

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2017

9

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. eurozine.com, kulturosbarai.lt

Dalia MATAITIENĖ. Etnografinių kostiumų parodos fragmentas

Apie ekspoziciją skaitykite p. 30

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Monika MEILUTYTĖ
(teatras) 8 614 12855
Kęstutis ŠAPOKA
(dailė) 2 62 38 61
Tadas GINDRĖNAS
(dizaineris) 2 61 05 38
Romana RAČKAITYTĖ-ČEPAITIENĖ
(kompiuterininkė) 2 61 05 38
Asta DEKSNYTĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Stasys EIDRIGEVIČIUS
Carl Henrik FREDRIKSSON (*eurozine*)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS (JAV)
Giedrius SUBAČIUS (JAV)
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: info@kulturosbarai.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra *Eurozine the netmagazine*
partneris. www.eurozine.com

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Juozas LAKIS. Lietuvių etosas po dvigubo perkaitimo / 2

Problemos ir idėjos

Arūnas SPRAUNIUS. Vandalų laikas / 12

Darius BARONAS. Sena gera krikščionybė Reformacijos iššūkio akivaizdoje / 19

Nuomonės apie nuomones

Andrius MARTINKUS. Gęstantis Lietuvos spindulys Vakarų saulėlydžio fone / 23

Tomas RAMANAUSKAS. Dėl menkinančio straipsnio / 27

Kūryba ir kūrėjai

Laura GUOKĖ. Lietuvos kaime / 28

Aldona ŽEMAITYTĖ-PETRAUSKIENĖ. Etnografinių kostiumų „miškas“. *Dalios Mataitienės paroda* / 30

Danutė ZVIENĖ. Jūratės Mykolaitytės konstantos ir slėpiniai / 33

JANIS TAURENS. Tezės apie šiuolaikiškumą / 36

Apie stipraus vėjo gūσιο teoriją ir teatro paraštes. *Su interaktyvaus ir taikomojo teatro mokymų dėstytojais Ju Row Farr ir Kristina Werner kalbasi Monika Meilutytė* / 40

Rita KAUCIKIENĖ. Kur slepiasi knygos / 45

Kęstutis ŠAPOKA. Likimas čia niekuo dėtas. *Apie grupės Slavs and Tatars, Donato Jankausko-Duonio, Mindaugo Lukošaičio ir Jay Gardo parodas* / 47

Dovilė STATKEVIČIENĖ. Seklus vanduo vilko vaikams / 52

Herkus KUNČIUS. Muziejus ir demonai. *Didžiojo valdovo karūnos vagystė* / 55

Paveldas ir paminklai

Algimantas GRAŽULIS. Šimtmečiui artėjant / 60

Laikai ir žmonės

Vacys BAGDONAVIČIUS. Vydūnas apie tautą ir valstybę / 66

Praeities dabartis

Alvydas NIKŽENTAITIS. Atminties kultūra ir istorijos politika šiandieninėje Rusijoje / 73

Apie knygas

Astrida PETRAITYTĖ. Šeši maršrutai po medžiaginį ir dvasinį paveldą / 84

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. *Scamnum asinorum* (asilių suolas) / 94

Summaries / 95

Viršelio 1 p.: Laura GUOKĖ. Rima ir Muhammedas Ahmedas. Iš ciklo „Risonos pabėgėlių stovykloje“. 2017. Akrilas, drobė, 2100 x 1500

4 p.: *Slavs and Tatars*. Parodos „Iš lūpų į lūpas“ fragmentas

Vidmanto Ilčiuko nuotrauka

LIETUVIŲ ETOSAS PO DVIKUBO PERKAITIMO

Nerimas

Nerimas dėl nykstančios Lietuvos, atrodo, pasiekė aukščiausią tašką – šis motyvas tampa kone dabarties simboliu. Kas bus 2050-aisiais? – įniko spēlioti žilagalviai demografoi ir žaliavalgiai gurmanai. Viena tikrai aišku – Sacharos Lietuvos teritorijoje nebus. Tikėtina, kad šiame jaukiame planetos lopinėlyje ilgainiui gyvens gal 4 milijonai (kaip dabar svajojama), gal kiek mažiau, bet greičiausiai daugiau žmonių. Mūsų ir ne mūsų palikuonių. Koks bus tikrasis santykis tarp „mūsiškių“ ir „nemūsiškių“, klausimas, vertas apmąstymų. Nekyla abejonių, kad įplaukos į genofondą ir į lietuvių etosą bus, kaip dabar sakoma, stresuojančios.

„Sunku palaiapsniui politiškai suvaldyti ekonominę globalizaciją. Tačiau nepalyginamai sunkiau užtikrinti, kad dėl globalizacijos nebūtų prarasta kultūrinė įvairovė ir kultūrinė tapatybė“, – sako įžymus vokiečių ir visos Europos valstybininkas, buvęs Vokietijos prezidentas Johannesas Rau.¹ Lietuvai akistata su senąja Europa – tai naujo kelio į save ieškojimas. Integruodamiesi į Europos kultūrinį arealą, privalome atrasti ir iš naujo apmąstyti Lietuvos valstybės misiją, lietuvių etoso slėpinius. Nebūtinai tai bus šalis, dainuojanti apie linelių auginimą ar žirgelių šerimą. Kaip pranašauja vienas išžvalgiausių ir gerbtinų autorių, gali susiklostyti taip, kad Lietuva, speciali-

zuodamasi auginti biomasę, taps „žaliuoju Baltijos Kuveitu“.²

Antra, sielvartaudami dėl lietuvių etnosą gyvas-tingumo, turėtume realistiškai, galbūt iš pagrindų permąstyti mus vienijantį likimą pasaulio tautų istorijos kontekste, vengdami mitų, įveikdami baimes. Žmogaus ir tautos, valstybės gyvavimo mastelių skirtingumas sukelia konfliktą, kurį taip skausmingai perteikė savo kūryboje Justinas Marcinkevičius. Man regis, būtent tai šiuo metu ir patiriame...

Mokslininkai išvelgia daugiabriaunį prieštaravimą tarp trumpalaikių žmogaus rūpesčių, siekių, tikslų ir ilgalaikės perspektyvos, t. y. tautos ir valstybės ateities poreikių. Psichologai vadina tai socialine dilema.³ Šio reiškinio esmė tokia: siekdami greitos naudos, žmonės nepaiso ilgalaikių aplinkybių, taip daž-

* Straipsnyje vartojamos dvi panašaus skambesio sąvokos – lietuvių *etnosas* ir *etosas*. Pirmoji reiškia visumą žmonių, gyvenančių tam tikru istorijos laikotarpiu ir laikančių save lietuviais. Kaipo tokie jie skiria save nuo kitų tautybių, vartoja bendrą kalbą arba jos dialektus, elgiasi pagal nusistovėjusius toje bendruomenėje stereotipus, praktikuoja vienodus ritualus. Antroji – tai Lietuvoje visuotinai priimtų dvasinių vertybių ir praktinių žinių visuma, aprėpianti viešosios etikos normas, religinius tikėjimus, bendrus įsitikinimus, mitologiją, kitą dvasinį paveldą, ritualus, praktinę veiklą. Jungiamasis lietuvių etoso pradai yra gyvenimas bendroje teritorijoje, priklausymas bendruomenei. Lietuvių etosas, besiformuojantis lietuvių etnosą dvasiniu ir materialiuoju pagrindu, vienija ir tautinių mažumų individus – lenkus, rusus, žydus, kitus, kiek jie patys yra atviri daugumos etninei dominantei. Lietuvių etosas integruoja ir tautinių bendrijų Lietuvos teritorijoje etosą.

niausiai nesąmoningai apvogdami būsimas kartas, o neretai silpnindami arba griaudami net savo pačių egzistencijos pamatus.

Socialinė dilema nusako situaciją, kai pavieniai asmenys (tai gali būti ir didelė jų grupė ar net pati valstybė), veikdami savanaudiškai, kažką laimi platesnės bendruomenės ar tolimesnės perspektyvos sąskaita. Tai skatina ir kitus elgtis egoistiškai, siekti naudą, lipant per kitų galvas. Susidaro pats save skatinantis socialinio egoizmo sūkurys. Rezultatas – socialinė visuma pralaimi ir degraduoja. Apsidairę aplinkui, nesunkiai rasime aiškę tai patvirtinančių pavyzdžių.

Ar ši schema taikytina dabartiniam lietuvių etosui, kiekvienas spręskime pagal savo socialinės atsakomybės laipsnį.

Istorinėje praeityje lietuvių etnosas ne kartą nukentėjo, kai savanaudiški kurios nors įtakingos grupės interesai imdavo varžyti socialinę raidą. Tokia kontekste galima vertinti, pavyzdžiui, prakutusią lietuvių luomų polinkį pereiti prie lenkų arba rusų kalbos ir kultūros, siekiant išskirtinumo visuomenėje. Tai lėmė, kad lietuvių etosas, užuot integravęsis į platesnį europinės kultūros kontekstą ir gavęs naujų raidos impulsų, ilgainiui užsisklendė, menkėjo, tapo panašus į egzotišką etnografinės ekspozicijos rinkinį iš sutartinių, buities papročių, vietinių dialektų ir šnektų... Pasekmės gerai žinomos – baltų etninės grupės sparčiai nyko, lietuviai liovėsi dominavę savo žemėse, jų gyvenamoji teritorija tirpte tirpo... Verta pabrėžti, kad taip nutiko ne tik lietuvių etosui. Nacionalinių kultūrų tyrėjas Anthony's Smithas vadina tai ikiindustrinių visuomenių tendencija – aristokratija naudojosi aukštąja kultūra, ją rėmė, kad pabrėžtų savo išskirtinumą.⁴

Lietuvių etnoso būklė, perspektyva ir šiaudien vertinamos prastai. Iš Delfi informacijos: „*Devintųjų Tarmių ir šnektų atlaidų dalyviai, čia susirinkę iš daugelio šalies kampų ir kampelių, esame susirūpinę pražūtinga demografinė situacija Lietuvoje ir todėl radome reikalą, tikslą ir prasmę paskelbti Demeniškius 2017 metų Lietuvos krašto Mylėjimosi užkampiu.*“⁵ Žinoma, nuvažiavus į Demeniškius, smagu pabučiuoti

arklį, toks nuotykis gaivina optimizmu. Verti pagarbos žmonės, keliantys bendruomenės dvasią. Tačiau vien meilės nykstantiems arkliais, vien harmonijos su Lietuvos laukais, miškais, kloniais, net su visa biosfera jau nebepakanka, kad sustabdytume nykimo nuošliaužą. Atrodo, reikės gerokai aiškesnės etninio gyvybingumo filosofijos ir konkrečių praktinių veiksnių (pamokantis Lenkijos tvarkymosi pavyzdys – šeima, kai gimsta antras vaikas, gauna 500 zlotų per mėnesį paramą iki jų atžalai sukaks 18 metų; lenkų kilmės asmenims be didesnių suvaržymų suteikiama pilietybė; nacionalinis verslas ryžtingai remiamas tarptautinėse rinkose, o smulkusis – šalies viduje).

Dar tik pradėdame pažinti globalias žmonijos bėdas, suvokti didžiausias socialines problemas – ekologinius pavojus, gamtinių išteklių ribotumą, atmosferos užterštumą... Giliau juos perpratę, dalyvaudami bendrų sprendimų paieškose, lengviau integruosimės globalioje aplinkoje.

Lietuvos valdžia bando susidoroti su kasdieniniais, pavyzdžiui, visuomenės sveikatingumo skauduliais. Bet visi, kuriems rūpi lietuvių etosas, mato, kad labai trūksta platesnės perspektyvos suvokimo. Jei šiaudien neįsitvirtinsime kaip maža, veržli, ori, savivaldi bendruomenė, nuskurdinsime egzistencijos erdvę ateinančioms kartoms, panašiai kaip šlovingi praeities didikai kadaise galbūt nesąmoningai nuskurdino mūsų būvį.

Justinas Marcinkevičius rašė:

„*O gal Tėvynę reikia visą laiką*

Lipdyt ir kurti, kurti ir lipdyt?

Nes jei sustoji tik – jina ir miršta.“

Etnosų raidos cikliškumas

Prieš mane – Levo Gumiliovo „Etnosfera. Žmonių istorija ir gamtos istorija.“⁶ Pilkais viršeliais, neišraiškingai apipavidalinta knyga išėjo po mokslininko mirties. Tyrėjas, kurio nemėgo, kurį diskriminavo „vieningą tarybinę liaudį“ propagavusi valdžia, sulėdęs plataus masto istorijos, geografijos, etnosferos žinias, pasitelkęs plačios aprėpties savo talentą, rekons-

travo tautų genealogiją. Tarsi pažvelgė į žmoniją iš kosmoso, aprėpdamas geografines platumas ir istorines epochas. Daugiausia tyrinėjo Euraziją ir Viduržemio jūros civilizacijas – kaip formuojasi autochtonų grupės, įgaudamos etninių bruožų, kaip jos vystosi ir atsiskleidžia, kaip praranda veržlumą ir apmiršta, veikiamos įvairiausių priežasčių.

Gumiliovas išskiria kelias istorinės etnosos raidos (etnogenezės) pakopas. Pakilimo fazė prasideda, kai tam tikroje vietovėje iš grupės, dar nesusiformavusios etniniu požiūriu, išsiskiria veržliausių individų branduolys, integruojančiais savo veiksmis suteikdamas vadinamąjį pasionarinį postūmį. Pradeda rasti etnokultūriniai ryšiai, formuojasi etninė dominantė. Procesui intensyvėjant ir plečiantis, pasionariškumas (pasišventimas etnosos labui) pasiekia aukščiausią laipsnį (akmatinė fazė). Etnosas ima gyvuoti visavertiškai. Maždaug po šešių šimtų metų pasiekiamas lūžio taškas, patenkama į nuolydžio fazę. Vėlesnė inercinė fazė pasižymi pasionariškumo atoslūgiu, bet nei ji, nei obskuracijos fazė dar nereiškia etnogenezės pabaigos, kalbamojo kolektyvo etnogenezę užbaigia dvi fazės – regeneracinė ir memorialinė.

Žinoma, tai tik bendra schema, kiekvienos tautos ir civilizacijos raida klostosi skirtingai. Vertėtų atkreipti dėmesį į obskuracijos fazę, kai etninė sistema netenka rezistencinės galios. Tada „legalizuojasi korrupcija, plinta nusikalstamumas, kariuomenė praranda kovingumą, į valdžią veržiasi avantiūristai, manipuliuojantys minios nuotakomis“.⁷ Aliarmuojantis įspėjimas šiandienos Europai, taigi ir Lietuvai!

Vienas iš devynių Gumiliovo aprašytų pasionarinį postūmių skirtas lietuvių etnosui. Lietuvių pasionariškumas pradeda globalųjį to meto pokytį. XIII amžiuje „susikuria kieta (жесткая) kunigaikščių valdžia. Lietuvos Kunigaikštystė plečiasi nuo Baltijos iki Juodosios jūros. Priimama krikščionybė. Susilieinama su Lenkija“.⁸ Taip originalo tekste. Autorius pažymi, kad toje pačioje istorinio laiko atkarpoje įvyko tiek Maskvos Kunigaikštystės, tiek turkų osmanų pasionariškumo pakilimas. Konsolidacijos procesas iš Mažosios Azijos plėtėsi į Balkanus, į artimesnius Azijos

pakraščius, apėmė visą Šiaurės Afriką. Ši grandiozinė permainų virtinė baigėsi Etiopijos Karalystės pakilimu ir suklestėjimu Rytų Afrikoje.⁹

Knygos kontekste reikšmingas teiginys: „Kai kurios etninės grupės žūsta, kitos, atskirtos galingų kaimynų, tampa izoliuotais, reliktiniais etnosais, neturinčiais nei gyventojų augimo, nei viešojo būvio saviraidos, o jų modifikacija vyksta, kaimynams tarpininkaujant.“¹⁰

Baigdamas šią trumpą apžvalgą, priminsiu, kad istorijos cikliškumą, tiesa, kitomis kategorijomis apibrėžė ir Arnoldas Josephas Toynbee'is,¹¹ išgarsėjęs civilizacijų rekonstrukcija.

Lietuvos valstybingumui, aprėpusiam gausias žydų, lenkų, kiek mažesnes rusų ir baltarusių bendruomenes, stigo vietinės kultūros jungčių, kurios būtų integravusios ir brandinusios šį multietninį darinį.

Lietuvos lenkus visais laikais siejo glaudūs ryšiai su Lenkijos metropolija, stipresni negu su valstietiška lietuvių kultūra. Lietuvių ir Lietuvos lenkų tarpusavio santykiai niekada nebuvo vienareikšmiai lietuvių kalbos ir kultūros atžvilgiu. Šiame kontekste minėtinos dvi aplinkybės. Lenkų gyvoji kalba, raštas sklido miestuose, aplink dvarus ir dvarelius periferijoje, o didikai lygiavosi į aukštąją didelių Lenkijos miestų kultūrą.

Lietuvių mobilumą savo valstybėje – iš kaimo į bažnytkaimį ar į miestą, iš valstiečių į kariuomenę, į tarnystę ponams arba į amatus – lydėjo lenkų rašto ir kalbos plitimas. (Čia neaptariame kiek silpnesnės rusėnų kultūrinės įtakos.) Lenkakalbiai arealai mieste, daugelio dvarų ir dvarelių lenkiška aplinka, lenkiškumui pasidavęs didikų luomas – tokį palikimą mūsų proseneliai gavo XX a. pradžioje.

Autentiška lietuvių kultūra, buitį, papročiai gyvavo atokesniame kaime, menkai patirdami laiko dvasios pokyčius. Atsitiko panašiai kaip mūsų tolimiesiems kaimynams čekams – jų teritorijoje dominuojanti vokiečių kultūra ir kalba į periferiją išstūmė ir ilgam užkonservavo autochtonų kalbą ir kultūrą. Gera tai ar blogai, greičiau retorinis klausimas. Lietuviai ir čekai, išvengę daugybės svetimų lingvisti-

nių konstrukcijų, šiandien vartoja labiau išgrynintas gimtąsias kalbas negu, pavyzdžiui, lenkai arba gudai.

Antra aplinkybė – lenkų atvežta aukštoji Vakarų Europos kultūra praturtino lietuvių etosą prancūzų, italų dailės, literatūros, architektūros, mokslo pavyzdžiais. Vaizdas nebus išbaigtas, jei nepaminėsime, kad turime panteoną lenkų kilmės Lietuvos patriotų ir šviesuolių, kurie integravosi į lietuvišką etosą ir paliko ryškų pėdsaką lietuvių areale, kaip, beje, yra panteonas lietuvių ir išeivių iš Lietuvos, sodrinusių lenkų etosą ir aukštąją kultūrą.

Rusų kultūrinė įtaka Lietuvai iki 1939 m. buvo kiek silpnesnė, nors po Abiejų Tautų Respublikos paskutinio padalijimo ji tolydžio stiprėjo. Įsidėmėtina, kad XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje Maskva ir Peterburgas buvo tapę natūraliais traukos centrais daugeliui lietuvių, kurie siekė aukštojo mokslo. Keturiolika pirmosios Nepriklausomybės Akto signatarų studijavo Peterburgo ir Maskvos universitetuose, kitose aukštosiose mokyklose, vienas dėstė Rusijoje. Perėmę revoliucines to meto nuotaikas, jie įgijo vertingos patirties, kaip priešintis carizmui ir kovoti už lietuvių kultūrinę bei politinę saviraišką.

Naujausių laikų Lietuva: pasionarizmo proveržis ir dvigubo perkaitimo efektas

Lietuvių etosas rėmėsi žemdirbių kultūra. Per amžius jis brendo harmonijoje su gamta, namų ūkiu, kaimo panorama, klimato sąlygomis. Istorinėje Lietuvos teritorijoje likimas suvedė keletą baltų ir slavų kilmės grupių, iš kurių radosi lietuvių etnosas ir etosas. Lietuvos visuomenė iki šiol turi gerai subalansuoto multietniškumo bruožų.

Gyvename kaimynystėje su galingais, kultūriškai nevienalyčiais Rytų ir Vidurio Europos slavų, germanų, skandinavų makroetnosais. Lietuvių etosas, sąveikaudamas su Rytų ir Vakarų etninių arealų kultūromis, išliko gyvybingas, nors patyrė nemažai praradimų. Situacija dramatiškai pasikeitė XX a. viduryje. Lietuva, būdama izoliuota nuo Europos civilizacijos, paversta žemdirbišku komunistinės „vie-

ningos liaudies“ forpostu, prarado ryšį su globalia kultūros ir politikos dinamika.

Nepriklausomybės siekis ir laisvėjimo procesas, valstybės suverenumo atgavimas sukėlė tokią galingą pasionarizmo bangą, kurią atsakingai panaudoti valstybės labui, t. y. demokratinės politinės sistemos kūrimui, ūkio transformavimui laisvosios rinkos pagrindu, kultūros puoselėjimui, buvo galbūt didžiausias iš visų kada nors patirtų iššūkių. Tauta ir valstybė ėmėsi lemtingos istorinės misijos. Rašydami apie šią atsakingą raidos pakopą, Jörgas Dürschmidas ir Grahamas Tayloras pabrėžė, kad Vidurio Rytų Europai tenka galynėtis ir su globalizacija, ir su technologiniu bei komunikacinės infrastruktūros atsilikimu: „*Kitaip sakant, šios visuomenės turi pirmosios ir antrosios modernizacijos problemas išspręsti unikaliomis postsocializmo sąlygomis.*“¹²

Sąvokai *etosos perkaitimas* apibrėžti reikėtų ilgos ir abstrakčios akademinės apžvalgos. Apsiribosiu teiginiu, kad perkaitimas pasitaiko tiek mechanikoje (perkaitęs variklis), tiek biologijoje (perkaitęs saulėje organizmas), tiek ekonomikoje (perkautusi finansų rinka). Šio straipsnio kontekste jis apibūdina stresinę visuomenės būseną, kai, vykstant transformacijai, drastiškai keičiasi pavienių žmonių, šeimų, profesinių ir kitų grupių padėtis. Įsivyrėja socialinis chaosas, prilygstantis uždarame puode kunkuliuojančiam vandeniui. Etosas jautriai ir anaip tol ne vien pozityviai reagavo į stresą – sustiprėjo baimės, nepasitikėjimo, agresijos, savigynos, užsisklendimo jausmas, skleidėsi socialinė depresija. O visa tai lydėjo šeimų irimas, sparčiai didėjantis nusikalstamumas, alkoholizmas, savizudybės (šis pragaištingas sąrašas, deja, daug ilgesnis).

Lietuva pasirinko veržlios transformacijos taktiką – 10-ajame dešimtmetyje skubėta kuo greičiau nutiesti kelius į technologiškai, politiškai, ekonomiškai toli pažengusius Vakarus. Paradoksalu, tačiau tai sukėlė dar vieną perkaitimo efektą. Įsimintiname to meto straipsnyje Ona Gražina Rakauskienė rašė apie sugriuvusį socialinio teisingumo stereotipą, apie įsi-

teisėjusių praktiką nusikalstamais būdais „*daryti pinigus iš oro*“, apie išstumtą į užribį kolektyviškumo vertę, apie socialinę dezorientaciją: „*Sugriautos fundamentinės lietuvių tautos vertybės [...] įvairios socialinės grupės negali, nesugeba tiksliai suvokti savo interesų [...] prisitaikyti sugeba ne kiekvienas, išlieka tik „kiečiausieji*.“¹³

Panašūs dalykai kamuoja ir kaimynines valstybes. Vienos ieško išsigelbėjimo autarkijoje ir griebiasi tvirtos rankos valdymo, kitos siekia technologines ir socialines problemas pažaboti, pasitelkdamos konservatyvią ideologiją ir bažnytinius kanonus, trečios tiesiog maištauja prieš visus ir viską. Vertėtų paminėti, kad kai kurios kaimynės yra sukūrusios daugiau kultūrinių svertų ir ekonominių saugiklių, be to, subtiliau interpretuoja ūkio nepriklausomybės, tautiškumo ir patriotizmo reiškinius, negu tą darome mes.

Lietuvoje kaip mokėta, taip ir eita. Politiniai kairiųjų ir dešiniųjų lyderiai be didesnių tarpusavio prieštaravimų pasiklioavė mitais apie stebuklingą laisvėjančios rinkos savireguliaciją, o valstybės administravimo srityje – ES standartais (teisėkūros ir viešojo administravimo lygmenyse paragrafai ir normos būdavo surašomos, nepasveriant jų galiojimo perspektyvos, kaip sakydavo bėdų turguje – įstatymai kuriami tam, kad ieškotum, kaip juos apeiti). Iki valdymo kultūros, būdingos ES vidutiniokėms, buvo dar labai toli.

Lietuvių etoso pasionarizmas baigėsi tuo, kuo baigiasi dauguma pasaulio revoliucijų. Pasionarijai, įkvėpę liaudį ir atvedę prie lemtingo lūžio, pasitraukė arba buvo nustumti į viešojo gyvenimo pakraščius. Vėliau, neišvengiamai, likę politikoje ir valstybės valdyme, neteko ankstesnės poveikio galios, jų balsas pamažu nuslopo.

10-ojo dešimtmečio vidurys ir pabaiga – tai laikotarpis, kuris dar laukia atviros, pilietiškos analizės ir moralinio vertinimo. Tokiai analizei prireiks nemažai laiko ir pilietinės drąsos. Minėto laikotarpio pabaigoje socialinis ir moralinis Lietuvos skilimas jau buvo akivaizdus. Visų valdžios institucijų reitingai,

kaip rodė apklausos, tapo vienareikšmiškai žemi, didelė visuomenės dalis abejojo valdžios kompetencija ir net legitimumu. Ilgokai išsilaikęs, šis nusiteikimas skatino socialinę apatiją. Jei valdžia laikoma neteisinga, išsisukinėjančia, paperkama, tai netenka prasmės nei protestai, nei kova už geresnę tvarką. „*Lietuvoje teisybės nėra*.“ Ir taškas. Tokias protesto formas, kaip, pavyzdžiui, streikai, varžė teisiniai ir organizaciniai stabdžiai, todėl jos beveik nebuvo praktikuojamos. 2000 m. įvyko 2 ekonominiai streikai ir 33 švietimiečių pasipriešinimai, 2001 m. – ir vėl vos 2, mokytojų pasispardė tris kartus.¹⁴ O juk tai visuotinai pripažintas būdas, kaip nuleisti garą iš socialinio katilo.

Visuomenę apėmė apatiška vengimo būseną. Geriausia atsiriboti nuo visko ir visų – rūpintis vien savo gerove arba tiesiog pasinerti į alkoholį, būti bedarbiais, benamiais arba nešdintis iš čia – iš kaimų ir miestelių į didelius centrus arba į užsienį (tai tūkstančių tūkstančius kartų multiplikavo socialinių tinklų komentatoriai).

Jau tuomet mokslininkai konstatavo faktą, kad atsirado „*dvi Lietuvos*“.¹⁵ Radikalesni analitikai (Romualdas Ozolas, Vytautas Radžvilas, Arvydas Šliogeris) kalbėjo apie Lietuvos projekto krachą, matyt, turėdami omenyje idealųjį jo variantą. O valdžios laivas, kurį pakaitomis vairavo raudonų rožių (šie dažniau) ir skraidančių kregždžių kapitonai, toliau skrodė vandenį neaiškia kryptimi.

Du transformacijos laikotarpio reiškiniai ypač smarkiai paveikė viešąją moralę. Socialinės hierarchijos viršuje įsitaisė interesų grupės, darydamos neproporcingai didelę įtaką valdančioms politinėms jėgoms, klestėjo grobikiškas privatizavimas, papirkinėjimai, korupcija. Apačioje telkėsi atstumtųjų konglomeratas (ilgalaikiai bedarbiai, asocialūs apleistų gyvenviečių „rezidentai“, kaimo nuskurdėliai, priklausomybės kamuojami asmenys). Socialinis užribis (iki 10 proc. Lietuvos piliečių) traukėsi iš viešojo gyvenimo, menkai naudojosi pilietinėmis teisėmis, ignoravo įstatymus ir moralę. Tokį pasitraukimą Ralfas Dahrendorfis vadina anomija.¹⁶ Visuomenė susitakė su normų nepaisymu, su kyšiais. Įpratinta prie

„blato“, trumpam praskaidrėjusi Sąjūdžio mitingų, Baltijos kelio ir Sausio 13-osios laikais, netrukus vėl nuolankiai susitaikė su amoralumo ir cinizmo apraiškomis.

Tokios štai srutos liejosi į viešuosius vandenis ir nuodijo lietuvių etosą. Po ketvirčio amžiaus beveik išnyko ir pirmosios generacijos kostiumuoti atgrubnagiai sėkmės džentelmenai, ir sutryptos dvasios bedaliai, bet jų etikos šleifas iki šiol driekiasi versle, viešajame administravime, viešojoje moralėje.

Prie Europos Sąjungos slenksčio Lietuva priartėjo, gerokai pertvarkiusi ūkio ir administracinę sistemą, bet smarkiai pakrikusi morališkai. Mokslininkai vis garsiau ėmė kalbėti apie smukusį etinį tonusą...¹⁷

Emocinių saitų trūkiai

Kas sulydo tautą? Kas „pririša“ individą prie tautos kartais taip stipriai, kad jis aukojasi dėl jos, rizikuodamas net savo gyvybę? Pradą, kuris integruoja etnosą, Gumiliovas vadino terminu „komplementarumas“ (комплементарность), t. y. suderinamumas, pagrįstas emocine individų tarpusavio trauka.¹⁸ Vyduanas šį reiškinį poetiškai apibūdino kaip „*tautos vaikų sąmonės sanklausą*“.¹⁹

Ar Lietuvos piliečių sanklausa yra pakankamai tvirta po išgyventų pakilimų ir nusivylimų, intensyvėjant didžiajam tautų kraustymuisi (*Völkerwanderung*)? Kaip pasikeitė lietuvių etnosu emocinis laukas per pastarąjį ketvirtį amžiaus? Tai klausimai, lemtingi Lietuvos ateičiai. Atsakymo į juos laukiama ne iš kokio nors išminčiaus ar tautos gelbėtojo, bet iš kiekvieno, kam rūpi Lietuvos likimas. Nes ne politinė retorika, o žmonių dalyvavimas, bendruomeniškumas ir socialinė atsakomybė užtikrina etninį integralumą.

Šių dienų sociologija ir socialinė psichologija, tyrinėdamos migracijos srautus, gvildendamos etnosų raidą globalizacijos žaizdre, mėgina aptikti šiuolaikinio kolektyvinio solidarumo ir integralumo dėsninumus. Situacijos, susiklosčiusios Lietuvoje, analizei tinka įžvalgos apie asmenų socialinius vaidmenis ir

emocijas, kylančias iš jų tarpusavio sąveikos. Žmogus identifikuoja save visuomenėje pagal tuos svarbiausius vaidmenis, į kuriuos yra įsijautęs ir kurie leidžia jam efektyviai sąveikauti su kitais. Pasitelkdamis tam tikrus vaidmenis, siekiame socialinės aplinkos pripažinimo. Pagal Abrahamo Maslow sudarytą poreikių hierarchijos skalę, pelnyti kitų pripažinimą yra aukščiausias žmogaus lūkestis. „*Žmonės vertina vaidmenis pagal jų rangus, naudodami valdžios, prestižo ir pagarbos kategorijas, taip pat atsižvelgdami į konkrečius vaidmenis visuomeninio naudingumo ir raiškos laipsnį.*“²⁰ Vaidmuo ir jo rangas visuomenėje lemia individo (ne)pasitenkinimą savimi, komforto laipsnį, realizuojant savo žmogiškąjį pradą ir subjektyvias ambicijas.

Radikalių permainų laikais įprastas gyvenimas išsiderina – tai visiškai akivaizdi tiesa, kurią patvirtina ir mūsų pačių nesena patirtis. Vienas iš tokio lūžio požymių yra tai, kad sparčiai kinta žmonių, profesinių grupių, kitokių susivienijimų socialiniai vaidmenys – vyksta chaotiška turbulencija.

Kokios buvo šių tendencijų sąsajos su socialiniu gyvenimu Lietuvoje XX a. paskutinį dešimtmetį? Kuo ilgiau tęsiasi socialinių vaidmenų turbulencija, tuo gilesnis darosi individo konfliktas su aplinka. Blaškymasis tarp esamo ir prarasto vaidmens, žmogus jaučiasi sutrikęs („*kas aš esu šioje makalynėje?*“), jį apima gėda, pyktis, agresija. Sąveikaudamas su kitais, jaučia, kad juos apėmusios labai panašios emocijos, taigi, baimė, atsiribojimas, depresija plinta kaip masinis destruktivus socialinis reiškinys. Visuomenę užlieja nepasitenkinimo banga. Ji tuo platesnė ir galingesnė, kuo labiau realybė prasilenkia su daugumos lūkesčiais, kuo ilgiau trunka arba kuo intensyviau vyksta socialinių vaidmenų turbulencija.

Vienas iš tokios būsenos požymių – negatyvūs stereotipai. Kiek ir kokių jų esama Lietuvoje, akivaizdu iš komentarų socialiniuose tinkluose. „*Apgavikai*“, „*valdžiažmogiai*“, „*vagys*“, „*plėšikai*“, „*vatnikai*“, „*burrokai*“, „*komuniagos*“, „*žurnaliūgos*“ – tai vos keletas socialinį susipriešinimą rodančių apibūdinimų iš didžiulio jų arsenalo.

Jau amžių sandūroje buvo akivaizdu, kad Lietuvoje būtina kurti taikinamąjį potencialą kaip valstybės valdymo strategijos sandą. Reikia kur kas daugiau dėmesio skirti socialiniam dialogui, viešojo administravimo, savivaldos kontrolei (ypač finansų ir skyrimų į pareigas srityse), labiau rūpintis legaliai veikiančiomis bendruomenėmis, besikuriančiomis šeimomis. Rašyta ir kalbėta apie konfliktų sprendimo institutą, kuris imtųsi taikinimo praktikos ir skleisėtų derybinę kultūrą.²¹ Dalykinės paramos ypač stigo vietinėms bendruomenėms. Šios problemos turėjo būti sprendžiamos lygia greta su iniciatyvomis, kurių valdžia ėmėsi užsienio politikoje.

Emigracijos fenomenas

Socialinis nuovargis ir nusivylimas lėmė, kad iš Lietuvos pradėjo sparčiai trauktis žmogiškasis kapitalas. Pamažu tai įgavo grėsmingą mastą. Migracijos ir maišymosi procesai būdingi visų tautų ir valstybių raidai, bet yra viena žlugdanti aplinkybė – tarptautinė migracija daug palankesnė gausesnėms, turtin-gesnėms, labiau susitelkusioms visuomenėms, nes jos traukia talentingiausias, produktyviausias žmones iš tų šalių, kurios negali pasigirti dideliu patrauklumu, todėl nukraujuoja, sulėtėja jų etninės savikūros, savasties raiškos procesai.

Emigracijos iš Lietuvos mastą ir pobūdį lemia keletas aplinkybių, atsiradusių anaiptol ne šiandien. Pirmia, teisėtoms kovoms už savo interesus įgūdžiai pernelyg seklūs, kad susidarytų atvira socialinė ir psichologinė erdvė skleisti pavienių žmonių ar tam tikros jų grupės pilietinei iniciatyvai. Išskyrus verslininkus, teisėjus, mokytojus, kitų grupių interesams atstovaujama silpnai. Menka ir platesnio įsitraukimo į savivaldos procesus tradicija. Labai trūksta susivienijimų, integruojančių ir reprezentuojančių socialines grupes, pasirengusių kovoti už gyvybinius jų interesus. Pavyzdžiui, iš darbotvarkės, reguliuojančios darb-davimų ir darbuotojų santykius, Lietuvoje praktiškai išbraukti streikai. Norint griebtis šio kraštutinio, bet efektyvaus kovos už savo teises būdo, reikia itin

kruopščiai laikytis sudėtingos streiko paskelbimo procedūros, antraip rizikuojama užsitraukti griežtą teismo verdiktą ir nuostolių išieškojimą. Taip užvo-žiamas dangtis ant verdančio katilo.

Kai pilietinės ir socialinės saviraiškos galimybės yra menkos, žmonės pradeda apskritai atsiriboti nuo visko. Kitas traukos poliūs – geresnis atlyginimas už darbą užsienyje. Emigruoti pradėjo vargingiausiai gyvenantys žmonės, bet vėliau emigracijos srautas pradėjo plūsti kaip vanduo per prakiurusią užtvanką, įtraukdamas jaunimą, vadinamųjų deficitinių profesijų darbuotojus – medikus, kai kurių dalykų pedagogus, IT specialistus, mokslininkus... Lietuva prarado ne šiaip milijoną, netekome produktyvaus amžiaus, ryžtingos, kompetentingos, energingos tautiečių dalies.

Kita vertus, galima kalbėti apie istoriškai susiformavusį lietuvių etoso bruožą – polinkį sklaidytis tiek priverstinai, tiek savo noru.

Lietuva per amžius liūdėjo išeinančiųjų. Kiek jų, išnykusių Gudijos, Voluinės, Smolensko platybėse?

Išėjusių po Koronos vėliavomis.

Išvykusių su šipkartėmis.

Paimtų į rekrutus.

Išsibarsčiusių Rusijos platybėse.

Sibiro tyloje.

Kiek jų, bėgusių, tremtų, varytų?

Bet yra ir dar skaudesnis išėjimas. Susvetimėjimas, pasiliekančias tarp savųjų.

Išėjimas tapo Lietuvos istorijos savastimi, gyven-senos formule. Jis įsirėžęs į bendrinę atmintį, į tau-tosaką.

Kas tie išėjusieji? Lietuvos patriotai? Šviesuoliai? Svieta lygintojai? Kankiniai? Prisiplakėliai, perėjūnai, mankurtai?

Kas tie liekantieji? Šventos ugnies saugotojai? Surambėję savo žemės kurmiai? O gal atlantai, kuriuos užgulusi atsakomybės našta?

Ar jau susitaikė liekantieji su išeinančiaisiais?

Ar bando juos sutaikyti kalbėtojai ir rašytojai, de-putatai ir prezidentai? Nes susitaikymas yra vienybės dvynys. Bet ar įmanoma kantrybę sutaikyti su nepa-kantumu?

Gal dar niekada Lietuvoje nebuvo tiek ilgesio.

Sveikinimo žodžiai pasitinka grįžtančius iš geografinių platybių ir iš dvasinio stingulio.

Tie, kurie pasilieka, sveikinimų nelaukia. Jie pavargę, tačiau dar nepraradę vilties.

Čia toks atodūsis.

Patriotizmas? Tik nelygu, koks

Kai interneto portale pasirodo kiek aštresnis straipsnis apie meilę Tėvynei, apie pasirengimą ją ginti arba kai suabejojama paplitusiais teiginiais (imkime, pavyzdžiui, Egidijaus Bičkausko svarstymus *delfi.lt*), pasipila kategoriški, smerkiantys komentarai. Šiame viešosios nuomonės segmente dominuoja viena schema, kitokios nuomonės netoleruojamos.

Viešosios informacijos vartotojams ištransliuota (ir įdiegta?) mintis apie artėjančią okupaciją, augančias grėsmes, kurias kelia ne tik išorės nedraugai, bet ir tie, kuriuos visai neseniai vadinome strateginiais partneriais. Atrodo, būtent šis motyvas tampa baziiniu, gaivinant diskusiją apie patriotizmą ir pilietines pareigas.

Jau daugiau kaip dešimtmetį nuo to laiko, kai Lietuva įstojo į ES, nerandama patrauklaus politinio ir kultūrinio konteksto esminei mūsų valstybinio gyvavimo temai – saugumui, patriotizmui, pilietiškumui. Tad nueita ištryptu keliuku – telkti visuomenę naratyvu apie išorės priešus. Lenkai – amžini mūsų skriaudikai, baltarusiai gviešiasi pasisavinti šlovingą mūsų praeitį, rusai išvis pabaisos...

Geras oblius. Viską nugludina. Ir vaizduotei erdvu.

Prašau atleisti man, kurį nuo vaikystės mulkino sovietinė propaganda, kuris perėmė ir pats skleidė jos stereotipus, kol sužinojo tiesą apie trėmimus, šaudymus ir tikrąją „tarybinio patriotizmo“ kainą, už tokius žodžius, tačiau mano karta puikiai žino, kaip lengva manipuliuoti žmonių nuomonėmis ir koks sunkus būna prablaivėjimas, kai ideologinių dūmų uždanga pradeda sklaidytis.

Spėliojimai apie meškos kėslus ir potencialų pavojų Pabaltijui primena garsųjį spektaklį „Godo

belaukiant“ (Godo belaukiančiųjų simbolis jau pavartotas lietuvių analitikoje, pavyzdžiui, Zigmo Norkaus studijoje „Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai“). Žiūrovai stebi, kas vyksta scenoje, ir kartu su aktoriais spėlioja, ateis Godo ar neateis? Taip dabar ir mūsų kasdieniniame gyvenime: ateis rusas ar neateis?

Be kita ko, ar Lietuvos politikai, taikydami netikusių nuostatą skirstyti kitus į „gerus“ ir „blogus“, nepastūmėjo mūsų brolių gudų į dar gilesnę izoliaciją ir į *matuškos* Rusijos glėbį? Kiek didesnis, aišku, apdairus atvirumas galėjo lemti, kad Astravas šiandien būtų ne tiksinti bomba, o vartai į mūsų bendrą istorinę praeitį, į gerokai glaudesnę dviejų ūkio modelių bendradarbiavimą. Kad tokia simbiozė įmanoma ir yra vaisinga, primena netolima praeitis. Šaltojo karo metais kapitalistinė Suomija buvo labai artima savo buvusiam priešui iš Rytų. Šalys keisdavosi aukščiausio lygio politikų vizitais, Suomija tapo pagrindine tiekėja, Maskvai rengiantis Olimpiniams žaidynėms. Gražiausius to meto viešbučius Maskvoje ir Leningrade suprojektavo ir pastatė suomiai. Nedidukė Suomija atliko istorinę misiją, tapusi Europos Saugumo ir bendradarbiavimo Baigiamojo akto rengimo ir pasirašymo vieta. Negi šie faktai nieko nesako?

Sistemiškai gąsdinanti propaganda galbūt kažką įspėja ir mobilizuoja, vis dėlto toli gražu ne visus, nes pagrindiniai kokybiškos informacijos srautai Europoje gerokai skiriasi tiek turiniu, tiek įžvalgų gelme.

Be to, neatmestina ir prielaida, kad nuogaštavimas „rusai ateina“ kai ką net paskatina įsisiegti Georgijaus juostelę...

Ženklų esama, veiksmo nėra. Tas, kuris potencialiai galėtų atsėlinti, yra iki kelių įklimpęs kituose frontuose. Be saiko pumpuoti gelbėjimo ratą, nepaisant, kad jis gali sprogti banguotos jūros viduryje, norisi nebent tiems politikos ar verslo kapitonomams, kurie iš grėsmių eskalavimo įgyja galios (tokių nestokojama visais laikais ir visose valstybėse).

Žinoma, tai nėra kiek nesumažina realaus poreikio stiprinti krašto apsaugą, rengti konfliktų valdymo strategijas, tiksliniais projektais ugdyti jaunimo pa-

triotiškumą (manychiau, būtų pravartu populiarinti Nobelio premijos laureato Thomaso Schellingo idėjas, išdėstytas knygoje „Konflikto strategija“ (*The Strategy of Conflict*²²).

Į mūsų kasdieninę kultūrą (lengvoji muzika, pramoginės laidos, kinas) smelkiasi pigi masinė produkcija iš Rytų ir iš Vakarų, o efektyvių būdų, kaip jai atsispirti, kol kas nerandama. Štai čia ir turėtų reikštis patriotinis užsidegimas, keliant masinių renginių kultūrą, rengiant ekspedicijas, stovyklas jaunimui, visuomenės sveikatingumo akcijas, plėtojant turizmo infrastruktūrą, kuriant bendradarbiavimo su policija ir su Lietuvos kariuomene organizacijas.

Periodiškai kyla įtampa tarp lietuvių ir lenkų, lietuvių ir rusų šalies viduje. Problema seniai žinoma, bet nesprendžiama, o iš čia kyla, kaip jau ne kartą būta, provokacijų grėsmė. Priminsiu: po Sausio įvykių, kai suvokta būtinybė užtikrinti tvirtesnę paramą nesaugiai mūsų valstybei, buvo skubiai peržiūrėtas ir pakoreguotas Tautinių bendrijų įstatymas, suteikiant gerokai daugiau erdvės mažumų saviraiškai. Energingai ir produktyviai veikė Tautybių departamentas.

Šiandien įstatymų rengėjams niekaip nepavyksta suredaguoti atnaujinto tautinių santykių norminio akto. Lietuvos tautinė sudėtis, palyginti su daugelio kitų Europos valstybių, galima sakyti, ideali. 87 procentai lietuvių plius Lietuvoje giliai įsišaknijusios ir prie lietuvių etoso puikiai pritapusios lenkų, rusų, baltarusių bendruomenės. Laikas atsieti sudėtingus santykius su kaimynine valstybe nuo valstybės santykių su tautine mažuma šalies viduje. Nepaisantiems šios nuostatos lemta klaidžioti po painių tarpusavio nuoskaudų labirintą.

Tikrasis patriotizmas bręsta tiek, kiek pavyksta išguiti papirkinėjimus, korupciją, apginti teisingumą ir viešąjį interesą, susijusį su gamtosauga, sveikatos apsauga, švietimu... Žmogus, bendruomenė, šeima, jų gerovė ir dvasingumas, sąžiningas viešasis administravimas ir socialiai atsakinga, aukštais etiniais standartais besiremianti savivalda – štai kur patriotinio įkvėpimo frontas.

Susitraukę, bet gyvastingi

Vienos universiteto profesorius Andreasas Kappeleris išsamioje studijoje „Rusija kaip tautų imperija“ rašo: „*Posovietinio pasaulio vaizdas, kokį jį kuria medijos, prilygsta siaubo scenarijui. Pavadinimuose dominuoja vargas, badas, korupcija, mafija, nusikalstamumas, ekologinės katastrofos, atavistiniai etniniai konfliktai... Didžiulės problemos neneigtinos, tačiau tikėti greita transformacijos sėkme būtų saviapgaulė. Įstabu ir įsimintina, kaip lanksčiai tos visuomenės prisitaikė prie sunkių gyvenimo sąlygų, kad išliktų. Imperijų, daugiatautių galybių griuvimo istoriją paprastai lydi karai, anarchija, prievarta. Taigi visiškai nėra savime suprantama, kad 15 posovietinių valstybių įstengė stabilizuotis per pirmąjį dešimtmetį po savo atsiradimo.*“²³ Toks eksperto iš šalies požiūris.

Kalbant apie mus pačius, liūdna, kad žmonės labiau linkę prisiminti tai, kas negatyvu. Pozityvas greitai išsitrina iš atminties.

Taip, Lietuva iš tikrųjų susitraukė. Bet, kalbant apie lietuvių etosą, jis atsikratė pataikūniško nevisavertiškumo, įgijo vakarietišką, europinę perspektyvą. Galbūt tai lemtingas mūsų istorinės raidos taškas. Tolesnei tiek tautos, nors ir susitraukusios, tiek jos vardo valstybės sėkmei jau padėtas tvirtas pamatas. Blaiviau protaujama apie šiandieną ir rytdieną, valdžia stengiasi, nors ir ne visada sėkmingai, rūpintis tuo, kas yra daug svarbiau už dar vieną jos pačios kadenciją...

Mano gyvenvietėje prie namų plevėsuoja vis daugiau Lietuvos vėliavų. Tai išorinis, bet vis tiek iškalbingas ženklas.

Šiandien Lietuvos likimas priklauso nuo visų, kuriems lietuvių etosas yra tarsi motinos bambagyslė. Globalizacijos skersvėjus atlaiko kur kas mažesnės už Lietuvą tautos ir valstybės Europos, Azijos, Amerikos kontinentuose. Estija, Slovėnija, Kipras galėtų būti šio sėkmės sąrašo pradžioje, bet sąrašas kur kas ilgesnis.

Neieškoti kaltų dėl didėjančios migracijos, dėl kylančio nerimo. Priimti realijas kaip faktą, kuriam netaikytina gero-blogo, balto-juodo klišė. Save, savo

šeimą, savo tautą suvokti ir įprasinti tokioje tikrovėje (kaip rašė Zigmuntas Baumanas, iki gyvenimo pabaigos nesiliovęs stebėtis globalios visuomenės galia ir skurdu) – tokia žmogaus, o, žvelgiant plačiau, ir lietuvių etoso misija.

Aktualizuokime solidarumo idėją

Nacionalinių susitarimų / deklaracijų / paktų teisinė ir moralinė vertė yra sąlyginė, devaluota politikų noro deklaruoti *ką nors* teigiamo. Tokia mintis vienus alergizuoja, kitus papiktina, tačiau daugelis paprasčiausiai nekreipia į tai dėmesio. Vis dėlto gali būti ir atvirkštinė visuomenės, politinių ir kultūrinių jos sambūrių reakcija, kai pripažįstama, kad reikia tinkamo gesto kryptingam didėjančios energijos proveržiui.

Nacionalinių paktų sudarymo praktika nėra nauja, dalis ES valstybių, pavyzdžiui, Belgija, Olandija, Austrija, Vokietija, Ispanija, siekdamos darbo ir kapitalo santarvės, yra paskelbusios tokias deklaracijas, taigi nacionaliniai susitarimai paplitę gana plačiai. Pripažįstama, kad toks aktas ilgesnį laiką *išsaugo moralinį* savo svorį ir tampa paskata konkreitiems praktiniams veiksams. Tačiau kur kas svarbiau kitkas – rengiant nacionalinį susitarimą, *išsikristalizuoja visuomenės socialinę, tautinę, kultūrinę, profesinę sandarą atspindinti reprezentacija*, sukuriamas derybinis mechanizmas. Pats deklaracijos rengimas (jeigu tai daroma ne dėl efekto, o iš esmės) jau yra derybos, prie kurių, tikėtina, palaipsniui pripranta ir kurias pradeda remti visuomenės dauguma. Aišku, su sąlyga, kad tai nebus vienos kurios nors grupės ar keletu partijų primestas šou, kad *išsikristalizuos tikra Lietuvos visuomenės socialinė, tautinė, profesinė reprezentacija, ir bus atidžiai saugoma gyva konsensuso dvasia*. Toks procesas darytų ilgalaikį pozityvų poveikį.

„Mūsų visuomenė pamiršo, ką reiškia solidarumas. Yra kovų, kurių nelaimėsime, jei stiprieji nesutiks priimti naštos kartu su silpnaisiais, sveikieji – su sergančiais“, – primena Vilniaus arkivyskupas metropolitas Gintaras Grušas.²⁴ ■

- ¹ Johannes Rau. Kultūrų dialogas – dialogo kultūra. Vilnius: *Dialogo kultūros institutas*. 2005, p. 169.
- ² Zigmantas Norkus. Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai. Vilnius: *Aukso žuvys*. 2014, p. 595.
- ³ Douglas Kenrick, Steven L. Neuberg, Robert B. Cialdini. *Social Psychology*. Boston: MA: *Allyn & Bacon*. 2010.
- ⁴ Anthony Smith. *Nationalism and Modernism*. London: *Routledge*. 2003, p. 30–31.
- ⁵ <http://www.delfi.lt/veidai/kultura/tarmiu-atlaidu-dalyviai-paskelbe-demeniskius-2017-uju-mylejimosi-uzkampiu-buciuotas-ir-arklys.d?id=75109418>
- ⁶ Лев Николаевич Гумилёв. Этносфера. История людей и история природы. Экопрос. 1993.
- ⁷ Ten pat, p. 531.
- ⁸ Ten pat, p. 308.
- ⁹ Ten pat, p. 308.
- ¹⁰ Ten pat, p. 112.
- ¹¹ Arnold J. Toynbee. Geneza cywilizacji. Studium historii. Warszawa: *Panstwowy Instytut Wydawniczy*. 2000, p. 59–68.
- ¹² Jörg Dürschmidt and Graham Taylor. *Globalization, Modernity & Social Change*. *Palgrave Macmillan*. Basingstoke, p. 208.
- ¹³ Ona Gražina Rakauskienė. Aktyvi socialinė-ekonominė politika Lietuvoje. *Filosofija, sociologija*. 1997, nr. 2, p. 29–30.
- ¹⁴ *Lietuvos statistikos metraštis*. Vilnius. 2002, p. 156.
- ¹⁵ Ona Gražina Rakauskienė. Aktyvi socialinė-ekonominė politika Lietuvoje.
- ¹⁶ Ralfas Dahrendorf. *Modernusis socialinis konfliktas*. Vilnius: *Pradai*. 1999, p. 242.
- ¹⁷ Eglė Witting-Marcinkevičiūtė. Nacionalinės etikos griuvėsiai, arba Kaip nužudyti valstybę jos intelektualų rankomis. Vilnius. *Kultūros barai*. 2013; Nerimas. Svarbiausių humanitarinių ir socialinių grėsmių bei jų pasekmių Lietuvai įžvalgos. Vilnius: *Tyto alba*. 2012 ir kt. publikacijos.
- ¹⁸ Лев Николаевич Гумилёв, op.cit., p. 501.
- ¹⁹ Vydūnas. Raštai, t. I. Vilnius: *Mintis*. 1990, p. 535.
- ²⁰ Jonathan H. Turner. Teorie roli [kn.:] Struktura teorii socjologicznej. Warszawa: *Wydawnictwo Naukowe PWN*. 2012, p. 450.
- ²¹ Juozas Lakis. Konfliktų valdymas viešajame sektoriuje: teisinės ir organizacinės problemos. *Jurisprudencija*. 2002, t. 33, p. 15–29; taip pat: Visuomenės susitaikymas. Vis dar laukiame Godo? www.delfi.lt 2011 m. lapkričio 11 d.
- ²² Thomas C. Schelling. *The Strategy of Conflict*. *Harvard University Press*. 1981.
- ²³ Andreas Kappeler. Rußland als Vielvölkerreich. *Verlag C. H. Beck*. 2008, p. 323.
- ²⁴ <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/arkivyskupas-g-grusas-apie-alkoholio-problema-visuomene-pamirso-ka-reiskia-solidarumas.d?id=74732446>

VANDALŲ LAIKAS

Pradėsiu nuo citatos: „1284 metai prieš mūsų erą. Prie Kadešo miesto, Oronto upės pakrantėje, vos už kelių dešimčių kilometrų nuo dabartinio Sirijos Homso, susitinka dvi didžios armijos. Egipto faraono Ramzio II kariuomenė stoja prieš hetitų valdovo Mutvalio II pulkus. Faraonas siekia atkurti Egipto hegemoniją Hanaane ir Sirijoje. Hetitai kupini ryžto apginti savo teritoriją. Kadešas lieka hetitų rankose. Jų kariuomenė pirmą kartą istorijoje kaunasi naujais – geležiniais – ginklais. Karaliui pavyksta sustabdyti net faraono armiją. Tačiau kodėl hetitai išnyko? Todėl, kad mokslinis-techninis progresas tapo prieinamas ne tik dariusiems atradimus, bet ir gebėjusiems jais pasinaudoti. Hetitų karalystę sunaikino ne egiptiečiai, bet laukinės „jūros tautos“, beje, sugebėjusios neblogai kariauti, nes įvaldė geležinius ginklus. Žmonijos raida šimtmečiams buvo atblokšta atgal. Praeis amžiai, kol tie, kurie nugalėjo hetitus ir kitas Bronzos amžiaus tautas, pasiekė jų techninės minties ir kultūros lygį. Hetitai per tą laiką bus pamiršti, o nugalėtojai – juos vėliau pavadins senovės graikais – liks istorijoje kaip kūrėjai to, ką patys sunaikino ir pamiršo.

Šiandien vėl dalyvaujame mūšyje prie Kadešo – dabar jau visi. Rusija nesugalvojo interneto, bet šį pasaulinį tinklą Vladimiro Putino specialiosios tarnybos puikiai panaudoja diversijoms, situacijos destabilizavimui priešiškoje šalyse, kišasi į prezidento rinkimus net toje valstybėje, kurioje internetas atsirado. Rusija nesugalvojo socialinių tinklų, bet per juos mėgina įsiskverbti į svetimus politinius štabus – taip nutiko Emmanuelio

Macrono rinkimų štabui, – kad išgautų konfidencialios informacijos, šnipinėtų, šantažuotų ir gąsdintų. Rusijai apskritai nieko nereikia pačiai sugalvoti – pakanka naudotis tuo, kas išrasta kitų. Tai Vakaruose manoma, kad naudojimasis naujausiomis technologijomis reikalauja moralinių suvaržymų bei „raudonų linijų“. Maskva tiksliai žino – nėra jokių moralinių ribų, kai reikia įveikti priešą ir įtvirtinti savąjį reikšmingumą. Ir kuo nuostabesnės bus naujos technologijos, tuo didesnę įtaką Rusija darys šiuolaikiniam pasauliui [...] Barbarai [...] gali viską. Jie turi tokius pačius ginklus. Tokius pačius kompiuterius“, – rašo Vitalijus Portnikovas straipsnyje „Smalsūs barbarai“ (grani. 2017-07-28).

Ilgoka citata – anaipol ne reklama (šio teksto gaminio vertinimu, „Smalsūs barbarai“ be jokių „pastiprinimų“ gyvena visavertį gyvenimą) ir ne įžanga, bet pretekstas naratyvo atsišakojimui, be abejo, derantis su džiaugsmu, kad pavyko šio teksto nepražiopsoti – juk pačių įvairiausių naratyvų pertekliaus sąlygomis nedaug šansų pataikyti į dešimtuką. Beje, sakyčiau, įsitvirtina (bent jau Lietuvoje) „naratyvinis egocentrizmas“, kai bet kokie (tikri ir menami) pretekstai ar atradimai tyliu „šios rinkos“ dalyvių sutarimu be skrupulų pasisavinami, nesivarginant dėl padėkos, net dėl nuorodų. Tai reiškia teksto / turinio plačiausia šio žodžio prasme devalvaciją su gana komiškomis pasekmėmis Lietuvos viešajai erdvei.

Svarbiausias žodis šįkart tikriausiai yra vandalai (lot. *Vandili*, *Vandali*, *Uuandali*, senovės germanų kal-

bose *Wendel, Wentil*) – kaip nuoseklus barbarų instituto tęsinys iki pat dabartinių laikų, mat pats žodis XIX a. pabaigoje daugelyje kalbų tapo bendrinio ir apibūdina vertybių niokotoją (iš čia terminas *vandalizmas*). Bet Tenzericho vadovaujamų vandalų, kurie 455-aisiais mūsų eros metais užpuolė ir apiplėšė antikinio pasaulio centrą Romą, elgesys ne itin skyrėsi nuo to meto papročių – vertybės dažniau būdavo pasisavinamos negu naikinamos. Romos imperatorius Aurelianas maždaug 270-aisiais mūsų eros metais kovėsi su vandalais hunais Panonijoje, o juos sumušęs leido taikiai atsitraukti už Dunojaus, bet įpareigojo pristatyti Romos armijai du tūkstančius raitelių. Imperatoriaus derybas su sumuštais stebėjęs istorikas Publius Herennius Dexippas Atėnietis rašė nepastebėjęs ypatingų statuso skirtumų tarp vandalų karaliaus ir turčių, taigi karinės demokratijos pradmenų būta jau tada.

Jei kalbame apie Romos imperiją, prisiminkime paskutinį Vakarų Romos imperatorių Romulą Augustą. Jo tėvas Orestas, Tatulo iš Panonijos sūnus, dirbęs hunų karaliaus Atilos sekretoriumi, po valdovo mirties perėjo tarnauti romėnams ir padėjo Julijui Nepočiui užimti Vakarų Romos imperijos sostą. Už pagalbą gavo patricijos titulą, senatoriaus ir vyriausiojo karvedžio pareigas. 475 metais Orestas sukėlė maištą, užėmė Raveną ir imperatoriaus vainiku karūnavo savo dvylikmetį sūnų Momilą, pavadindamas jį Romulu Augustu. Naujasis imperatorius buvo romėnas tik pagal savo senelį iš motinos pusės ir jokios realios valdžios neturėjo. Orestą rėmę barbarai pareikalavo atlygio – trečdalyje Italijos žemių, šiam nesutikus, sukilo, užėmė Paviją, o patį Orestą nužudė. Maištininkų vadas Odoakras, atėmęs iš Romulo Augusto imperatoriškuosius ženklus, išgabeno juos į Konstantinopolį. Romulas buvo išsiųstas į Kampaniją, jam paskirta 6000 auksinių monetų metinė renta ir vila, kadaise priklausiusi romėnų karvedžiui Lukului. 476 metais Odoakras oficialiai tapo pirmuoju germanų karaliumi Italijoje.

Procedūriškai beveik nepriekaištingas elgesys nušalinto imperatoriaus-paauglio Romulo Augusto atžvilgiu savaip patvirtina, kad barbarai (taigi ir vandalai), ilgai buvę antikinės civilizacijos marginalais, perėmė

kai kuriuos civilizuoto pasaulio papročių elementus, jam įprastą praktiką. Antikinės civilizacijos „saulėlydžio“ (nuovargio) sąlygomis tuometiniai marginalai pasirodė esantys tiesiog mobilesni, vitališkesni, energingiau ir be skrupulų pritaikantys aplinkybes savo poreikiams. Etimologinė inercija klaidina, panorėjus galima visa tai laikyti ir „klastočių, melagingų žinių“ (*fake news*) pradmenimis dar žodinės kultūros laikais.

Rašto kultūros laikais *fake news* pagrindus klojo ir literatūra bei dramaturgija. Šveicarų rašytojas Friedrichas Dürrenmattas komedijoje (būtent) „Romulas Didysis“ (1948 m., perdirbta 1957 m.) istorinę medžiagą traktavo ypač pragmatiškai. Pagal santykį su istorija ši pjesė yra parodija, nes jos autorius visiškai ignoruoja faktus. Romulas Augustas 476-aisiais buvo dar vaikas, o Dürrenmattas vaizduoja jį, jau perkopusį per penkiasdešimt metų. Orestas čia yra ne paskutinio imperatoriaus tėvas, bet ištikimas karvedys. Finansų ministras pabėga su išdu, nors šis jau seniai tuščias. Romulas prasimano pinigų, pardavinėdamas Romos didikų (valstybininkų) biustus ir savo laurų vainiko auksinius lapelius. Imperatorius nenori nė girdėti apie įvykius, kurių vis tiek negalės pakeisti. Galų gale paskelbia atsisakantis imperijos ir Italijos karaliumi paskiria Odoakrą. Romulas ne tik savo noru perleidžia sutrūnijusią imperiją germanams, bet ir visaip gina jų interesus (yra tarsi koks lobistas). Dürrenmattui teatre bene svarbiausias žaidybinis aspektas, kryptantis balagano link. Gėris čia nėra vertybė savaime ir tiesiog ištirpsta puantilistiniame groteskiško veiksmo mirgėjime. Rašytojas laikė komediją vieninteliu žanru, galinčiu adekvačiai atspindėti to meto tikrovę (kaip minėta, kalbama apie 1948-uosius).

Nuo komedijos parašymo praėjus kažkokiems niekingiems 70 metų, tenka konstatuoti, kad grėsmės nebeaplenkia nieko – nei verslo, nei privačių asmenų, ypač turint omenyje kai kurias globalias dabartines tendencijas, tokias kaip visuomenės poliarizacija, *fake news* įsigalėjimas, interneto socialinių tinklų poveikis, neretai dirginantis bandos instinktą... Pakanka prisiminti didžiausią kibernetinę ataką istorijoje, kai 2016 m. buvo pavogtos 500 milijonų *Yahoo* vartotojų paskyros ir slap-

tažodžiai. Šiuo metu įvairiose valstybėse veikia maždaug 40 milijonų kibernetinių nusikaltėlių, kurie jau padarė žalos už 500 milijardų dolerių. *Interpolo* ir kibernetinio saugumo kompanijos *Trend Micro* duomenimis, per pastaruosius trejus metus vien Vakarų Afrikos kibernetiniai sukčiai Vakarų verslui padarė nuostolių už 3 milijardus dolerių. Vokietija dėl pramoninio šnipinėjimo kasmet praranda 50 milijardų eurų...

Šnipinėjimas pramoninis ir nepramoninis. Čekijos Respublikos ambasadoje Maskvoje dirba 65 darbuotojai, Rusijos diplomatinės atstovybės personalas Prahoje daugiau negu dvigubai didesnis – 140 asmenų. Helsinkio ir Maskvos „diplomatinis“ santykis yra 30 su 60, aišku, suomių nenaudai. Europos šalių kontržvalgybos tarnybų ataskaitose pastaraisiais metais nurodoma, kad Rusijos diplomatinės atstovybės nepalaujamai didina šnipinėjimo veiklą, artėdamos prie Šaltojo karo mastų. Čekija ir Slovakija rugpjūčio 21 dieną minėjo tragišką 49-erių metų sukaktį – 1968-aisiais Sovietų Sąjungos ir kai kurių kitų Varšuvos bloko šalių karinės pajėgos, įsiveržusios į Čekoslovakiją, jėga užgniaužė Prahos pavasario reformas. Metinių išvakarėse Čekijos parlamento deputatas Ivanas Gabalas nusiuntė laišką užsienio reikalų ministrui Lubomírui Zaorálekui, ragindamas siekti, kad Maskva 60 proc. sumažintų savo diplomatinės atstovybės Prahoje personalą, nes rusų diplomatų veikla kelia grėsmę šalies saugumui. Argi tai ne vandalizmas, prisidengus diplomatine neliečiamybe?

Vokietijos valdančioji koalicija birželį dėl visa ko inicijavo įstatymą, reglamentuojantį naudojimąsi internetu. Pagal jį socialiniai tinklai gali būti nubausti ne mažesne kaip 50 milijonų dolerių bauda, jei nedelsdami nepašalins neteisėto turinio. Šiuo terminu vyriausybė apibrėžia platų žinių spektrą – nuo neapykantos kurstyimo iki pornografijos ir melo propagandos. Artėjant parlamento rinkimams rugsėjo pabaigoje, vokiečiai susirūpino, kad atvirą visuomenę „poveikio operacijos“ bent jau pradiniam etape pažeidžia labiau negu uždara.

Kompanija *Facebook* bando gelbėtis, faktų tikrinimą patikėdama profesionalams, – Vokietijoje bendradarbiauja su startuoliu *Correctiv*, kuris užsiima

tiriamąją žurnalistiką. *Correctiv* žurnalistai stengiasi išaiškinti pirminį publikacijos šaltinį, klaidas ir melą jame, be to, turi prieigą prie vartotojų, kurie skaito *fake news*. Pagal *Correctiv* rekomendacijas ginčytinus įrašus vartotojų draugų „laiko juostoje“ *Facebook* pažymi perspėjančia žyma – tuo siekiama ne cenzūruoti turinį, bet skatinti skaitytojus, kad šie susimąstytų apie informacijos patikimumą ir šaltinius. Startuolis sudarė pagrindinių propagandos skleidėjų sąrašą, dažniausiai tai dešinieji agitatoriai, anoniminiai interneto dienoraščių autoriai, patys rašantys pramanus arba platinantys kitų išsigalvojimus. Vienas agresyviausių veikėjų tame sąrašė – nedidelis augantis rusų portalas *News Front*, multimedijinė žiniasklaidos priemonė, turinti maždaug dešimt etatinių darbuotojų ir kelis tuzinus autorių visame pasaulyje, skleidžianti *fake news* keliomis kalbomis. Autoriai iš Europos šiame interneto puslapyje savo publikacijas dažnai skelbia anoniמיškai, finansavimo šaltiniai neskelbiami. *Digital Forensics Lab* prie *Atlantic Council* pateiktoje ataskaitoje rašoma, kad *News Front* yra viena iš trijų pagrindinių Kremliaus propagandos priemonių Vokietijoje greta *Sputnik* ir *Russia Today*.

Šiuolaikines propagandos galimybes iliustruoja Vašingtono universitete sukurta programa, leidusi vaizdo įrašą „pakoreguoti“ taip, kad buvęs prezidentas Barackas Obama jame pasakė frazę, kurios „fizinėje“ tikrovėje niekada nėra ištaręs. Norint įrodyti klastotę, pririnktų keleto valandų ar net dienų, o per tą laiką ši „gyvens“ visavertį gyvenimą ir pridarys tiek žalos, kad bus neįmanoma jos atitaisyti.

Jungtinės Karalystės Bardo kolegijos profesorius Seanas McMichinas savo knygoje „Rusijos revoliucija. Nauja istorija“ (*The Russian Revolution. A New History*) daugiausia kalba apie tai, už kieno ir kokius pinigus bolševikams pavyko surengti 1917-ųjų spalio perversmą, vis dėlto pateikia keletą detalių, kurios tinka ir temai apie vandalus. Pasak profesoriaus, daugelį dabartinių Rusijos problemų lemia tai, kad neišgyvendintas kultūrinis komunizmo paveldas, o dabartinė valdančioji klasė neatsikračiusi sovietinio mentaliteto. Jis teigia

nežinantis recepto, kaip spręsti politines šios nacijos problemas, nes daugumai rusų jos nerūpi, taigi demokratiniai parlamentiniai metodai neveikia. Tai suteikia pretekstą kai kuriems istorikams tvirtinti, esą Rusija niekada nesugebės pritaipyti prie Vakarų demokratijos. Bet faktas, kad savo problemas turi spręsti patys rusai.

Tokią daugeliui šiaip jau žinomą *pato* situaciją apibendrina rusų dienraščio *Vedomosti* komentatorius, Vašingtono *Kennan Institute* internetinio portalo *The Russia File* redaktorius Maksimas Trudoliubovas publikacijoje „Žvilgsnis iš Kremliaus: išgyvenimas pagal darvinizmo dėsnius“ (*The New York Times*, 2017-08-07). Maskva, mėgindama kištis į JAV prezidento rinkimus, veikė pagal principą „akis už akį“ ir jautėsi teisi – esą tokie ir turi būti save gerbiančios pasaulinės galybės veiksmai užsienio „sąmokslininkų“ atžvilgiu. Trudoliubovas perpasakoja savo pokalbį su amerikiečių istoriku Timothy’u D. Snyderiu, kurio teigimu, sovietų NKVD pareigūnai, Antrojo pasaulinio karo pradžioje atvykę į Rytų Lenkiją, klaidingai įvertino situaciją šiame regione, tačiau tai jiems nesutrukdė sunaikinti vietos lenkų organizacijų. Tarptautiniuose santykiuose nėra vietos moralizavimui, daugelis politinių, verslo ir karinių projektų iš tikrųjų yra globalūs ir konkuruoja tarpusavyje. Galima visiškai klaidingai įvertinti padėtį, bet tai nesutrukdys veikti efektyviai.

Straipsnio „Žvilgsnis iš Kremliaus: išgyvenimas pagal darvinizmo dėsnius“ autorius silpnąja Kremliaus pozicijos vieta vadina tai, kad dedamas lygybės ženklas tarp tarptautinės konkurencijos ir darvinistinio kovos už išlikimą modelio. Maskvos įžūlumą veikiauusiai skatina mirtino pavojaus jausmas aplinkybėmis, kai visi (ar beveik visi) tie, su kuriais ji turi reikalų, esamos situacijos toli gražu nevertina kaip dilemos tarp gyvybės ir mirties. Kita vertus, tai daro Maskvą labai nuspėjamą tarptautinėje arenoje. Už Kremliaus „reakcijas“, kurios primeta sekinančias išlaidas gynybai, didina grėsmę taikai, stabdo klestėjimą, moka ir savi, ir bet kas, kam tenka su juo susidurti. Bet gal tiktinėje perspektyvoje darvinizmas kai kam yra vienintelis veiksmingas būdas išgyventi?

Grįžkime prie vandalų mobilumo. 1994-aisiais Pchenjanas su Vašingtonu pasirašė pirmą susitarimą, lyg ir įtvirtinusi Šiaurės Korėjos branduolinės programos išaldymą mainais už diplomatinės bei ekonomines nuolaidas režimui. Prieš tai stojus eilinei krizei, JAV gynybos sekretorius Williamsas Perris pasiūlė smogti Šiaurės Korėjai konvenciniais ginklais. Prezidentas Billas Clintonas ilgai abejojo, nes ir tada manyta, ir dabar manoma, kad tai reikštų karą Korėjos pusiasalyje su dešimtimis tūkstančių aukų. Kol JAV prezidentas dvejojo, dabartinio Šiaurės Korėjos diktatoriaus tėvas Kim Čen Iras pasiūlė Vašingtonui „taikdarišką“ scenarijų, – Vašingtonas ir Pchenjanas pasirašė minėtą sutartį. Kad tai banalus blefas, paaiškėjo dar prieš Clintonui paliekant Baltuosius rūmus. Pchenjanas išbandė kelias balistines raketas, o tai prasminga tik vienu atveju, jei kartu atliekami ir branduoliniai bandymai. Tai pasitvirtino, jau prezidentaujant Georgui W. Bushui jaunesniajam, – nors plutonio reaktorius Jonbenyje buvo užkonservuotas, JAV žvalgyba išsiaiškino daug kitų objektų, kur Pchenjanas slapčiomis sodrina uraną.

Sutartis buvo palaidota, paminklu ant jos „kapo“ galima laikyti 2006-aisiais atliktą pirmą branduolinį Šiaurės Korėjos bandymą. Pchenjanas, 1994-aisiais neturėjęs nė vieno branduolinio užtaiso, šiandien jų turi nuo dešimties iki dvidešimties ir, pagal atsargiausias žvalgybos prognozes, nusiteikęs padidinti šį kiekį iki šimto. Kitas logiškas režimo žingsnis – sukurti tarpkontinentinę balistinę raketą su miniatiūrine kovine galvute, galinčią pasiekti bet kurį Amerikos tašką. Branduolinis arsenalas – tai savos rūšies revanšas už nesėkmes visose kitose gyvenimo srityse.

Johnas Hannah iš Vašingtono *Foundation for Defense of Democracies* primena, kad Pietų Korėja ir Japonija, gavusios branduolinės gynybos garantijas, nesiėmė kurti atominio ginklo, nors mokslinis-pramoninis potencialas būtų leidęs abiem šalims ir šioje srityje lengvai aplenkti Šiaurės Korėją. Dabar Pchenjanas be paliovos tikrina moralinį Seulo ir Tokijo tvirtumą su deramu dėmesiu galimybei (kol kas ji teorinė, bet visko gali būti, prisimenant tiek istorinius paradoksus,

tiesk paskutinį imperatorių Romulą, pavaizduotą teatriniame pragmatiško šveicaro veikale) abi savo kaimynes kada nors jei ne palaužti, tai bent prigąsdinti, nuslopinant jų pasipriešinimą.

Sankcijos, prastėjanti socialinė-ekonominė padėtis Šiaurės Korėjos vadams nedarą įspūdžio, nes branduoliniu arsenalu pastiprintas „nuspėjamas būdas“ yra esminė jų išlikimo sąlyga. Buvęs Pentagono bendradarbis, dabar tyrimų centro CNA karinis analitikas Michailas Kofmanas (2017-08-12), duodamas interviu *Svoboda*, pabrėžė, kad Vakarai vargu ar gali prilygti Šiaurės Korėjos lyderiui Kim Džongunui beprotiškų pareiškimų „ryškumu“.

JAV politologijos profesorius, žurnalistas Brianas Myersas knygoje „Gryniausia (švariausia?) rasė“ (*The Cleanest Race*), išleistoje 2010-aisiais, tvirtina, kad patys šiaurės korėjiečiai savo mentaliteto nesieja (kaip įprasta manyti) nei su komunizmu, nei su kokia nors kita ideologija. Jie jaučiasi esantys gryniausia, protingiausia, tobuliausia planetos rasė, daranti viską, kad apsaugotų civilizaciją (nei daugiau, nei mažiau) nuo išorės barbarų, nesvarbu, kas jie būtų – ar Pietų Korėja, ar net Kinija. Esą šios šalys pardavė savo sielą Vakarams, kurių kvintesencija, be abejo, yra Amerika. Anot Niujorko socialinio psichologo Richardo Koenigsbergo, planetoje netrūksta lyg ir logiškai, bliviai mąstančių žmonių, kurie vis dėlto yra pasirengę pasiaukoti dėl nacijos ar dėl kokios nors pakraipos lyderio.

Taigi nepanašu, kad vitalizmu trykštantis mobilumas poindustriniame XXI amžiuje būtų nuslopęs. „Pratęsiant“ pragmatiško šveicarų dramaturgo mintį, praeitis žvelgia į ateitį, regėdama vien amžiną „savęs“ kartojimą. Aišku, „geroji patirtis“ instrumentiškai koreguojama, ir gal nėra reikalo kartoti siužeto apie XVI-II a. bausmių praktiką, kurią Michelis Foucault aprašė veikale „Disciplinuoti ir bausti“: 1757-ųjų kovo 2 dieną Paryžiaus Grevo aikštėje įvykdyta tėvažudžio ir piktžodžiautojo Damienso egzekucija. Buvo deginami jo spėneliai, rankos, šlaunys, minkštosios vietos, lėta ugnimi svilinta dešinė ranka, nes joje nusikaltėlis spaudė peilį – tėvažudystės įrankį, ant žaizdų piltas lydytas švinas, verdantis aliejus, karšta medžio saku derva, lydytas

vaškas bei siera, galų gale prie jo pririšti keturi arkliai, turėję nutraukti galūnes (iš aprašymo matyti, kad įgyvendinant šį punktą neišvengta sunkumų), kūnas sudegintas, o pelenai išbarstyti pavėjui. Dabar dažniausiai užtenka „ryškiai“ beprotiškos retorikos.

Yra variantų ir atvejui, jei retorikos neužtektų. Dienraštis *Le Figaro* rugpjūčio 7-osios numerio redakcinį straipsnį skyrė buvusios Tarptautinio baudžiamomojo tribunolo (TPI) prokurorės Carlos Del Ponte „nusivylimui“ (kabutės teksto pavadinime uždėtos gal ironijos sumetimais, o gal tai tiesiog nesusipratimas). Mat ji nutarė trauktis iš nepriklausomos tarptautinės Jungtinių Tautų (JT) komisijos, tiriančios įvykius Sirijoje. Buvusi prokurorė ir karinių nusikaltimų specialistė apkaltino JT Saugumo Tarybą vengimu siekti teisingumo. Interviu šveicarų laikraščiu *Blick* Carla Del Ponte (beje, kilusi iš neutralios ir respektabilios Šveicarijos Tičino kantono) pareiškė nebegalinti likti komisijoje, kuri visiškai nieko nedarą: „Iš pradžių buvo gėris ir blogis. Opozicija buvo gėrio pusėje, vyriausybė veikė kaip blogis. Dabar visos konflikto Sirijoje pusės sėja blogį [...]. Tokių baisių nusikaltimų, kokie vykdomi Sirijoje, nemačiau nei Ruandoje, nei buvusioje Jugoslavijoje“, – emociškai argumentavo savo apsisprendimą prokurorė, išgarsėjusi karo nusikaltimų prieš žmogiškumą tyrimais.

JT Žmogaus teisių komisijos įsteigta 2011-ųjų rugpjūtį, praėjus keliems mėnesiams po Sirijos konflikto pradžios, brazilo Paulo Pinheiro vadovaujama Komisija ne kartą reikalavo, kad JT Saugumo Taryba užvestų bylą Tarptautiniame baudžiamajame teisme, tačiau tam pasipriešindavo Damasko režimo sąjungininkė, nuolatinė Saugumo Tarybos narė Rusija. Komisija parengė daugybę pranešimų, bet Damaskas niekada neleido jos atstovams nuvykti į įvykių vietas ir patikrinti faktų. *Le Figaro* užsiminė, kad Carla Del Ponte garsėja impulsyvumu. Tarkime, taip. Tačiau žuvusiųjų skaičius Sirijoje jau artėja prie pusės milijono, ir čia nelabai yra ką pridurti. Į prokurorės apsisprendimą Komisija reagavo mandagia padėka už indėlį, pareiškusi, kad ir toliau stengsis pagelbėti sirams, tapusiems ypač sunkių žmogaus teisių pažeidimų bei tarptautinių nusikaltimų aukomis. Tad

kaip čia vis dėlto yra – ar eksprokurorė pademonstravo nederamą procedūrinį nekantrumą, ar visa ši situacija apskritai yra egzistencinis oksimoronas? Šio teksto gamintojas oksimoronu laikytų nebent tai, kad čia išvardytos institucijos vis dar rašomos didžiąja raide...

Yra ir toks gana kategoriškas naratyvas, esą dabartiniai reikalai kone ribojasi su Trečiuoju pasauliniu (kol kas hibridiniu) karu. Dalis taip manančių komentatorių už susidariusią situaciją kaltina geraširdžius (geranoriškus?) liberalius politikus – François Hollande'ą, Baracką Obamą, Angelą Merkel, – naiviai pasikliovusius savo „raudonomis linijomis“ (užuomina į buvusio JAV prezidento grasinimą, kad griežtai nubaus Damasko režimą, jei prieš savo piliečius šis panaudos cheminį ginklą, bet šie žodžiai žodžiais ir liko). Nagi, šaunuoliai, pamėginkite „raudoną liniją“ nubrėžti „rusų pasaulio“ adeptams, kad jie gerbtų žmogaus teises ir demokratiją! Ar bent numanote, kas bus kitas „rusų pasaulio“ vėliavnešio Vladimiro Putino taikyns – Vidurio Ukraina, visas Kaukazas, Baltijos šalys? Negi iš tikrųjų tikite, kad Maskva pasisotins Krymu, juk apetitas, ypač geopolitinis, kyla bevalgant? O štai prezidentas Donaldas Trumpas su visais savo trūkumais yra tas kietas vyrukas, kuris „padės į vietą“ visus, ką reikia.

...Théodore'as Rooseveltas, valdęs Ameriką XX amžiaus pirmąjį dešimtmetį, mokė, kad kalbėti derėtų švelniai, tačiau rankoje (ar užantyje) vis tiek reikėtų turėti vėzdą. Šiomet rugpjūčio 8-ąją Donaldas Trumpas padarė kol kas tikriausiai skambiausią savo pareiškimą – praėjus kelioms valandoms po to, kai *The Washington Post* informavo apie JAV žvalgybos ataskaitą, kurioje daroma prielaida, kad Pchenjanui pavyko pasigaminti tokio dydžio branduolinę galvutę, kokią galima montuoti prie raketos, Amerikos prezidentas perspėjo Šiaurės Korėją, į provokacinius jos veiksmus prieš JAV bei jų sąjungininkes atsakysiąs tokia ugnimi ir rūstybe, kokių pasaulis dar nėra regėjęs. Rugpjūčio 12-ąją Trumpas pareiškė neatmetantis galimybės kariniais veiksmais išspręsti Venesuelos krizę, nes žmonės ten kenčia ir miršta. Tiesa, konkretizuoti, ar tai reiškia, kad į Nicoláso Maduro nuožmiai valdomą ir protestų

purtomą šalį bus pasiūsti Amerikos kariai, atsisakė. Venesuelos autokrato sūnus Nicolásas Maduras jaunesnysis po poros dienų atrėžė, grasindamas, kad tuo atveju, jeigu JAV įsiverš į Venesuelą, jis ir jo šalininkai užims Niujorką, net Baltuosius rūmus Vašingtone.

Prezidentas Trumpas kalba daug ir reikalauja tas kalbas vertinti rimtai, bet susidaro įspūdis, kad vėzdas jo rankose yra popierinis. Nors ir narsiai tuo vėzdu mojuojama, krizės karštuose planetos taškuose nėslopsta. Trumpo „atvejį“ veikiausiai ilgai narstys pasaulio universitetai, kuriuose dėstomas politologijos kursas, – viena vertus, tai pavyzdys, kad valdžia gali atitekti plepiui, antra vertus, aiškėja, kad Vakarų politinė sistema pakankamai atspari net ir plepalams. Norėtūsi tuo tikėti. Būtent norėtūsi, nes, nepaisant JAV ekonominio svorio, gyvenimo kokybės, laisvės, sąžinės, pagarbos žmogaus teisėms ir t. t., galingiausios pasaulio demokratijos lyderis „diskusijoje“ su diktatoriais atrodo kaip jų partneris, ne daugiau...

Veikiausiai susidarė situacija, kai žodžiai nebeveikia – visi jau tinkamai įvaldė prekinę-reklaminę retoriką, kuri su tikrove nebūtinai susijusi. Šiuolaikiniam politikui, žūtbūt siekiančiam parduoti save rinkėjams, paika būtų sakyti tiesą, kaip viskas yra iš tikrųjų.

Čia tikriausiai (paradoksaliai) tiktų nedidelis ekskursas, skirtas žodžio *poimetj* (paraidžiui „paturėti“, o perkeltine prasme „išdurti“) etimologijai. Tik vienoje planetos valstybėje šis veiksmažodis turi aibę literatūrinių prasmės niuansų. Rusų kalbos sinonimų žodyne (<http://www.classes.ru/all-russian/russian-dictionary-synonyms-term-61116.htm>) *poimetj* sinonimais nurodomi ir *pofakatj*, *poperdolitj*, *posnašatj*, *podryukatj*, *potrachatj*, *otfakatj*, *otperdolitj*, *zataščitj v postelj*, *otcharitj*, *otčepačitj*, *otdriuchatj*, *faknutj*, *popilitj*, *obrugatj*, *nakazatj* (šio teksto gamintojas nusprendė – dėl įvairių priežasčių, tarp kurių ir pasitikėjimas skaitytojais, – neversti šių žodžių į lietuvių kalbą). Visa tai galima interpretuoti ir kaip geopolitinę, gal net vyraujančią, tendenciją. Jos projekcija tikrovėje būtų, pavyzdžiui, garsusis dviejų rusų oligarchų – Boriso Berezovskio ir Romano Abramovičiaus – bylinėjimasis Jungtinėje

Karalystėje. Visais atžvilgiais konservatyvus Anglijos teismas buvo priverstas stropiai aiškintis tą žodžio „stogas“ (*kryša*) reikšmę, kokią jis turėjo Sovietijoje praejusio amžiaus paskutiniajame dešimtmetyje. Beje, ši „etimologinė“ aktualija vis dar aktuali ir Lietuvoje. Jei tokias „etimologijas“ pavyks paskleisti bent kiek globaliau – čia papasakota tik apie dalį tokių pastangų – su Žemės žmonių civilizacija teks atsisveikinti.

Ne bet kas, o pats Rusijos užsienio reikalų ministras Sergejus Lavrovas rusų jaunimo forume „Prasmių teritorija Kniazmoje“ 2015 metų rugpjūčio 24-ąją paskelbė, kad Vakarų istorinis, ekonominis, finansinis, politinis (žodžiu, bet koks) dominavimas baigėsi. Esą dabartinė idėjų kova reiškia, kad žmonijos raidos vektorius, pasauliui primestas Vakarų, keičia kryptį, objektyviai (būtent) formuojasi pasaulio tvarka su daugybe centrų. Tiesa, ministras pripažino, kad tai šiek tiek užtruks. Štai tokia Samuelio P. Huntingtono teorijos apie civilizacijų susidūrimą aktualizacija iš gana netikėtos pusės. Tiesa, reikėtų priminti, kad pesimistas Huntingtonas tą straipsnį 1993-iaisiais parašė, ginčydamasis su buvusiu savo studentu Francis'u Fukuyama, optimistiškai skelbusiu „istorijos pabaigą“ – tikėjimą, kad pasibaigus Šaltajam karui visi, jei tik jie nėra patys sau priešai, galės pasaulyje rasti juos tenkinančią vietą. Huntingtonas įrodinėjo priešingai – tarptautiniuose santykiuose grėsmių ne mažės, o daugės, ir jų šaltinis bus nesutaikomi civilizaciniai skirtumai. Kas galėjo pagalvoti...

Išeitis iš keblios padėties galėtų būti nebent vertybių monetarizavimas. Antai JAV Kalifornijos valstijos Long Byčo miestas rugpjūčio 11-ąją teismo sprendimu 85 tūkstančius dolerių sumokėjo musulmonei, kuriai policijos nuovadoje buvo nuplėštas hidžabas. Ieškinį pateikė žmogaus teises ginanti „Amerikos–Islamo santykių taryba“. Pasak jos atstovų, nukentėjusioji buvo priversta ją suėmusių policininkų vyrų akivaizdoje neuždengta galva praleisti naktį kameroje, todėl patyrė dvasinę traumą. Teismo sprendimas paskatino Long Byčo policiją atsisakyti draudimo dėvėti galvos dangalą kameroje. Vietoj kantraus tradicijų derinimo ir pratimosi sugyventi buvo pasirinkta konkreti suma, šiuo

atveju 85 tūkstančiai – tiek kainavo hidžabo tradicijos pažeidimas konkrečioje Long Byčo lokacijoje.

Geroji patirtis neabejotinai bus skleidžiama, taigi sumos bus tikslinamos. Gali būti, jos kol kas per menkos, jei palygintume, tarkime, su Damieno Hirsto menu, „kainuojančiu“ 215 milijonų svarų sterlingų. Menas juk visada vertybinis... Visa ligšiolinė civilizacijos istorija rodo, kad įtikinamiausiai drausmina finansinė bausmės išraiška, o jos trukmė (tradicija / istorija) kol kas nėra (ar jau nebėra) paklausy prekė. Vandalai juk irgi nesigriebė beatodairiško naikinimo, jie „tik“ grobstė, gal kiek pernelyg chaotiškai dėl socialinių įgūdžių stokos. Negaišdami laiko, rinkosi momentinius sandorius. Žodžiu, buvo dinamiški konsumeristai-egocentrikai (su perspektyva į „žanro išgryninimą“), ne itin besiskiriantys nuo visų kitų (t. y. nuo mūsų).

Žurnalas *VICE* rugpjūčio pradžioje informavo, kad JAV prezidentas kurį laiką dukart per dieną gaudavo specialiai parengtą segtuvą su palankiomis žiniomis apie jį. Pirma 20–25 puslapių „porcija“ guldavo ant stalo maždaug 9 val. 30 min., antrą kartą pasimėgauti savo nuopelną įvertinimais Trumpas galėdavo apie 16 val. 30 min. Vienas buvęs Respublikonų partijos nacionalinio komiteto darbuotojas tvirtino, kad šaliai turėtų būti geriau, jei prezidentas iš pat ryto yra puikios nuotaikos. *VICE* šaltinių duomenimis, dėl teisės asmeniškai įteikti prezidentui pagyrų segtuvą konkuravo Reincas Priebusas, buvęs Baltųjų rūmų administracijos galva, ir Seanas Spiceris, buvęs spaudos sekretorius. Deja, abiem atsistatydinus, palankių, savimeilę glostančių žinučių prezidentas gauna vis rečiau...

Teksto gamintojo vertinimu, konsumerizmas, bet ką, net vertybes redukuojantis iki grynai finansinės išraiškos, tėra taktinis tarpulaikio reiškinys. Nors Niccolus Machiavellis tvirtino, esą žmogaus prigimtis tik dėl galimos bausmės baimės pasmerkė jį daryti gerus darbus, o ir po civilizacinių nuotykių, kurie trunka jau 20 tūkstančių metų, žmonija kol kas neabejoja finansinių sankcijų paveikumu, todėl mėgina viską įsprausti į *business as usual*, tačiau iš to, kas ir čia papasakota, matyti, kad šis algoritmas nebūtinai veikia. Gali būti, kad gyvenimui vis dar būdingas turinys... ■

SENA GERA KRIKŠČIONYBĖ REFORMACIJOS IŠŠŪKIO AKIVAIZDOJE

Šiemet minima protestantų Reformacijos 500 metų sukaktis. Lietuvos Respublikos Seimas 2017-uosius paskelbė Reformacijos metais. Proga neeilinė, tad nenuostabu, kad kaip kitose Europos šalyse, taip ir Lietuvoje gausu renginių, minėjimų, kalbų, tekstų, skirtų išskirti Reformacijos reikšmę, pabrėžti Martyno Liuterio idėjų poveikį anų ir šių laikų moderniam pasauliui. Viešaisiais ryšiais ir įvaizdžio savikūra paženklinėti laikai nepasižymi kuklumu: „*Prieš 500 metų Vokietijoje įsižiebusi Reformacija negrižtamai pakeitė Europos istoriją ir kultūrą, padėjo pamatus šiuolaikinei Vakarų civilizacijai* [išskirta mano – D. B.], *pakeitė visuotinės Bažnyčios veidą ir paliko neišdildomą žymę Lietuvos istorijoje.*“¹ Net ir pati Lietuva be išlygų skelbiama „*antriniu Reformacijos produktu*“.² Tokios nuomonės ataidai ir katalikiškoje žiniasklaidoje. Polemikos nėra. O kam jos reikia? Juk šiuolaikiniai katalikai tokie tolerantiški, kad dėl tikėjimo protėvių pergalių ir laimėjimų pasijunta nepatogiai ir jaučia priedermę atsiprašinėti visokiausių mažumų dėl tikrų ir menamų Katalikų bažnyčios nuodėmių, padarytų prieš daugelį amžių, nors šandien patys labai dažnai atsiduria persekiojamos ir nekenčiamos mažumos vietoje...

Nenuostabu, kad šiuolaikiniai protestantai gali jaustis visiškai atsipūtę. Antai Evangelikų reformatų bažnyčios Lietuvoje generalinis superintendentas Tomas Šernas katalikybę apibūdina kaip šiek tiek *kolūkinę* religiją. O dėl to, kad evangelikų mokymas

anais laikais nespėjo įsigalėti, kalčiausia nepribrendusi, nepakankamai krikščioniška Lietuvos visuomenė su savo pagoniškais valstiečiais ir vergiška dvasia. Užsiminęs apie protestantų kančias ir patirtus persekiojimus, minėtasis dvasininkas praėjusių amžių katalikų kontrreformacinį veikimą apibūdina „hibridinio karo“ metafora, mūsų dienomis turinčia papildomą emocinį krūvį. Įdomiausia, kad šis ekumenizmo sąjūdžiui neabejingas protestantų dvasininkas jaučia, esą šis karas ir mūsų dienomis „*gal net nėra visai pasibaigęs*“. Nors Katalikų bažnyčios aukščiausi hierarchai ir eiliniai pasauliečiai nusižeminę atsiprašo ir siekia susitaikyti, superintendentas Šernas vis dar jaučiasi lyg būtų karys mūšio lauke, todėl bet kas, drįsęs bent kiek suabejoti protestantų skelbiamomis tiesomis, gali pakliūti į hibridinio karo kurstytojų sąrašus... Panašu, kad tokia laikysena būdinga ne vienam mūsų dienų protestantui. Neatsitiktinai net ir šiais ekumenizmo suvešėjimo laikais ne taip paprasta rasti informaciją, kad broliai ir seserys evangelikai jaustų poreikį atsiprašyti brolių ir seserų katalikų už savo pirmtakų išpuolius prieš Katalikų bažnyčią, prieš popiežių, prieš kunigus, prieš vienuolius ir vienuoles. O ypač prieš tuos paprastus katalikus, kurie buvo visiškai patenkinti iš savo protėvių paveldėtu tikėjimu, todėl su meile puošė parapines bažnyčias, kol jas galiausiai nusiaubė ano meto religiniai radikalai, neprašomi mokę, kaip reikia tikėti ir gyventi. O kokiems galams at-

siprašinėti tamsių katalikų?! Ar išaušusi diena turi atsiprašyti pasitraukusios tamsos?! Juk ir protestantams, ir nemažai daliai šiuolaikinių katalikų reformacija reiškia pažangą ir modernėjimą, vadavimąsi iš „stabmeldišku“ prietarų, trukdančių išvysti tikrąją Evangelijos šviesą.

Nepaisant nemažos dalies mūsų dienų katalikų ir protestantų emocinio bendrumo, vis dėlto reikia savęs klausti, ar ką tik minėtus teiginius galima priimti už gryną pinigą? Aišku, galima, jeigu laikomės arba atitinkamai konfesiškai angažuotos, arba visišku indiferentizmu persmelktos pozicijos. Tačiau ką daryti su tokiu nemoderniai skambančiu dalyku kaip istorinė tiesa? Nors Lietuvos historiografijoje jau kuris laikas galime naudotis išsamiais ir novatoriškais Reformacijos istorijai LDK skirtais darbais,³ vis dėlto darytina prielaida, kad daugelio Lietuvos intelektualų galvose vis dar nėra įvykęs pažintinis lūžis, kuris leistų adekvačiau suvokti reformacinių ir kontrreformacinių srovių žaismą senojoje Lietuvoje. Taip sakydamas turiu omenyje kiek įmanoma platesnio konteksto gilesnį išmanymą.

Keistoka, kad tokį elementarų dalyką reikia pabrėžti, praėjus trisdešimčiai metų po to, kai Lietuva atsivėrė išoriniam pasauliui. Juk ir Vakarų Europos ar Šiaurės Amerikos šalyse buvo laikas, kai apie Reformaciją kalbėta su kuo didžiausiu patosu.⁴ Jos sėkmė vaizduota kaip šviesos pergalė prieš tamsą, pažangos prieš atsilikimą. Reformacijos sužydėjimas vertintas kaip tikrosios krikščionybės aušra, kuri katalikybę visiems laikams pažymėjo pasibaigusio galiojimo data. Jau tuoj bus geras pusšimtis metų, kai Vakarų historiografijoje toks šabloniškumas yra netekęs savo aiškinamosios galios. Esama daugybės istorikų, kurie šiuos ir kitus jautrius klausimus geba narplioti taip profesionaliai ir taktiškai, kad skaitytojas (visų pirma studentas) visiškai nesunkiai išvys, kas yra kas. Jis pamatys vėlyvųjų Viduramžių krikščionybės grožį, pernokusias jos formas, kurios daugumai žmonių, tarkime, Anglijoje buvo ir geriausios, ir gražiausios.⁵ Jis taip pat pamatys reformatorišką protestantų įkarštį, kuriuo degdami jie ieškojo ti-

krojo pagal savo supratimą tikėjimo. Abiem atvejais skaitytojas pamatys konkrečius žmones, kurie neskirstomi į reakcinguosius tamsuolius ir progreso šauklius. Tokių etikečių klijavimas – ne istoriko reikalas. Istoriko reikalas padėti suprasti.

Tad tolesnėje šio straipsnio dalyje noriu atkreipti dėmesį į kelis vėlyvųjų Viduramžių krikščionijos aspektus, kurie turėtų padėti suprasti, kad protestantų reformacija nereiškė „blogos“ krikščionybės formos pakeitimo „gerąja“ ar „tikrąja“ krikščionyste. Reformacijos sėkmė tam tikrose šalyse rodo, kad iškilo tiesiog *kitokia* krikščionybės forma su gausiomis atmainomis. Ne paslaptis, kad reformatų mestas iššūkis padarė poveikį ir Katalikų bažnyčiai, vertė ją reformuotis. Permainos Katalikų bažnyčios viduje dažniausiai konceptualizuojamos, taikant katalikiškosios reformos arba net katalikų reformacijos paradigmą.⁶ Taip pat reikia pabrėžti, kad tam tikros religinio gyvenimo permainos (katekizmo rengimai, tikėjimo išpažinimai, Šventojo Rašto vertimai į tautines kalbas, užaštrintas dėmesys dvasininkų ugdymui ir platesnės visuomenės disciplinavimo priemonės) apėmė ir protestantus, ir katalikus. Šios permainos dažniausiai konceptualizuojamos, pasitelkiant konfesionalizacijos paradigmą. Nors pastaroji nukalta, tiriant protestantizmo sąjūdį, tačiau gali būti sėkmingai taikoma ir katalikų religiniam gyvenimui ankstyvaisiais Naujaisiais laikais analizuoti.⁷

Kokios asociacijos pirmiausia kyla, išgirdus žodžius *Viduramžių krikščionybė*? Kryžiaus žygiai, inkvizicija, eretikų laužai – kraupus priespaudos ir smurto aparatas, kuriam vadovauja popiežius, savo valdžios viršenybę skelbiantis visam pasauliui. Tokia perspektyva didžiai klaidinanti, ji paveldėta iš protestantų ir Apšvietos adeptų polemikos, nukreiptos prieš katalikus, o mūsų geografinėse platumose dar sustiprinta ir iš sovietinio ateizmo propagandos paveldėtų klišių. Nėra prasmės neigti, kad minėti dalykai egzistavo, bet reikia bent jausti saiką, mat nė vienas iš jų nebuvo nei totaliai viską apimantis, nei veikiantis visus ilgus amžius dvidešimt keturias valandas per parą.⁸ Absoliučios daugumos Vakarų Eu-

ropos gyventojų kasdienybę vėlyvaisiais Viduramžiais (XIV–XV a.) visų pirma formavo priklausymas savo parapijai. Todėl neatsitiktinai vienas pirmųjų istorikų, kuris dar 1985 m. metė rimtą iššūkį tezei apie „blogos“ krikščionybės pakeitimą „gera“, Yorko universiteto profesorius Johnas Bossy savo nedidelės apimties šedevrą „Krikščionybė Vakaruose“ pradėjo nuo daugumai žmonių lemtingų momentų – krikšto, vestuvių ir mirties – aptarimo.⁹

Anais laikais žmonėms pakrikštyti vaiką visų pirma reiškė išvaduoti jį iš piktosios dvasios valdžios. Jie nebijodavo, sukorę ilgą kelią, naktį iš lovos išversiti kunigą, kad jis kuo greičiau pakrikštytų jų atžalą. Ką tik pakrikštytas vaikas papildydavo atpirktosios žmonijos gretas, o tarp vietinės krikščionių bendruomenės per krikštą tėvus užsimegzdavo nauji dvasinės giminytės saitai, dažnųsyk turėdavę ne mažesnę reikšmę negu kraujo ryšys. Nors kaip dabar, taip ir anuomet kunigo dalyvavimas vestuvių apeigose nebuvo būtinas, bet beveik visada pageidaujamas, nes jo teikiamas palaiminimas reiškė ir apsaugą nuo demoniškų jėgų kenkimo, ir dangiškosios pagalbos viltį. Tačiau patį santuokos sakramentą sudarydavo vyras ir žmona. Kunigas tik prižiūrėdavo, ar viskas vyksta pagal taisykles. Čia svarbiausias dalykas, kad Bažnyčia griežtai paisė principo, ar santuoka sudaroma laisva valia. Todėl kunigas būdavo ypač reikalingas tiems, kurie, nepaisydami savo tėvų, giminių norų ir išskaičiavimų, tuokdavosi vien iš meilės. Dar labiau negu tuokiantis, kunigai buvo reikalingi aukojant Mišias už mirusiųjų ir jų giminių, draugų, artimųjų sielas. Specialiai už mirusiųjų aukojamos Mišios, skelbiant seniai mirusių parapijiečių vardus, buvo vienas iš daugelio ženklų, rodančių, kad ir mirusieji, ir gyvieji priklauso tai pačiai bendro tikėjimo saisytomai bendruomenei. Tai buvo vienas iš būdų reikštis esminei Viduramžių krikščionių gyvenimo ašiai, kuri apibūdinama sąvoka *caritas*, – tai tarpusavio meilės ir draugystės saitais grįsta socialinė integracija, kurios šerdį sudarė Eucharistijos šventimas.¹⁰ Utopinis mąstymas Viduramžiais dar nebuvo toks paplitęs kaip mūsų dienomis, todėl, nors niekas ir

netikėjo, kad visi pasaulio žmonės galėtų būti draugai, bet pats *caritas* principas būdavo realizuojamas konkrečioje šeimoje, tarp kaimynų, amatininkų ceche, pirklių gildijoje, religinėje brolijoje ar parapijoje. Čia esminį vaidmenį vaidino mokymas apie septynias didžiąsias nuodėmes, veikęs kaip Vakarų moralinės tradicijos kūrimo variklis. Šiuo mokymu buvo grindžiama bendruomeninė etika. Puikybė, pavydas, rūstumas – sielos ligos; nesaikingumas, gašlumas, tingumas – kūno ligos; gobšumas – ir sielos, ir kūno liga. Nors sielos ligos laikytos pavojingesnėmis negu kūno, tačiau ir vienu, ir kitų ardomasis poveikis bendruomenei buvo labai panašus. Šias ligas įveikti, bendruomenėje artimo meilės dvasią atkurti padėdavo atgailos sakramentas. Esminis vaidmuo būdavo skiriamas būtinybei išpirkti kaltę prieš savo artimą ir prieš Dievą. Kiek tas buvo svarbu, galima spręsti iš to didžiulio populiarumo, kurio sulaukdavo piligriminės kelionės, procesijos, atlaidai, įvairiausi labdariniai darbai. Visa tai padėdavo siekti svarbiausio gyvenimo tikslo – amžinojo Išganymo.

Viduramžių žmogui buvo be galo svarbu atsisteisti už skriaudą, padarytą savo artimui ar Dievui, dažnai būdavo atgailaujama per daug savęs netausojant. O dabar įsivaizduokime, kad niekam nežinomas kažkokio provincialaus universiteto profesorius ima skelbti, esą artimo meilės darbai nieko verti, nes išganyimą galima pelnyti vien per tikėjimą. Šventųjų užtarimas bevertis! Maldos už mirusiųjų beprasmes! Santuoka – sakramentas?! – juokingas prietas! Popiežius – antikristas! Katalikų bažnyčia – Babilono paleistuvė! Vienuoliai – veltėdžiai! Turbūt nesunku numanyti, kokius jausmus tradicinės krikščionybės išpažinėjams galėjo kelti tokie ir panašūs šūkiei, kurie mūsų dienomis Lietuvoje vis dar dažnai be jokios kritinės refleksijos įtraukiami į intelektualinės laisvės aušros įrodymų katalogą. Bet pabandykime įsivaizduoti, ką turėjo jausti žmonės, kurie ostijos pakylėjimą per šv. Mišias išgyvendavo taip intensyviai, lyg regėtų patį savo Kūrėją ir Atpirkėją, o jiems imama aiškinti, kad Eucharistija – viso labo tik Viešpaties Kančios prisiminimas, kuriam švęsti net nereikia al-

toriaus – užteks ir paprasto stalo. Nenuostabu, kad tokių ir panašių minčių skelbėjai bei ikonoklastinių veiksmų, nukreiptų prieš paveikslus, skulptūras ir altorius, vykdytojai buvo laikomi eretikais.

Tradicinių (katalikai) ir naujųjų (protestantai) krikščionių tarpusavio kova reiškėsi įvairiais, dažnai koktumo įspūdį darančiais veiksmais. Tačiau man keista, kad protestantų reformacija vis dar siejama su individualizmo ir minties laisvės aušra, nors iš istorinių tyrimų akivaizdu, kad beveik visuose kraštuose ji buvo įdiegta valstybinės prievartos priemonėmis. 1555 m. Augsburgio taika įtvirtintas principas *cuius regio, eius religio* (kieno teritorija, to ir tikėjimas) neturėjo nieko bendro su sąžinės ar minties laisve, kaip ji suprantama mūsų dienomis. Antra vertus, akivaizdu, kad protestantų reformacija galutinai pražudė Vakarų krikščionijos vienybę. Ją pakeitė konfesinis pliuralizmas, kuriam apibūdinti tinka žodžiai „kiek galvų, tiek nuomonių“. Juk dėl esminių dalykų negalintys susitarti protestantai turėjo bendrą skiriamąjį bruožą – tai neapykanta Romos popiežiui. Tą nesunkiai pastebėdavo tiek amžininkai (pvz., Petras Skarga SJ), tiek šiuolaikiniai mokslininkai.¹¹

Žvelgiant iš istorinės perspektyvos, nėra jokio pagrindo manyti, esą katalikybė ikūnijo „atsilikimą“, o protestantiškoji reformacija – „pažangą“. Nematau, kuo Viduramžių krikščionys, kuriems kova su septyniomis mirtinomis nuodėmėmis buvo svarbiausias gyvenimo uždavinys, prastesni už tuos ankstyvųjų Naujųjų laikų krikščionis (katalikus ir protestantus), kurie į pirmą vietą iškelė Dešimt Dievo įsakymų. Abejoju, ar kas nors Lietuvoje, ką būtų galima priskirti prie Gilberto K. Chestertono paminėto simbolinio trylikos lietuvių filosofų būrelio, pajėgtų argumentuotai įrodyti, kuo katalikybės universumas, kuriame telpa ir simbolis, ir vaizdas, ir raštas, ir tradicija, yra prastesnis už protestantų universumą su jam būdingu susifokusavimu į *sola scriptura* principą. Per mažai dėmesio skiriama net čia pat, už lango, esančiai tikrovei, todėl sunku suvokti, kodėl mūsų dienomis Lietuvoje lyg kokia aksioma vis kartojama Maxo Weberio hipotezė apie

protestantiškos etikos pranašumą ir neva didesnę protestantiškų šalių išsivystymo lygį, nors patys geriausi vokiški automobiliai gaminami katalikiškiausioje Vokietijos dalyje – Bavarijoje.

Vėlyvųjų Viduramžių tradicinė krikščionybė protestantų Reformacijos išvakarėse nerodė sustabarėjimo, nuobodulio ar nuopuolio ženklų. Žmonių religinė sąmonė buvo gyva ir gyvybinga, bet tai anaipol nereiškia, kad jie nematė ir nekritikavo Bažnyčios ar kunigų gyvenime pasitaikydavusių piktnaudžiavimų, blogybių ar kokių nors trūkumų. Įvykus kolizijai tarp žmonių jaučiamo tikėjimo alkio ir Bažnyčios nesugebėjimo jį patenkinti, tolesnę krikščioniškojo pasaulio raidą nulėmė ne nuosaikieji humanistai (Tomas More'as, Erazmas Roterdamiėtis ir panašūs), bet karštieji entuziastai, kurių buvo į valias ir protestantų, ir katalikų stovyklose. Neseniai Stephenas C. Rowellas įrodė, kad lygiai tą patį galima teigti ir LDK atžvilgiu: „Bažnytinės hierarchijos negebėjimas patenkinti augančių dvasinių tikinčiųjų poreikių galiausiai, kaip ir kitose šalyse, atvedė prie sukilimo ir reformacijos.“¹² Bet kam tai įdomu, jeigu net kunigai nemato reikalo atnaujinti savo požiūrio į bendrą krikščionių visuomenės ir Bažnyčios istoriją?

Daug svarbiau negu pliki istoriniai faktai yra adekvatus jų suvokimas, kuris neįmanomas be platesnio ir gilesnio konteksto išmanymo. Platesnis išmanymas įgyjamas skaitant geras knygas, ir tai įkandama kiekvienam išsilavinusiam žmogui. Giliau išmanyti – mokslininkų reikalas. Tačiau, kol pažintinį jų horizontą riboja iš konfesinės polemikos paveldėti akidangčiai, tol ir tarp platesnės visuomenės atstovų keroja iškreiptas požiūris į *savo pačių* praeitį. Pasaulio istoriografijos šiuolaikinės tendencijos teikia vilčių, kad misija įveikti konfesiškai angažuotus požiūrius į praeitį taps įmanoma ir Lietuvos visuomenei, bent jau apsišvietusiai jos daliai. ■

¹ <http://reformacija500.lt/apie-svetaine/> [kursyvas – mano D. B.].

² <http://reformacija500.lt/kas-yra-reformacija/tomas-ernas-dabartine-lietuva-yra-antrinis-reformacijos-produktas/> Interviu pirmą kartą paskelb-

tas 2017-04-03: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2017-04-03-tomas-ernas-dabartine-lietuva-yra-antrinis-reformacijos-produktas/157454>.

Aptariant ar cituojant generalinio superintendente T. Šerno mintis, toliau remiamasi šiuo tekstu.

- ³ Ingė Lukšaitė. Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje: XVI a. trečias dešimtmetis–XVII a. pirmas dešimtmetis. Vilnius: *Baltos lankos*, 1999; Dainora Pociūtė-Abukevičienė. Maištininkų katedros: Ankstyvoji reformacija ir lietuvių-italų ryšiai. Vilnius: *Versus aureus*. 2008. Žiniasklaidos anonsuota naujausia Dainoros Pociūtės-Abukevičienės monografija „Nematomos tikrovės šviesa: Reformacijos Lietuvoje asmenybės ir idėjos“, kai rašiau šį straipsnį, dar nebuvo pasiekama.
- ⁴ Plg., pvz., Heinz Schilling. „Die Konfessionalisierung des lateinischen Christentums und das Werden des frühmodernen Europa – Modernisierung durch Differenzierung, Integration und Abgrenzung“, in: *Was hat uns das Christentum gebracht? Versuch einer Bilanz nach zwei Jahrtausenden*, hg. von R. Schröder, J. Zachhuber (= *Religion–Staat–Kultur. Interdisziplinäre Studien aus der Humboldt-Universität zu Berlin*, Bd. 2), Münster–Hamburg–London: *LIT Verlag*. 2003, p. 97–98.
- ⁵ Žr., pvz., Eamon Duffy. *The Stripping of the Altars: Traditional Religion in England c. 1400–c. 1580*. New Haven–London: *Yale University Press*. 1992.
- ⁶ Žr., pvz., Michael A. Mullet. *The Catholic Reformation*. London–New York: *Routledge*. 1999. Mano nuomone, vengiant dviprasmybių, bent jau lietuviškoje humanistikoje būtų tinkamesnė katalikiškosios reformos sąvoka. Žr. Liudas Jovaiša. Katalikiškoji Reforma, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė V. Ališauskas ir kt. Vilnius: *Aidai*. 2001, p. 241–242.
- ⁷ Žr., pvz., Alfons Brüning. *Unio non est unitas: Polen-Litauens Weg im konfessionellen Zeitalter (1569–1648)*. Wiesbaden: *Harrassowitz*. 2008.
- ⁸ Vokietijoje bestseleriu tapęs, krikščionybės istorijoje tolerancijos ir prievartos temas visapusiškai nagrinėjantis veikalas: Arnold Angenendt. *Toleranz und Gewalt. Das Christentum zwischen Bibel und Schwert*. Münster: *Aschendorff*. 2014.
- ⁹ John Bossy. *Christianity in the West: 1400–1700*. Oxford: *Oxford University Press*. 1985.
- ¹⁰ Ten pat, p. 57; Eamon Duffy. *The Stripping of the Altars*, p. 92–93.
- ¹¹ Eamon Duffy. *Reformation Divided: Catholics, Protestants and the Conversion of England*. London etc.: *Bloomsbury*. 2017, p. 1.
- ¹² D. Baronas, S. C. Rowell. *The Conversion of Lithuania: From Pagan Barbarians to Late Medieval Christians*. Vilnius: *The Institute of Lithuanian Literature and Folklore* [2015], p. 524.

Andrius MARTINKUS

GEŠTANTIS LIETUVOS SPINDULYS VAKARŲ SAULĖLYDŽIO FONE

Tiek šiais metais minime, tiek ateinančiais minėsime kelias šimtmetes sukaktis, svarbias Lietuvai, Europai, Rusijai ir JAV. 1917 m. Jungtinės Valstijos įsitraukė į Pirmąjį pasaulinį karą, pradėdamos aktyvaus savo dalyvavimo Europos reikaluose epochą. Įvyko Spalio revoliucija, prieš pat kurią Švč. Mergelė Marija Fatimoje apreiškė, kad Rusija „išplatins savo klaidas visame pasaulyje, sukels karus ir Bažnyčios persekiojimus“.¹ 1918 m. Europoje baigėsi Pirmasis pasaulinis karas, Lietuva paskelbė atkurianti savo valstybingumą, Oswaldas Spengleris išleido veikalą „Vakarų saulėlydis“. Komunistų režimas 1918 m. nužudė paskutinį Rusijos imperatorių Nikolajų II su šeimos nariais, o Stačiatikių bažnyčia paskelbė juos kankiniais ir šventaisiais. Europos viduryje liovėsi egzistavusi Austrija-Vengrija, kurios paskutinį imperatorių Karlą I Romos Katalikų bažnyčia paskelbė palaimintuoju. Tai paskutiniai Europos valdovai, iškelti į altoriaus garbę. Saulėlydį išgyvenantys Vakarai daugiau neturėjo nė vieno politiko (išskyrus tris Romos popiežius), verto altoriaus garbės.

Vakarų saulėlydžio dramoje Lietuva pastarąjį ketvirtį amžiaus dalyvauja kaip šalis, sparčiai degraduojanti demografijos požiūriu. Europos Sąjungos Statistikos agentūra *Eurostat* neseniai paskelbė demografinės ES šalių prognozes iki 2080 m. Graikijai, Portugalijai, Italijai ir visoms postkomunistinėms ES narėms pranašaujamas

gyventojų skaičiaus mažėjimas, tačiau sparčiausiai nyks Lietuva. (Po jos šiame degradacijos „prizininkų“ sąrašė rikiuojasi Latvija ir Bulgarija.) Jau 2040 m. mūsų šalyje gyvens mažiau kaip 2 milijonai, o 2080 m. – 1,65 milijono žmonių.² Aišku, kol kas tai tik prognozė, grindžiama dabartinėmis demografinėmis tendencijomis ir prielaida, kad egzistuos pati ES. Viena pagrindinių šios tendencijos priežasčių yra neslūgstanti emigracija iš buvusių postkomunistinių šalių – būtent dėl jos daugelyje Vakarų Europos valstybių prognozuojamas demografinis augimas. Manoma, kad Liuksemburge, kuris 25 kartus mažesnis už Lietuvą, 2040 m. gyvens 860 tūkstančių, o 2080 m. – maždaug milijonas žmonių. Kitas klausimas, kokia bus tų žmonių odos spalva ir kokią religiją jie išpažins. Rasistas galėtų guostis, kad atsisakydami savo kalbos, kultūros ir protėvių žemės, lietuviai (nors ir nesąmoningai) prisideda prie baltosios rasės išlikimo Vakarų Europoje. Bet Lietuvoje rasistų, ačiū Dievui, nedaug, o kitiems lyg ir nėra kuo guostis. Iš tų tautų, kurių vardu pavadintos valstybės, lietuviai ir latviai nyksta bene sparčiausiai pasaulyje. Bulgarų situacija geresnė vien todėl, kad jų daugiau. Lietuvos Sovietų Socialistinė Respublika savo egzistavimą baigė, turėdama 3,7 milijono žmonių. Visos mūsų šalies problemos yra niekinės, palyginti su lietuvių tautos nykimu nepriklausomoje Lietuvos Respublikoje. Ir tai ne Rusijos propaganda, o šiurpus gyvenimo, kryptančio (bent jau kol kas) lietuvių tautos mirties link, faktas. „Yra tik viena tikrai rimta filosofinė problema – savižudybė“,³ – teigė Albert’as Camus. Yra tik viena tikrai rimta Lietuvos problema – tai, kad lietuvių tauta nenori joje gyventi.

Tokia sparti demografinė tautos degradacija taikos sąlygomis reikalauja išskirtinio dėmesio. Tiesa, žvelgiant į praeitį, prieš akis iškyla kaimynė Prūsija – valstybė, tapusi prūsų tautos kapais. Bet prūsai buvo pavergti atėjūnų, o lietuviai nuo 1990 m. kasmet Kovo 11-ąją švenčia nepriklausomybės atkūrimą. Kodėl tauta, jau ketvirtį amžiaus turinti nepriklausomą valstybę, taip sparčiai nyksta taikos metais? Reikia ieškoti fundamentalių to nykimo priežasčių, net jeigu neoliberalai tokias pastangas išjuoks, o aiškintojus išvadins „penktąja kolona“ arba „naudingais idiotais“. Būtina pagaliau suvokti,

kad mūsų demografinė tragedija nėra perėjimo iš komunizmo į kapitalizmą padarinys. Jeigu to nesuvoksime, „pereinamasis laikotarpis“ baigsis tautos mirtimi.

Vieną iš lietuvių tautos demografinės degradacijos paaikškinimų pateikė žinomas Baltarusijos istorikas ir politologas Jurijus Ševcovas, Minsko Integracijos į Europą problemų centro direktorius. Beje, 1991–1998 m. jis gyveno Vilniuje, buvo Lietuvos Mokslų akademijos Meno ir kultūros instituto mokslinis bendradarbis, Vilniaus universitete ir Pedagoginiame universitete dėstė Baltarusijos istorijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūros istorijos kursus. Paklaustas, ar reikėtų kaip nors reaguoti į tai, kad baltų tautos nyksta, ar vertėtų ieškoti būdų, kaip joms padėti, jis atsako neigiamai: „Nereikia gelbėti šių tautų. Jos įsižiės, nes priims tai kaip nedraugišką iššūkį. Ir priešinsis. Įgysite priešą, to visai nenorėdami. Jų vidinis laisvas pasirinkimas – užgesimas ir mirtis. Jos taip nusprendė. Šį sprendimą reikia suprasti ir netgi gerbti. Jos nenori gyventi. Nenori kurti. Nenori kažko daugiau, nenori galvoti apie ateitį.

Įtariu, kad tai – pats baltų gyvenimo kodas. Jie gęsta nuo pat savo registravimo rašytinėje istorijoje laikų, skaičiuočiau nuo Gotų imperijos susikūrimo, tiksliau, nuo gotų persikraustymo į pietus. Nuo tada, kas benutiktų, baltų kultūros arealas mažėjo. Ar jie būtų viršuje, kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais, ar apačioje, kaip paskutiniaisiais Abiejų Tautų Respublikos amžiais. Ar turėtų savo valstybę, ar jos neturėtų. Jie geso kiekvienu egzistavimo laikotarpiu. Baltų kultūra – tai mirties kultūra. Užgesimo kultūra. Jos pamatai padėti gotų epochoje, o gal ir prieš ją. Šią nuostatą reikia gerbti. Tai jų teisė. Nereikia piršti jiems gyvenimo. Tegul gyvena ir miršta ramiai.“

Dėkodamas baltarusių politologui už pagarbą senajai baltų kultūrai, jokių būdu nesutikčiau su tuo, kad „baltų kultūra – tai mirties kultūra“, o užgesimas ir mirtis – „pats baltų gyvenimo kodas“. Kita vertus, sunku paneigti mintį apie mūsų „vidinį laisvą pasirinkimą“. Tačiau jis padarytas ne gotų epochoje. Žymus lietuvių geografą Kazys Pakštas knygoje „Baltijos respublikų politinė geografija“ (1929) prognozavo, kad 2010 m. Lietuvoje gyvens nuo 5 (teritorijoje be anuo met Lenkijos okupuoto Vilniaus krašto) iki 8 (teritori-

joje pagal 1920 m. liepos 12 d. sutartį su Sovietų Rusija milijonų žmonių.⁵ Lietuvos demografinės problemos prasidėjo antrosios nepriklausomybės laikais.

Kai Portugalijos Fatimoje 1917 m. gegužės mėnesį Mergelė Marija apsireiškė trimis piemenėliams, iki bolševikų perversmo buvo likę dar keli mėnesiai, tačiau Rusija jau buvo įtraukta į revoliucijos sukuri. 1917 m. vasario mėnesį krito monarchija (Portugalijoje karalius Emanuelis II buvo nuverstas 1910 m.). Tradicinių krikščioniškų Europos visuomenių griovimo procesas, išibėgęs per Didžiąją Prancūzijos revoliuciją, įgavo naują pagreitį. „Tautų kalėjimu“ vadinama Rusija nugrimzdo į pilietinį karą, nusinešusį kelis kartus daugiau gyvybių negu Pirmasis pasaulinis karas. Nugalėjus raudoniesiems, įsitvirtino bedieviškas totalitarinis režimas, daug nuožmesnis už carizmą. Didįjį karą pralaimėjusi Vokietija vos po penkiolikos metų į valdžią išrinko revanšo reikalaujančius nacius su Adolfu Hitleriu priešakyje. Praėjus dviem dešimtmečiams po Austrijos-Vengrijos žlugimo, buvusios imperijos tautas jau traiškė Antrojo pasaulinio karo mėsmalė, baisesnė už Pirmojo pasaulinio patirtį.

Kad ir kaip kritiškai vertintume Lietuvos Respubliką tarpukariu, vis dėlto turime pripažinti – politinis ir kultūrinis jos elitas sugebėjo kūrybiškai ir gana adekvačiai atremti iššūkius, tekusius šiame Vakarų saulėlydžio etape. Turint omenyje pradinės lietuvių pozicijas (ko vertas vien faktas, kad spaudos lotyniškais rašmenimis draudimas buvo panaikintas tik 1904 m., o estai jau nuo 1869 m., latviai nuo 1873 m. rengė savo dainų šventes, nacionalinė suomių, lenkų kultūra Rusijos imperijoje tiesiog klestėjo, palyginti su lietuvių padėtimi. Beje, atsigavo ir čekai, ir daugelis kitų Austrijos-Vengrijos tautų), Lietuvos valstybės pasiekimai tarpukariu, be jokios abejonės, atrodo įspūdingiausiai tarp visų valstybių, kurios susikūrė ant Rusijos ir Austrijos-Vengrijos imperijų griuvėsių. Šalies gyventojų skaičius išaugo nuo maždaug 2,6 milijono iki daugiau kaip 3 milijonų. Galima pateikti daugybę įspūdingų skaičių iš įvairių sričių. Apisiribosiu vienu – 1940 m. Lietuvos, kuri žemės ūkio ekonomiką pradėjo kurti „nuo žagrės“, karinės oro pajėgos turėjo 120 lėktuvų. Beveik pusė iš jų – vietinės gamybos

ANBO, kurį sukonstravo Antanas Gustaitis.

Po komunizmo žlugimo ir SSRS subyrėjimo 1991 m. Lietuva į nepriklausomą politinį būvį įžengė, turėdama daug geresnes pradines pozicijas negu 1918 m. Pirmą kartą per visą valstybės istoriją Lietuvai priklausė ir istorinė sostinė Vilnius, ir Klaipėdos uostas. Kitaip nei 1918 m., valstybės nereikėjo kurti „nuo žagrės“, – turėjome išvystytą pramonę, žemės ūkį, visuotinai raštingą populiaciją, išplėtotą mokslo, kultūros ir meno institucijų tinklą. Vis dėlto po 27 nepriklausomybės metų Lietuva užima vienas iš pirmųjų vietų pasaulyje pagal savižudibių ir mirčių, kurias sukėlė alkoholis, skaičių. Ji kartu su Latvija yra dvi bene sparčiausiai ne karo metais tuštėjančios šalys pasaulyje, o Lietuvos kultūros ministrė teigia, kad nepriklausomybės metais šalies kultūra irgi buvo visiškai nuniokota.⁶ Nepaisant daug geresnių pradinių pozicijų, dabartinės Lietuvos Respublikos egzistencinė trajektorija, palyginti su nepriklausomos Lietuvos valstybės raida tarpukariu, vertintina kaip nykimas ir degradacija.

Tokia apgailėtina padėtis susiklostė dėl *visiškai nekūrybiško* valdančiųjų atsako į iššūkius, kuriuos meta dabartinis istorinis Vakarų saulėlydžio etapas. Komunizmui žlugus, klaidingų doktrinų platinimas pasaulyje nesiliovė, bet jos sklinda jau ne iš Maskvos, o pirmiausia iš Vašingtono ir Briuselio. Melagingą komunizmo evangeliją pakeitė melaginga neoliberalizmo evangelija, kuriai tarnauti postkomunistiniuose kraštuose stoji daug buvusių uolių komunizmo evangelijos tarnų. Naujoji neoliberalizmo evangelija skelbė „istorijos pabaigą“ kaip galutinį Vakarų demokratijos ir globalios laisvosios rinkos triumfą, neapibrėžtai ilgalaikę pasaulinę taiką, kurios garanto ir demokratijos priešų tramdytojo vaidmens ėmėsi JAV, vienas iš pagrindinių Apšvietos epochos kūrinių. Tačiau Apšvieta, kurios kulminacija buvo Didžioji Prancūzijos revoliucija, reiškė Vakarų saulėlydžio pradžią.

Visiškai nekūrybiškas Lietuvos valdančiųjų atsakas į dabartinio istorijos etapo iššūkius lėmė, kad skirtingai negu tarpukariu, šalis išgyvena *savo pačios saulėlydį*. Tikėtis kūrybiškumo sunku, nes paklūstama iš Vašingtono ir Briuselio sklindančiai neoliberalizmo (globalizmo) evangelijai. Vienas įspūdingiausių pa-

vyzdžių yra ES konstitucijos ratifikavimas Lietuvos Seime 2004 m. – lietuvių tautos atstovai pirmieji Europoje pritarė šiam dokumentui, jo net neskaitę (vėliau prancūzai ir olandai atmetė jį savo referendumuose). Lietuvos valdantieji (tai visiškai nepriklauso nuo partijos pavadinimo) besąlygiškai pritaria ir visoms baudžiamosioms akcijoms prieš *pax Americana* priešus. Galvos skausmas vietinius neoliberalizmo adeptus ištinka tada, kai tenka rinktis, nes Vašingtono ir Briuselio požiūriai kartais išsiskiria (Lietuvos valdžia svajoja, kad NATO papildytų TPIP – Transatlantinė prekybos ir investicijų partnerystė). O kol kas buvusieji komunizmo evangelijos išpažinėjai sukandę dantis renkasi Vašingtoną. Tokia skurdi (palyginti kad ir su Vyšegrado grupės šalimis) yra jų „kūryba“.

Skirtingai nuo tarpukario Lietuvos politinio elito, kurio prioritetą buvo šiame Žemės kampelyje prie Baltijos jūros nuo amžių gyvenančios lietuvių tautos interesai, dabartinei valdžiai labiausiai rūpi globali neoliberali pasaulio tvarka, atsiradusi vos prieš ketvirtą amžių. Valstybė suvokiama ne kaip nuo amžių čia gyvenančios lietuvių tautos namai, o kaip dvigubą ar trigubą pilietybę dalijanti „globali Lietuva“, kasmet prarandanti po Ukmergės dydžio miestą, bet nepajudinanti nė piršto, kad lietuvių tauta su kitomis tautomis, turinčiomis jų vardą pavadintas valstybes, nelenktyniautų, kuri greičiau išnyks... Kad ir kokių priekaištų turėtume tarpukario Lietuvos Respublikai, turime pripažinti – 22-eji jos egzistavimo metai ženkliai sustiprino lietuvių buitį ir būtį. Valstybė rūpinosi, kad tauta augtų ir tvirtėtų, puoselėdama gimtąjį kampelį prie Baltijos jūros. Neoliberali Lietuvos Respublika vergiškai tarnauja globaliam neoliberaliam *status quo*, kuris jau ženkliai susilpnino, tebesilpnina ir, kaip žada liūdno prognozės, silpnins lietuvių tautos egzistencinį pajėgumą.

Kai 1776 m. JAV paskelbė savo nepriklausomybę, Lietuvos valstybingumui (tiesa, apribotam 1569 m. Liublino unijos) buvo jau daugiau kaip pusė tūkstančio metų. Kai 1620 m. pirmieji anglų puritonai laivu

Mayflower pasiekė Šiaurės Amerikos pakrantę, Lietuva jau daugiau kaip trisdešimt metų gyveno pagal Trečiąjį Lietuvos Statutą, o nuo Pirmojo Lietuvos Statuto priėmimo buvo praėję apie devyniasdešimt metų. Kai 1493 m. Kristupas Kolumbas atrado Naująjį pasaulį, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė Okos aukštupyje aiškinosi santykius su Maskvos Didžiąja Kunigaikštyste. Kai XIII a. viduryje susikūrė Lietuvos valstybė, vargu ar daug kas Senajame pasaulyje numanė apie Naujojo pasaulio egzistavimą. Šventasis Brunonas, kaip rašo vokiečių Kvedlinburgo analai, 1009 m. buvo nužudytas Lietuvos ir Rusijos pasienyje... Tūkstantmetėje Lietuvos istorijoje Jungtinės Valstijos, esančios už septynių tūkstančių kilometrų, vaidina aktyvų vaidmenį tik pastarąjį ketvirtą amžių. Rusija, Vokietija ir Lenkija tokį vaidmenį vaidino visada, o iki Baltarusijos sienos nuo Vilniaus centro – vos trisdešimt kilometrų. Stebint, kas vyksta Lietuvoje, dažnai susidaro įspūdis, kad šalies politinis „elitas“ gyvena keistai iškreiptoje realybėje, tarsi JAV buvimas Europoje ir rytinėje Baltijos jūros pakrantėje būtų garantuotas amžiams, o Vilnius ir Klaipėda visada priklausė ir priklausys Lietuvai. Tačiau taip nėra. Anksčiau ar vėliau JAV vaidmuo Lietuvos istorijoje neišvengiamai sumažės, teks prisiminti, kad vis dar gyvename istoriniame laike, o Vilnius ir Klaipėda ne visada priklausė Lietuvai. Kai (ne jei, o būtent *kai*) JAV iš čia pasitrauks, Vakarų saulėlydį turėsime stebėti kartu su Rusija, Vokietija ir Lenkija. Tačiau kiek čia dar gyvens lietuvių? ■

¹ Edmundas Naujokaitis FSSPX „Fatima – vilties ženklas pasauliui“. www.fsspx.lt/straipsniai/marija/fatima-vilties-zenklas-pasauliui

² https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=proj_15npms&lang=en

³ Albert Camus. *Rinkiniai esė*. Vilnius: Baltos lankos. 1993, p. 123.

⁴ www.baltnews.lt/vilnius_news/20170712/1017351651.html

⁵ Kazys Pakštas. Baltijos respublikų politinė geografija: politinės geografijos problemos, nagrinėjamos atsižvelgiant į Baltijos tautų likimą. Kaunas. „Spindulio“ b-vės sp. 1929.

⁶ www.respublika.lt/lt/naujienos/lietuva/lietuvas_politika/kulturos_ministre_duda_pucia_geriau_nei_ministeriauja/

DĖL MENKINANČIO STRAIPSNIO

Gerbiama *Kultūros barų* redakcija,

būdamas jūsų skaitytojas, visai nesidžiaugiu rašydamas šį laišką. Atsivertęs 2017 m. 7 / 8 nr. straipsnį „Šimtmečio vizijos ir kultūrinė realybė, arba Mūsų verta šventė“ (autorė Rita Repšienė), buvau labai nemaloniai nustebintas – jame tendencingai šmeižiama mano reklamos agentūra *New!*, todėl rašyti privalau.

Gyvename tokiais laikais, kai bet koks teisingas ar neteisingas supurvinimas, priverčiant kitą teisintis, automatiškai laikomas besiteisinančiojo kaltumu. Teisinasi, vadinasi, kaltas, – tikina antraštinė žiniasklaida. Kita vertus, puikiai žinau, kad *Kultūros barai* yra gerokai aukščiau populizmo, tad matau prasmę paaiškinti autorės klaidas.

Leiskite detalizuoti. Straipsnyje rašoma: „*Intelektualinių seklumą demonstruoja ir dauguma kūrybinės agentūros New! projektų, susijusių su Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečio minėjimu.*“ Įžeidus melas. *New!* nevykdė jokių kitų projektų, išskyrus, šimtmečio vizualinį identitetą. Kokia daugiskaita čia turima galvoje? Dėl intelektualinio seklumo ir dizaino galima smarkiai ginčytis (identitetas turi labai aiškią ideologiją), bet šitą absurdišką ir primityvų teiginį nurašykime įpykusios autorės nuomonei. Visa kita, deja, yra ne nuomonė, o kaltinimai.

Autorė leidžia sau daryti toli siekiančią, skausmingą išvadą: „*Išskirtinis šios unifikuatą produkciją kuriančios agentūros...*“ Neleidus baigti sakinio, norisi paklausti, kas yra „*unifikuota produkcija*“ (štapai?) ir paprašyti pateikti pavyzdžių. Agentūra turi labai įvairių darbų spektrą, keičiasi tiek klientai, tiek vizualinė kalba. Ji net ir norėdama negalėtų būti unifikuatą, nes prie skirtingų projektų dirba dešimtys skirtingų dizainerių. Galiausiai agentūros darbai reguliariai, kasmet profesionalų įvertinami tarptautiniu ir Lietuvos mastu. Bet turbūt tai niekis. Nelabai suprantu šio žeminimo šaknų.

R. Repšienė tęsia: „*...agentūros bruožas – gebėjimas laimėti valstybinius konkursus...*“ Tai irgi ne nuomonė, o kaltinimas. *New!* yra laimėjusi vieną didelį

konkursą – Lietuvos turizmo koncepcijai kurti. Jis buvo sąžiningas ir skaidrus, nelaimėjusieji neturėjo jokių pretenzijų. Yra daugybė konkursų, kurių nelaimėjome. Pasirodome nei geriau, nei blogiau už bet kurią kitą iš didžiųjų Lietuvos agentūrų. Bet skaudžiausia, kad autorės aprašomas identitetas valstybei nieko nekainavo, o pačiai agentūrai kainavo dešimtis tūkstančių eurų. Septynių žmonių komanda skyrė tam daugiau kaip 400 darbo valandų. Projekto vystymas, derinimas truko pusmetį. Tai buvo agentūros dovana Lietuvai, už ją sumokėjome patys savo darbu. Nesu girdėjęs apie tokio masto dovanas valstybei iš reklamos agentūrų. Autorėi greičiausiai nebus suvokiama, kad kažkas gali tiesiog dovanoti, o ne kaip įprasta – imti. Tačiau toks sugedęs nusistatymas neturi tapti agentūros problema.

Rykštėmis plakdama šimtmečio projektą, autorė neteisingai įtraukia agentūrą į kontekstą, kuriame atrodo, kad mes kūrėme šūkį (tai darė kita agentūra) ar kad mes kaip nors prisidedame prie projekto vykdymo.

Darau išvadą, kad Rita Repšienė, supykusi, esą apskritai blogai, jos nuomone, vykdomas šimtmečio komunikavimas ir organizavimas, neturi noro gilintis į komunikacijos rinkos niuansus, nors juos noriai kontekstualizuoja. Keista, kodėl profesionalas, rašydamas patinka-nepatinka dichotomiją peržengiantį straipsnį, tiesiog nesikreipia į straipsnyje minimuosius ir tiesiai nepaklausia apie vietas, kurios kelia niežulį. Bėda, kad tuomet naratyvas „visi blogi – visi vagys“ subyra. Gaila, kad kalti lieka ir tie, kurie norėjo prisidėti, padėdami realiais darbais. Tegul tai būna pamoka ateičiai – ką bedarytume su Valstybės komunikacija, viskas vis tiek bus blogai *a priori*.

Dėkui už išgirstą nuomonę. ■

Vis dar pagarbiai – Tomas RAMANAUSKAS,
reklamos agentūros „New!“ partneris

Šiaulių dailės galerijoje rugsėjo 9 d. atidaryta jaunos menininkės Lauros Guokės personalinė paroda „Lietuvos kaime“. Šio ciklo kūrinys „Petras“ (2016) pernai tapo konkurso *BP Portrait Award 2016*, kurį kasmet organizuoja Nacionalinė portretų galerija Londone, nugalėtoju *Travel Award 2016* kategorijoje. Kūrinys ir originalus meninio projekto pateikimas leido menininkei pranokti kitus 50 finalininkų (konkurse dalyvavo 2580 menininkų iš 80 pasaulio šalių). Prizas (6000 svarų sterlingų) buvo skirtas kūrybinei kelionei į pabėgėlių stovyklą Graikijoje. Ten jauna autorė kūrė tiek pabėgėlių iš Sirijos, tiek stovyklos savanorių portretus. Pa-

bėgėlių stovykloje sukurti darbai „Monika“, „Rima ir Muhammedas Ahmedas“ tapo *BP Portrait Award 2017* ekspozicijos dalimi ir šiuo metu kartu su kitų menininkų kūriniiais keliauja po Vakarų Europos ekspozicines erdves.

Laura GUOKĖ

LIETUVOS KAIME

Ispūdžių kupina kelionė prasidėjo 2015 m. ir vis dar tęsiasi. Jos tikslas – meninės raiškos priemo-

nėmis įamžinti Šiaurės Lietuvos kaimuose gyvenančius žmones.

Laura GUOKĖ. Paulius. 2016. Tamsoje švytintys dažai, drobė; 2100 x 1500

Laura GUOKĖ. Šeima. 2017. Akrilas, drobė; 2000 x 1460

Išaukštinto intensyvaus virtualaus socialinio gyvenimo, beatodairiškų sėkmės paieškų ir vis žiauresnės konkurencijos laikais apie visai kitokią, ramesnę gyvenimą kaime masinio visuomenės informavimo priemonės kuria klaidingus stereotipus.

Vasaros mėnesiais keliaudama po kaimus, sutikau daug įdomių žmonių, išgirdau ypatingų, smagių ir skaudžių gyvenimo istorijų. Šis meninis projektas – tai ir mano padėka kaimui, kur jau šešerius metus gyvenu, pasinėrusi į tylą, atitrūkusi nuo triukšmo, kurio mieste tiek daug.

Man portretas – tai galimybė įamžinti konkretų žmogų. Matomas pavidalas

Laura GUOKĖ. Petras. Iš ciklo „Lietuvos kaimė“. 2016. Akrilas, drobė; 1460 x 2000

leidžia gilintis į tai, kas nematoma. Portretai yra sielų talpyklos.

Dėl naudojamo specialaus programuojamo apšvietimo ir unikalios darbų atlikimo technikos dalis eksponuojamų portretų drobėje išryškėja palaipsniui. Iš pradžių žiūrovai mato visiškai baltą drobę, vėliau portretas pamažu išnyra, o fonas tampa juodas ir susilieja su užtamsinta ekspozicijos erdve. Po keleto minučių portretas vėl pradeda nykti – sugrįžtama prie tuščios baltos drobės. Šių portretų kūrimo metodas ir ekspozicinis sprendimas ne tik užsimena apie tuštėjančius Lietuvos kaimus – tai ir gyvenimo dualumo metafora, simbolizuojanti nuo-

latinius gimimo ir mirties ciklus.

Vienam portretui sukurti skiriu 2–3 mėnesius. Beveik kiekvieną dieną bent 8 valandas dirbu visiškai tamsoje, šviečiant specialaus spektro lempoms. Per tą laiką įsimyliu kiekvieną portretuojamąjį... Žinau, kokie skirtingi kosminiai vaizdiniai atsispindi jų akių rainelėse, suskaičiuoju, kiek įvairių atspalvių galima rasti plaukuose, kokios skirtingos ausų formos, pamenu vilkėtų drabužių klostes...

Žmonių bruožai skirtingi kaip ir likimai. Jie žvelgia iš drobių į mus, prieš pranykdami laiko tėkmėje ir guodžiančioje amžinybės tamsoje, kuri laukia kitapus. ■

ETNOGRAFINIŲ KOSTIUMŲ „MIŠKAS“

Dalios Mataitienės paroda

Vilniuje, Nacionaliniame muziejuje, iki spalio 15 dienos veikia dailininkės, scenografės Dalios Mataitienės etnografinių kostiumų paroda. Birželio mėnesį šis muziejus išleido ir knygą „Mataičių teatras“. Parodos pristatyme dalyvavo buvę teatro aktoriai, buvęs Rumšiškių liaudies buities muziejaus direktorius Vytautas Stanikūnas, Akademiniam dramos teatrui vadovavęs Pranas Treinys. Folkloro teatro nueitą kelią apžvelgė Povilas Mataitis...

Ižengus į nedidelę salę, kurioje pristatomi etnografiniai teatro kostiumai, prieš akis iškyla aukšti, liekni tarsi tankaus miško medžiai ant podiumų stovintys manekenai – vyrų ir moterų figūros. Pasivaidena, kad girdimas tylus ošimas – taip vasaros vidury giedrą dieną ošia išlakios dzūkiškų miškų pušys. Tai pasąmonėje sklindančiais garsais artikuliuotas vaizdas, išmoningai pateiktas talentingos menininkės Dalios Mataitienės. Dzūkai, aukštaičiai,

Dalia MATAITIENĖ. Etnografinių kostiumų parodos fragmentas

Dalia MATAITIENĖ. Etnografinių kostiumų parodos fragmentai

žemaičiai, pamarėnai (klaipėdiškiai) aprenkti pagal XIX a. pabaigos–XX a. pradžios madą... Kaimiečiai, bet kokie išdidžiai puošnūs su klumpėmis arba vyžomis, mergaitės su pūstais sijonais, kurių dėvėjimas – visas ritualas, su išsiuvinėtomis bliuzelėmis, karoliukais padabintomis liemenėmis, vaikinai su baltais marškiniais ir kelnėmis. O jau galvos apdangalų įvairumas ir išradingumas – nuo skarelių, kepurėlių, nuometų iki iškilmių karūnas primenančių išilgintų cilindrinų prūsiškų kepurėlių...

Dalia Mataitienė yra atkakli senųjų etnografinių kostiumų tyrinėtoja ir nepralenkta atkūrėja, anų laikų drabužius praturtinanti skoningais ir žaismingais fantazijos elementais. Viso to neišsenkamas šaltinis – tyrinėjimai muziejuose, senos knygos, etnografinės kelionės... Abu Mataičiai sovietmečiu ryžosi neregėtam žygdarbiui – baudžiavinės ir pobaudžiavinės Lietuvos kaimo žmonių estetinį polėkį prikelti per šokį, vaidinimus, dainavimus – senąsias sutartines, kurios yra unikumas Europos kaimo kultūroje.

Abu menininkai, rinkdami tautosaką, archyvuose ir muziejuose studijuodami senovės lietuvių gyvenimą, laikyseną, nešioseną, tapo ir mokslininkais, suaktualinusiais Lietuvos senovę, praėjusius amžius parodydami per meninę prizmę. Įgyvendindami savo idėją – įkurti Folkloro teatrą – kiekvienas darbavosi savo srityje. Daliai Mataitienei rūpėjo etnografiniams teatro vaidinimams sukurti specifinius istorinius kostiumus, bet pirmiausia reikėjo rasti audėjas, kurios pajustų kaimo audinių grožį, perprastų audimo techniką: „Kai buvo išausti pagrindiniai audiniai, surastos įvairios medžiagos medžiagėlės, mežginiai mežginėliai, tuzinai sagų ir t. t., ėmiau ieškoti siuvėjų.“ Jiems teko nelengva užduotis, nes kiekvienas drabužis skirtingas, sudėtingo kirpimo, papuoštas aibe sagučių, kaspinių, mežginėlių. Turėdama įgimtą saiko ir puošybės dermės jausmą, dailininkė sukūrė unikalius kostiumus, kuriuos ir matome šioje parodoje.

Teatro artistės stropiai mokėsi užsirišti nuometus, iš senovės susigrąžintą moterų galvos apdangalą,

Dalia MATAITIENĖ. Spektaklio „Apgiedokime Prūsijos žūtį“ kostiumai
Audriaus Zavadskio nuotraukos

ateinantį iš be galo tolimų kraštų, gal net iš Rytų, kurių indiškąją liniją, kaip indoeuropietiškos kultūros lopšį, lietuviams nuolat primindavo Vyduėnas. Patriarchaliniame Lietuvos kaime nuometas paplito kaip privalomas ištekejusios moters atributas. Regina Kazlauskaitė jame net išsiuvinėjo savo monogramą. Artistams buvo sudėtinga susivarstyti nagines, bet visko išmoko, nes aistringai palaikė Folkloro teatrą, taip netikėtai įsiveržusį į erdvę, nususintą sovietinių kanonų.

O kur dar austinės žemaitiškos skaros, kurių atbalsiai pasiekė ir mūsų laikus... Arba karoliukais išsiuvinėtos riešinės, kurias nešioti visai neseniai tapo ir vėl madinga. Lietuvaitės kaklą puošdavo karoliai. Vyrai, avėdami klumpėmis arba naginėmis, ryšėjo tautines juostas. Tai liudija ir senųjų audėjų išradinumą, ir kaimo jaunimo troškimą pasipuošti. Antai sijonai, kuriuos vieną ant kito dėvėdavo mergaitės ir moterys, – apačioje baltas, ant jo raudonas, o viršuje austinis margaraštis... Šokant ar ratelius vaikštinėjant, pakėlus viršutiniojo kraštą, atsiverdavo visas sijono grožis... Tuo ypač išsiskyrė dzūkės, o žemaitės didžiavosi austinėmis tamsiadryžėmis skaromis.

Traukia akį subtiliai išsiuvinėtos kepurytės... Spindi baltos vyrų ir moterų sermėgos, be abejo, išeiginis drabužis... Vyrų privalomas atributas – šiaudinės kepurės, o auliniai batai tokie lengvučiai, kad jų galima pavydėti net šiandieninių technologijų laikais. Žemaičiai, žinoma, didžiavosi savo klumpėmis.

Parodos lankytojams labai rekomenduočiau atkreipti dėmesį į prūsiškus drabužius, išryškintus ekspozicijos viduryje. Cilindrinės aukštos kepurės dar labiau juos pakylėja. Prūsai, lietuvininkų protėviai.

Kai rinko medžiagą apie senuosius drabužius, daug skarų, audinių, pirštinių, kepurų padovanojo kaimo žmonės, kuriems Dalia Mataitienė iki šiol yra dėkinga. Visa tai buvo XX amžiaus antroje pusėje, kai Povilas ir Dalia Mataičiai, nepaisydami sovietinių draudimų, klišinio liaudies meno laikais įsteigė autentiškąjį Folkloro teatrą. ■

Jūratė MYKOLAITYTĖ. Vakaro dëlionė. 2015. Drobė, aliejus; 94 x 107

Kitame puslapyje – Širma. 2016. Medis, aliejus; 180 x 150

Vidmanto Ilčiuko reprodukcijos

JŪRATĖS MYKOLAITYTĖS KONSTANTOS IR SLĖPINIAI

Jūratės Mykolaitytės naujausių tapybos kūrinių paroda, rugpjūtį veikusi Vilniuje, Dailininkų sąjungos galerijoje Vokiečių gatvėje, buvo gera proga vėl susitikti su šia savito mąstymo, įsimintino meninio braižo menininke.

Kas pakito, o kas liko konstanta? Nors šis dydis yra nekintamas, tačiau gali būti labai įvairus ir netgi nežinomas.

Dominuojantis Mykolaitytės paveikslų motyvas ir „personažas“ yra miestas. Įvairūs kūrybiniai Vilniaus ir apskritai miestų tyrimai pastaruosiu metu ypač populiarūs. Pavyzdžiui, metų pradžioje, vasario–kovo mėnesiais, Nacionalinėje dailės galerijoje surengtoje parodoje „Miesto gamta: pradedant Vilniumi“ šis fenomenas buvo apmąstomas ne tik meno, bet ir mokslo aspektais. Ne kaip uždara, lokali gyvenamoji vieta, o kaip specifinis darinys su laiko ir erdvės kontekstais, kaip sistema, kurioje žmogaus veikla neatsiejama nuo gamtos ir technologijų.

Mykolaitytei Vilnius, kuriame ji, atidi vizionierė, gyvena nuo vaikystės, irgi yra personifikuotas tyrinėjimų, tačiau ne mokslinių, o jausminių, objektas: „*Tarytum būčiau koks angelas virš miesto, vienu žvilgsniu aprėpiantis tris kubo puses. Juk viską darau tam, kad perteikčiau buvimo erdvėje pojūtį. Perteikti – tai apčiuopinėti, suprasti, prisijaukinti, pasisavinti. Ir pačiai surasti sau vietą toje erdvėje.*“ (Čia ir toliau citatos iš menininkės užrašų.)

Mykolaitytė nesiliauja tyrinėjusi savo miesto, kad atrastų dar nepažintus jo pavidalus, drobėse jie tampa *kitos* realybės vizijomis („Išgalvotas motyvas“, 2016). Šios vizijos persmelktos nuojautomis, prisiminimais, fantazijomis – jose telpa daugiasluoksnė istorija („Archyvas“, 2016), civilizacijų liekanos („Išgalvotas motyvas“, 2016), kelionių išpūdziai („Marokas“, 2015). Tačiau artimiausia vizijų erdvė – Užupis. Čia netrumpai gyventa jaunystėje, čia ir vėl sugrįžta, bet dabar jau iš kitapus Vilnelės su liūdesiu stebima, kaip kinta senasis jo pavidalas. „*Užupis – tai ne tik vieta, visada esanti truputį nuošaly, atrodanti truputį provincialesnė, o kartu tvirtesnė, uždaresnė, bet ir gyvenimo bei galvojojimo būdas, atmieštas nepasitikėjimu naujovėmis, skeptišiu, meile seniems daiktams, prieraišumu prie mažų plotelių.*“

Gal todėl šis kvartalas dailininkei yra tarsi laivas – izoliuotas, nuo civilizacijos atšlijęs pasaulis. Kartais tai Nojaus arka, kurios irklai lyg Užupio tiltai viską, kas yra *už*, sujungia su miestu, pasauliu, kosmosu („Tiltas“, 2017), o kartais – Skrajojantis olandas, kurio keleiviai, nepasiekę Gerosios Vilties iškyšulio, vis dar klajoja jūromis. Tačiau tylią naktį tapytoja atveda savo laivą į uostą ir leidžia prauvėliams gėrėtis mėnesiena („Uostas“, 2016). „*Didelis namas kaip laivas. Jo pjūvis. Erdvė kaip korys. Varganas tūnojimas blokiniuose namuose, girdint ir*

Jūratė MYKOLAITYTĖ. Pleneras. 2016. Drobė, aliejus; 90 x 95

užuodžiant vieniems kitus. Tas laivas – Skrajojantis olandas – plaukia tolyn, o gal stovi, gal skęsta. Kaip ir mes visi, numirę, nesantys arba esantys tik tiek, kiek atgyjame, griebdamiesi kvailos kasdieninės veiklos. Tarsi jūreiviai, pakeliantys bures ir beprotišku greičiu skrodžiantys bekraštę jūrą, nesukdami galvos, kur plaukia ir kodėl.“

Iš šių konstantų kurdama *kitą* realybę, Mykolaitytė sąmoningai pasitelkia fikcinį pasakojimą. Augusi ir brendusi kultūrinės inteligentijos terpėje, dailininkė vertina gerą literatūrą, tačiau paveikslams pavadinimus parenka lakoniškus, jie yra tik pirminė nuoroda, padedanti žiūrovams atpažinti motyvus, pasinerti į siurrealistinį naratyvą, kuriame susipina tiek realiaime pasaulyje egzistuojantys, tiek fantasmagoriniai vaizdiniai – miesto architektūra ir sapnai, tikri daiktai ir teatrališka draperijų mistika, jaukūs interjerai

ir apokaliptinės nuojautos („Vėlinės“, 2015; „Staltiesė“, „Laukimas“ – abu 2016).

Nekeista, kad daugelis kritikų jos paveiksluose įžvelgia nemažai siurrealizmo bruožų – meistriškai tapoma tikrovė, tačiau sukeičiamos daiktų ypatybės, realūs vaizdai gretinami su iliuziniais. „*Mane stebina pasaulio vientisumas: tarsi komponuodama paveikslą žiūrėčiau vis plačiau ir plačiau, atsirastų vis naujų daiktų ir kiekvienas būtų savo vietoje, bet įgijęs naują prasmę. Ant ko visa tai padėti? Ant stalo? Žolėje? Gal ant smėlio?*“

Asociatyviuose miesto peizažuose, kuriuose pinasi ir natiurmorto elementai, keičiant daiktų tvarką, keičiasi ir perspektyva, dydžiai, proporcijos. Pasak menotyrininkės Erikos Grigoravičienės, tai „*milžino ir nykštukų minios motyvas*“, tapytojų (Mindaugas Skudutis, Henrikas Natalevičius,

Ričardas Filistovičius, Jūratė Mykolaitytė, Šarūnas Sauka) kūryboje buvęs dažnas XX a. 9-uoju dešimtmečiu: „*Keisti, tikrovėje neįmanomi miniatiūriniai spektakliai, vykstantys aplink yrantį ar pažemintą didelį auktoriaus „aš“, atrodo esą mentaliniai vaizdiniai, staiga tarsi imami suvokti jusliškai – lyg pati tikrovė.*“¹

Mykolaitytės paveikslams toks teiginys tinka tik iš dalies, nes jos kūryboje tvyro ne vidinės destrukcijos šešėlis, bet pasaulio griūties ir laikinumo nuojautos, saugumo, ramybės ilgesys.

Gal todėl dar vienas mėgstamas kūrinių motyvas – slėpiniai, vaikystėje vadinti „sekretais“ („Sekretas“, 2017). Saugiai, ramiai galima jaustis, užsidarius bokšte, kuris simboline prasme reiškia ryšį tarp žemės ir dangaus. Dramblio kaulo bokštas tampa vieta, kur nutrūksta ryšys su realybe. O papurčius stiklo burbulą, švelniai lyg sniegas nugula praeities dulkės („Prisiminimas“, 2016;

„Vakaro dëlionė“, 2015): „Žaidžiam prisiminimais, ištraukę juos iš atmin-ties stalčiukų, sudėstom kita – sava – tvarka. Jų gabalai nutrupėję, išblukę.“

Mykolaitytės tapyboje pasto-viems dydžiams priskirtini ne tik pamėgti motyvai – mažai kinta ir prislopintų lokaliųjų spalvų kolo-ritas, plonasluoksnė tapysena, lesi-ruojant drobės paviršių. Klasikinė tapybos maniera savotiškai mas-kuoja dailininkės jausmus. „Atvi-rų“ spalvų ji nemėgsta kaip ir vie-šumos, atvirai liejamų emocijų.

Vis dėlto kas pakito Mykolaitytės kūryboje per pastaruosius metus? Kompozicijose atsirado daugiau fi-gūrų („Šeštadienis“, 2016; „Tiltas“, 2017), architektūros ir peizažo pa-noramose – anatominių detalių ir veidrodinių atspindžių („Vakaro dëlionė“, 2015; „Pleneras“, 2016). Žiūros taškas pakilo dar aukščiau, patvirtin-damas jauseną „tarytum būčiau koks angelas virš miesto, vienu žvilgsniu aprėpiantis tris kubo puses“ („Keltas“, 2017). Tiesa, kartais tas angelas nusilei-džia ant žemės ir pasislėpęs pro plyšį žvelgia į dangų („Se-kretas“, 2017). Apskritai kompozicinė paveikslų sandara tapo dinamiškesnė, o kartu dramatiškesnė – tokį įspūdį sustiprina aštrios statinių įstrižainės, žemyn smingantys jų atspindžiai, atvirktinė perspektyva.

Paveikslų „Širma“ (2016) ir „Užupio motyvas“ (2017) formos tarsi „prisitaiko“ prie erdvės. Akivaiz-du, kad dvimatė tradicinio stačiakampio plokštuma darosi pernelyg ankšta. Beje, tapytoja ir anksčiau nevengė „išeiti“ už ribų – kartu su a. a. Klaudijum Petruliu ėmė tapyti laikrodžius, kompozicijas dëlio-jo iš keleto drobių ir t. t. Tačiau šį kartą pakeistas paveikslų formatas, turiu omenyje „Širmą“, įgyja ki-netiniam menui būdingų ypatybių. Varstant širmos dalis, kinta kompozicinė kiekvienos iš jų perspek-tyva, kaskart sukuriama kitokia visumos nuotaika.

Jūratė MYKOLAITYTĖ. Sekretas. 2017. Drobė, aliejus; 80 x 84

Mykolaitytė netirauoja savo sėkmių, bet nebijo jų ir prarasti. Prieš kelerius metus pabandžiusi monochromi-nį koloritą praturtinti „grynomis“ spalvomis ir supratu-si, kad jai tas svetima, šio kelio atsisakė. Nors tapytojos mokytojai buvo lietuvių koloristinės mokyklos meistrai (Jonas Švažas, Vincentas Gečas, Antanas Gudaitis), ji ne-pasuko šia linkme, nepasirinko ir abstrakčiosios raiškos. Atrado savo plastinę kalbą, kuriai būdingas prislopintų žemės spalvų koloritas ir kameriškumas, juntamas net didelio formato paveiksluose. Tai geriausiai atitinka vidi-nes jos nuostatas, mąstyseną ir jauseną.

Paradoksalu, bet nepaprastai galinga meninė ta-pytojos vaizduotė visada buvo „įžeminta“, kamerinė, nors pastaruoju metu įgavo daugiau dramtizmo, o gal tvirtybės. Nors jos dailininkė niekada nestokojo. ■

¹ Erika Grigoravičienė. „Milžinas ir minia“, prieiga internete: <http://www.mmcentras.lt/milzinas-ir-minia/7043>

TEZĒS APIE ŠIUOLAIKIŠKUMAĀ

Laikų gija nutrūko...

William Shakespeare. „Hamletas“

Mąstant apie laiką ir šiuolaikiškumą, mintyse išplaukia frazė iš „Hamleto“. Keista, bet geriau prisimenu angliškąją (*The time is out of joint*), nors Shakespeare'o pjeses esu skaitęs tik latvių kalba. Karlio Eglės latviškasis vertimas *Laiks izsists ir no sliedēm* neskamba taip gerai kaip originalas, kurį aptikau rinkinyje *The Complete Work of...* su raudonais odiniais viršeliais. Po to vienoje knygoje susidūriau su rusišku vertimu: *Распалась связь времён...* (Dabar jį radau internete su daugeliu kitų variantų, iš kurių žinomiausias yra Boriso Pasternako: *Порвалась дней связующая нить.*) Kodėl miniu rusų kalbą, kurios daugelis latviškai kalbančių dvidešimtmečių nebesupranta? Šiuo atveju mano asmeninė bibliografinė atmintis šitaip žymi užmaršties trajektoriją, tarsi palygindama, kaip šiomis dienomis pasireiškia socialinė užmaršties funkcija. Dar paprasčiau tą išreiškia pirmoji mano rašinio tezė: *Šiuolaikiškumas – tai užmarštis.*

Žodžiai, kad šiuolaikiškumas reiškia užmarštį, žinoma, beveik nieko nepasako. Aišku, užmarštis yra pagalbiniis tiek individualios, tiek kolektyvinės atminties mechanizmas, be kita ko, turintis ir ideologinę funkciją. Kitaip tariant, įvairiais laikais

užmirštami pavieniai dalykai, tad privalu klausti, su koku laiku (periodu, tarpsniu) sietinas terminas „šiuolaikinis“? Terminui būtinas ryšys. Bent trumpam pamirškime mažos kalbos (latvių) arba tiek geopolitiškai, tiek istoriškai marginalizuoto regiono (posovietinės Rytų Europos, Baltijos) saviklioavą ir pripažinkime, kad žodis „šiuolaikinis“ yra anglų *contemporary* atitikmuo. Peteris Osborne'as kūrinyje „Bet kur arba ne visai“ (*Anywhere or Not At All*) aptaria tris sąvokos *šiuolaikinis menas* periodizacijos pakopas, pakeisdamas ja terminą *modern*, kurį įvairios institucijos taiko menui klasifikuoti (pas mus vartojamas apytikslis atitikmuo būtų *modernizmas*). Grįžtant prie trumpam pamirštos saviklioavos, mums reikšmingesnė šiuolaikiškumo sąvokos transformacija arba net deformacija, nulemta Latvijos istorinės, ekonominės, politinės, socialinės ir, žinoma, kultūrinės specifikos.

Neatsiribokime ir nuo literatūros. Štai koks netikėtas užmaršties vaizdas, sukurtas Margharet Atwood su jai būdingu tikslumu. Romane „Aklasis žudikas“ (2000) rašytoja pamini leidyklą *Artemisia Press*. Viena žilagalvė romano veikėja svarsto, kokia *Artemisia* čia turima omenyje. Gal Herodoto ap-

rašytoji Artemisia, kuri dalyvavo Salamino mūšyje persų pusėje ir pabėgo, jiems pralaimėjus kovą? Gal truputį vėliau gyvenusi Artemisia, kuri suvalgė savo vyro pelenus, kad jos kūnas taptų gyvu mirusiojo kapu? Gal „išprievartautoji renesanso tapytoja“ Artemisia Gentileschi? Atwood nepamini, kad šios tapytojos gyvenimą pratęsė literatūra, kinas ir šiuolaikinis menas, tik trumpai priduria: „*Ją vienintelę iš trijų šiandien prisimename.*“ Bet nejaugi pamiršta antikinė literatūra? Ar tokia būtų išvada?

Ši užmarštis turi savo istoriją. Ji nukelia į modernizmo atsiradimą XX a. pradžioje, bet yra susijusi ir su meno pabaigos idėja, kurią Hegelis, skaitydamas estetikos paskaitas, iškėlė jau romantizmo laikais, XIX a. trečiajame dešimtmetyje. Antikinės kultūros santykis su „meno pabaigos“ idėja glaustai ir tiksliai atskleidžia mintį, fiksuotą tų paskaitų tekste, išleistame po Hegelio mirties: „*Jeigu dabar panorėtume kurią nors skulptūrą arba paveikslą paversti koku nors graikų dievu [...], šis stulbinantis pasirinkimas neturėtų nė krislo rimtumo.*“ XX a. pradžios, vėliau septintojo dešimtmečio avangardas šį „rimtumo trūkumą“ pavertė iš pradžių skandalingos, o po to kasdieninės ironijos šaltiniu. Tą patvirtino ir vienas iš rusų futurizmo pradininkų Ilja Zdanevičius, 1913 m. kovo 23 d. kalbėdamas Maskvos politechnikos institute: „*Amerikiečių batas yra gražesnis už Miloso Venerą.*“ Italų *arte povera* atstovo Michelangelo Pistoletto 1967 m. sukurta instaliacija „Skudurų Venera“ – nuostabi Hegelio minties iliustracija! Skulptūra, vaizduojanti nuogą Antikos deivę, buvo pastatyta šalia skudurų krūvos, o nuo čia iki visiško ignoravimo ir užmaršties – vos vienas žingsnis.

Tačiau užmarštis atlieka ir atminties funkciją – kas atsiras vietoj to, ką užmirštame? Osborne'as rašo, kad po Antrojo pasaulinio karo takoskyra tarp modernizmo ir šiuolaikinio meno pirmiausia įsitvirtino ne Vakarų, o Rytų Europos meno istorijoje, kai sovietų ideologija nusistatė prieš modernizmą. Osborne'as atsiliepė į vieną vengrų filosofo marksisto Györgo Lukácso tekstą, 1957 m. išverstą į anglų kalbą. Kūrinio pavadinimas

išraiškus – „Šiuolaikinio realizmo prasmė“ (*The Meaning of Contemporary Realism*), nors terminas „šiuolaikinis“ plačiau neapartas. Tik dviejose vietose, kurias radau trečios dalies reziumė, užsimenama apie „šiuolaikinę socialinę realybę“ ir „šiuolaikinę literatūrą“. Matyt, todėl Osborne'as ir nepateikė nė vienos šio kūrinio citatos. Tačiau Lukácso mintis aiški – nebandant kritinio realizmo literatūros griežtai atriboti nuo socrealizmo, pabrėžiama, kad tik pastarasis supranta socialistinę ideologiją ir išvelgia socialistinę perspektyvą, leidžia rašytojui plačiau ir giliau palyginti įvairias tradicines ideologijas, o žmogų pavaizduoti kaip socialinę būtybę.

Pagal Osborne'o nupasakojimą, čia tik vienas iš epizodų, kaip vartojamas šis istorinis terminas, tačiau tai suteikia galimybę daryti paradoksalias išvadas – šįkart nesvarbu, kad jos neminimos, – net ir apie Latvijos meną. Tarytum 1940 metų okupacija ir ją lydintis palaipsnis įsiurbimas į sovietų ideologijos liūną būtų sukūrę prielaidas rasti „šiuolaikiniam menui“. Tačiau tikrovėje mums liko tik socialistinis realizmas, bet visai ne tas jo variantas, kurį aptarė Lukácsas. O terminą „šiuolaikinis“ (*contemporary*) devintajame dešimtmetyje sėkmingai pasisavino Vakarų institucijos kaip meno po 1945 metų apibrėžimą, iš istorinio laiko veiksmingai, pasak Osborne'o, pašalindamos socialistines valstybes. Buvo pripažinti vos keli pastebimesni disidentai, kurie formaliai tęsė modernizmo vagą arba mėgdžiojo tuometines Vakarų meno kryptis.

Taigi, Latviją slėgė dviguba atskirtis – politinė, ekonominė, karinė, ideologinė Sovietų Sąjungos okupacija ir atotrūkis nuo šiuolaikinio meno, kai jo klasifikaciją po 1945 m. pradėjo diktuoti Jungtinės Valstijos. Septintojo dešimtmečio revoliucijos ir meno conceptualumas (Osborne'as tai vadina „*conceptuali susitelkimu į meno kūrinio ontologiją*“) po Berlyno sienos griuvimo 1989 m. leido socialistinių valstybių ir Kinijos meną retrospektyviai įtraukti į antrą šiuolaikiškumo kategoriją – „*menas po 1968-ųjų*“.

Žinoma, situacija nebuvo tokia paprasta – gerokai vėliau į conceptualizmo sąvoką buvo įtraukti Lotynų

Amerikos meno procesai (posūkio tašku tapo paroda „Globalusis konceptualizmas“, 1999–2000 m. vykusi Niujorke, Mineapolyje ir Majamyje). Kinijos arba Japonijos atveju tai buvo reikšmingas dviejų svarbių geopolitinių ir / ar ekonominių žaidėjų įtraukimas į šią meno kategoriją. Latvija, Baltijos dalis, negalėjo į tai pretenduoti. (Atskiras klausimas, ar septintuoju ir aštuntuoju dešimtmečiais pas mus apskritai būta meno reiškinių, kuriuos galėtume vadinti šiuolaikiniais. Prisiminkime, kad kol kas neturime jokios kitos šiuolaikiškumo sampratos, išskyrus tą, kurią pasiūlė Vakarų institucijos.)

Latvija galėtų pretenduoti į trečią šiuolaikiškumo kategoriją, pasak Osborne'o, – tai menas po 1989-ųjų (nepriklausomybę atkūrusios Latvijos menininkai dalyvauja Venecijos ir kitose bienalėse). Tačiau sąvoka *šiuolaikinis menas*, kaip ją vartoja meno institucijos, atmeta istorinio (XX a. pradžios ir septintojo dešimtmečio) avangardo radikalizmą, o menas paverčiamas „*kultūros industrija*“ (Theodoro Adorno terminas). Turėkime omenyje, kad Latvijos menas iš tikrųjų nepatyrė nei pirmosios, nei antrosios avangardo bangos. Pirmoji mus aplenkė dėl provincijos statuso – vertinant trukmės terminais, būtinas tam tikras laikas, kad nauja kryptis iš metropolijos pasklintų po atokesnius regionus. Antroji – todėl, kad provincija buvo uždaryta, anot lietuvių filosofo Arūno Sverdiolo, į „kolbą“. Susidarius tokiai situacijai, nacionalinis menas įgauna dešiniąsias konservatyvias konotacijas. Ilgai trukusi kai kurių nacionalinių Europos valstybių, tarp jų Latvijos, okupacija lėmė ekonominį atsilikimą, o tiek jis, tiek demografinė padėtis neleidžia joms turėti pakankamai intelektualinių resursų, kad pačios galėtų kurti savo teorijas ir meno istorijos koncepcijas, todėl jų menas atsiduria Vakarų šiuolaikiškumo rikiuotės gale. Tačiau kurioje vietoje? Juk avangardo gretos išblaškytos. Claire Bishop, žvelgdama iš 2012 metų perspektyvos, teigia, kad avangardo socialinis aktyvumas pasireiškė bendruomenės telkimu, pasak jos, socialiniai meno procesai, vykę „*po socializmo padu*“, palyginti mažai žinomi Vakaruose. Tačiau ir Bishop atskaitos

taškas yra avangardas, atitinkantis daug kartų perrašytą, tačiau kategorišką Vakarų meno istorijos karkasą.

Patikslindamas pirmąją savo tezę (*Šiuolaikiškumas – tai užmarštis*), galėčiau patvirtinti, kad instituciškai pripažintas šiuolaikiškumas susijęs su šiuolaikinio meno pavaldumu „rinkos dėsniams“, „vartotojiškumui“, trumpai tariant, dabartinės kapitalizmo stadijos ideologijai. Tą patvirtina, pavyzdžiui, patriarchalinė seksistinė Georgo Baselitzo nuostata: „*Moterys nepiešia taip gerai. Tai faktas.*“ Motyvas – jos neištveria vertybinių išbandymų, susijusių su rinka, kuri visada teisi. 2015 m. Venecijos bienalėje Baselitzui buvo skirta vos ne pagrindinė vieta, tad galėčiau pridurti: meno bienalės – tai rinka... Šiuo atžvilgiu *šiuolaikiškumas reiškia priklausymą Vakarų institucijoms ir paklusimą rinkos diktatui* (antroji tezė).

Ar egzistuoja tokios raidos alternatyva? Trumpai tariant, meno pabaigos idėją galima išvelgti postmodernizme, kad ir koks šis terminas atrodytų nevalkiotas, arba meno virsme filosofine autorefleksija, pasak Arthuro Danto. (Daugeliui Latvijos dailininkų vien mintis apie žodinę savo meno artikuliaciją atrodo blaumaniškai bauginanti, ir tuo atžvilgiu, kaip pasakytų Nietzsche, čia yra kažkas iš Antikos.) Tačiau ką visa tai reiškia menininkui, kuris pretenduoja būti šiuolaikiškas, gyvendamas „provincijoje“, bet nenori jaustis pavaldus imperialistinėms Vakarų meno kategorijoms? Gal derėtų pritarti Roberto Smithsono pamėgtai Pascaliui tezei, kad menas (Pascaliui – gamta) yra begalinė sfera? Meno nominalizmas, kurį septintojo dešimtmečio pabaigoje išdavė Adorno, reiškia, kad nėra hierarchinių temų, siužetų, stilių, medijų, žanrų ir t. t. katalogo – jį sukuria kiekvienas mūsų sprendimas ir interpretacija, pasitelkiant kalbos aplinką.

Vis dėlto provincialas iš Dnepropetrovsko Ilja Kabakovas tapo Maskvoje, po to ir pasaulyje žinomu konceptualistu. Provincialė Marina Abramovič, gimusi Belgrade po Antrojo pasaulinio karo, yra pasaulinio garso menininkė, savo performan-

sų retrospektyvą neseniai surengusi Stokholme. Jos politinio žemėlapiu fone žėruoja žodžiai „Balkanai“ ir „Maskva“, pirmasis susijęs su Pirmojo pasaulinio karo pradžia 1914 metais, antrasis – su Krymo aneksija 2014 metais. Pastaroji data galėtų būti atskaitos taškas naujam šiuolaikinio meno tarpsniui. Trečioji tezė: *Šiuolaikiškumo samprata, nepriklausoma nuo Vakarų teorijos diskurso, įmanoma tikrai kaip naujo laikotarpio – menas po 2014 metų – konceptualizacija.*

Žvelgiant į 2014-uosius, kurie buvo Sočio olimpių žaidynių metai, dingteli mintis apie 1936-ųjų olimpinės žaidynes Berlyne. O Pirmojo pasaulinio karo pradžia primena šimtmečiu dar senesnius įvykius, kurių pagrindiniai herojai buvo Napoleonas ir Rusijos caras Aleksandras I. (Levas Tolstojus „Kare ir taikoje“ aprašė jų vaidmenis, atliktus istorinėje dramoje, kurios esmė – karingas Europos tautų judėjimas iš Vakarų į Rytus, o po to iš Rytų į Vakarus.)

Prisiminęs Walterio Benjamino „dialektinį metodą“, leidžiantį kalbėti apie „tikrovės koncentratą“, kai praeitis įgyja daug didesnį aktualumo laipsnį, negu turėjo savo egzistencijos momentu, 2014 m. rašiau: „Ar po Rusijos agresijos, kilusios 2014 metų pavasarį, dar įmanoma kaip nors kitaip žvelgti į Pirmojo pasaulinio karo pradžią ar šimtmečiu senesnius įvykius? Dabar tai vadinčiau naujos šiuolaikiškumo sampratos sąlyga, greičiau ar lėčiau susiklostančia provincijoje – Latvijoje, Baltijoje, Rytų Europoje, posovietinėje erdvėje, kurią tiesiogiai palietė „karingas Europos tautų judėjimas.“

Ketvirtoji tezė: *Naujajai šiuolaikiškumo sampratai taikytina benjaminiškoji istorijos momentų konsultiacija (paprastai šnekant, būtinas tikslus istorinės atminties vaizdas).*

Pabaigai keletas patikslinimų. Pirmiausia, pavieniai pavyzdžiai, kuriuos pateikiau iš V ar IV a. prieš m. e., nereiškia, kad tolstama nuo aktualumo, tai tik apibrėžia istorinės refleksijos ribas, yra tiesiog priešinga (turint omeny Benjamino „dialektinį metodą“) nuoroda į kuriančios ir interpretuojančios meninės sąmonės socialinį ir politinį angažuotumą.

Antra, istorinė atmintis ženklina ir tikslų lingvistinį sensibilumą (kalbinį jautrumą). Pirmoje šiuolaikiškumo tezėje minima užmarštis nurodo šiuolaikiškumui būdingą, tačiau įveikiamą bruožą, Latvijos atveju – tai ryžtingas rusų kalbos atsiskyrimas.

...Tirdami vieną istorinį pastatą, paveldosaugininkai rado mažą knygelę vokiečių kalba. Tituliniame lape parašyta: *Graf Hermann Keyserling. Das Gefüge der Welt: Versuch einer kritischen Philosophie.* Išleista 1820 m. Darmštate. Tyrėjai, nežinodami, ką su šiuo radiniu daryti, atidavė jį man. Pavadinimas „Pasaulio sandara. Vienas kritinės filosofijos bandymas“ priminė kadaise populiarių mąstytoją Oswaldą Spenglerį... Skaitydamas Valentino Freimanės vaikystės prisiminimus, atkreipiau dėmesį į žodžius: „*Kitas ekstravagantiškas tėvo draugas dar nuo gimnazijos laikų buvo baltvokiečių baronas Korfas. Jis į mūsų namus atvedė tuomet gana žinomą rašytoją ir filosofą grafą Hermaną Keizerlingą (jei neklystu, Estijos dvarininką), kuris kartkartėmis apsilankydavo Rygoje. Jų protingi pašnekesiai man atrodė visiškai nesuprantami.*“ Freimanės atsiminimų antraštė „Sudie, Atlantida“ yra netiesioginė nuoroda į vieną iš užmaršties metaforų („nugrimzti į užmarštį“).

Ir paskutinis patikslinimas. 2014 metais įvyko paroda „Aspena-Kemeriai“, kurioje Armandas Zelčas eksponavo kūrinį „Nugalėtoji žemė“, sakyčiau, tai lingvistinis postkonceptualizmas metale. Ant strypo, balansuojančio tuščioje erdvėje, tarp raidžių „p“ ir „a“ kiekvienas pagal savo suvokimą ir kalbos intuciją galėjo sudėlioti latvišką „provinca“ arba lotynišką „provincia“, kurios viena iš reikšmių yra „užkariauta žemė už Italijos“. Tarp šių daiktavardžių telpa ir veiksmažodis *vincere*, reiškiantis ne tik „nugalėti“, bet ir „būti nugalėtoju“. Todėl ir kokios nors teorijos provincijoje galėtų skambėti kaip šūksnis: „*Pirmyn į pergalę*“ (tik be šauktuko). ■

Iš latvių kalbos vertė Arvydas VALIONIS

APIE STIPRAUS VĒJO GŪSIO TEORIJA IR TEATRO PARAŠTES

Su interaktyvaus ir taikomojo teatro mokymų dėstytojomis

Ju ROW FARR ir Kristina WERNER kalbasi Monika MEILUTYTĖ

Lietuvos teatro profesionalai rugpjūčio mėnesį turėjo galimybę įgyti naujų žinių, tobulinti savo gebėjimus ir išmokti naujų dalykų vasaros mokymuose, kuriuos organizavo menų agentūra *ArtScope*, bendradarbiaudama su Lietuvos nacionaliniu dramos teatru. Pirmomis mėnesio dienomis teatro kūrėjai buvo kviečiami į Vasaros teatro mokyklą, o mėnesio viduryje – į Taikomojo teatro savaitę. Teatro praktikai iš Vokietijos, Didžiosios Britanijos ir Graikijos vedė užsiėmimus, keldami klausimus apie šiuolaikinių technologijų vaidmenį teatre, erdvės ir laiko suvokimą scenoje, kolektyvinius dramaturgijos kūrimo metodus, taikomojo teatro specifiką ir kt. Skaitytojams pateikiame du pokalbius su mokymus vedusiomis teatro praktikėmis – Ju Row Farr Vasaros teatro mokykloje pristatė Didžiojoje Britanijoje gerai žinomos menininkų grupės *Blast Theory* veiklą ir vedė interaktyvaus teatro miesto erdvėje užsiėmimus, o iš Vokietijos atvykusi Kristina Werner supažindino su taikomojo teatro principais ir metodais.

Blast Theory komanda (iš kairės į dešinę): Nickas Tandavanitj, Ju Row Farr ir Mattas Adamsas. Nuotrauka iš: <https://www.nytimes.com/2015/04/05/arts/karen-an-app-that-knows-you-all-too-well.html>

1.

Ju Row Farr kartu su Mattu Adamsu ir Nicku Tandavanitj kūrybinę veiklą pradėjo 1991 m., pasivadinę *Blast Theory* (lietuviškai būtų stipraus vėjo gūσιο teorija).

Kurdami interaktyvų meną, kurio centre – žiūrovai, jie kelia politinius ir socialinius klausimus (smurtas, pornografija, paauglių intymaus gyvenimo privatumas ir t. t.). *Blast Theory* tyrinėja skaitmeninių medijų reikšmę šiandiniame gyvenime, todėl jų žiūrovams nuolatos tenka naudotis išmaniaisiais telefonais, kompiuteriais, kitomis technologijomis. Balansuodami tarp realybės ir fikcijos, *Blast Theory* kūrėjai tirpdo ribas tarp teatro, performanso, kino, interaktyviųjų medijų ir žaidimų, kuriuose susipina tikroji ir virtualioji aplinka (*pervasive games*). Pavyzdžiui, 1997 m. menininkai kvietė žiūrovus registruotis į loteriją „Pagrobimas“, kurios laimėtojai buvo netikėtai pagrobti ir uždaryti į patalpą dviem dienoms – visas procesas buvo filmuojamas ir transliuojamas gyvai internetu. Nuo 1998 m. grupė bendradarbiauja su Notingamo universiteto mokslininkais, kartu sukūrė ne vieną projektą, parašė daugiau kaip 40 mokslinių darbų. Pavyzdžiui, iki šiol galima išbandyti 2015 m. jų sukurtą išmaniųjų telefonų programėlę „Karen“: ją atsisiuntęs vartoto-

jas bendrauja su savo gyvenimo trenere Karen, atsakinėdamas į klausimus, kuriuos šios programėlės kūrėjai parengė, remdamiesi psichologų naudojamais testais.

Blast Theory įsikūrusi Braitone, bet grupės projektai keliauja po įvairias pasaulio šalis. Įdomu, kokiame kultūriniam kontekste susibūrėte ir koks jis yra dabar Didžiojoje Britanijoje?

Kai 1991-aisiais pradėjome kurti, net neįtarėme, kad gyvuosime taip ilgai. Buvome susitelkę į tai, kas vyko tuo metu. Klestėjo klubinė kultūra. Su draugais dažnai eidavome šokti ar klausytis muzikos neįprastose erdvėse. Buvome Margaretos Thatcher produktai – *post-Thatcher* karta. Kiekvienas turėjome savo individualią viziją ir bandėme ja sekti. Savo tapatinu su 8-ojo dešimtmečio kultūra, *post-punku* ir pan. Kita vertus, 10-ajame dešimtmetyje labai domėjomės teatru, kinu, šokiu – kitaip tariant, aukštos vertės meno produktais. Nors mus visada domindavo ir tai, kas yra už tokio meno ribų, kas populiariu.

Per daugiau kaip dvidešimt metų įvyko daug pokyčių. Dabar stebime labai įdomią žaidimų ir kino kultūrą. O teatras per pastarąjį dešimtmetį išbandė imersyvias ir su technologijomis stipriai susijusias formas. Šiuo metu tokiam teatrui žiūrovai turi itin didelį apetitą. Tokios ribas suliejančios formos atsirado gerokai anksčiau, bet žaidimai, kinas, pabėgimo kambariai (angl. *escape rooms*) ir kitos pramogos jas pavertė *mainstreamu*.

Blast Theory darbai labai tinka šiam kontekstui. Tiesą sakant, esame vieni iš tų menininkų, kurie lėmė tokius pokyčius. Kai pradėjome kurti, mūsų darbai tuometiniame kontekste buvo neįprasti, naujiški. O dabar apsidairome – ir viskas atrodo pažįstama. Tai, ką šiandien daro kiti, patys išbandėme prieš dešimt ar penkiolika metų. Šaunu tai matyti, bet suprantu, kad pasiekėme tokį etapą, kai turime surasti ką nors nauja.

Aktyvų vaidmenį skiriate auditorijai. Žiūrovai turi ne tik įgyvendinti tam tikras užduotis per grupės pa-

sirodymus, dažnai juos įtraukiate ir kurdami projektus, su jais pirmiausia išbandote savo darbus, kuriuos tik po to pristatote viešumai. Kaip konceptualizujete savo auditoriją? Teatre ją įprasta vadinti žiūrovais, žaidimuose – žaidėjais arba žaidimų vartotojais. O kaip pavadintumėte Blast Theory publiką?

Vartočiau visus terminus: žiūrovai, bendraautoris, asistentas, vartotojas, dalyvis, lankytojas, naršytojas, publika, kai kuriais atvejais net protagonistas. Manau, terminų parinkimas priklauso nuo konteksto. Kai vartojamas žodis „žiūrovai“ arba „stebėtojas“, tada, atrodo, žiūrovai stebi arba daro tai, ką kūrėjas buvo labai aiškiai nustatęs ir numatęs. *Blast Theory* nesistengia aiškiai apibrėžti, apie ką tas konkretus projektas, kokia turėtų būti jo auditorija. Žinau, kad visi tie žmonės inteligentiški, jie nėra vienmačiai, todėl galima vartoti visus minėtus terminus. Aš pati esu ir vartotoja, ir dalyvė, ir auditorijos dalis. Kaip ir apskritai gyvenime, dabar galime išbandyti skirtingus statusus, būti daug kuo tuo pat metu. Kiekvienas gali ne tik stebėti kitų darbus, bet ir kurti bei viešinti savus, būti *online*.

Kurdami bendradarbiaujate ne tik su žiūrovais, bet ir su mokslininkais. Lietuvos teatro kūrėjai paprastai kreipiasi į mokslininkus kaip į kurios nors srities ekspertus, konsultuojasi su jais, klausosi jų paskaitų ar pan. Jūs su mokslininkais bendradarbiaujate kitaip. Ne kartą dirbote su Notingamo universiteto Mixed Reality Lab (liet. susiliejusios realybės laboratorija) mokslininkais, kurdami ir įgyvendindami bendrus projektus, tyrėte interaktyviųjų medių, technologijų ir meno ryšį. Kaip vyksta toks Blast Theory ir Mixed Reality Lab bendradarbiavimas?

Artimesnis bendradarbiavimas su mokslininkais nėra įprastas, nes meno ir mokslo sritys labai skirtingos ir gali būti visiškai nesusijusios. Didžiojoje Britanijoje irgi egzistuoja tokia praktika, kai menininkai kreipiasi į mokslininkus prašydami informacijos, kurią vėliau panaudoja kūrybai. Tačiau *Blast Theory* ir *Mixed Reality Lab* interesai panašūs, susiję. Be to, glaudžiai bendrauju su Steve'u Benfordu.

Jis – pagrindinė šios laboratorijos figūra, aplink jį buriasi kiti žmonės. Jis supranta ir vertina menus, kultūros formas. Vargu, ar *Blast Theory* ryšys su *Mixed Reality Lab* būtų toks artimas, jei nepažinčiau šio žmogaus. Tačiau ar bendradarbiausime, ar ne, priklauso ne tik nuo noro, bet ir nuo galimybių. Plėtodami projekto idėją, mes turime omenyje juos, o jie – mus. Susitikusi sakau: „Steve’ai, mes dabar įgyvendiname štai tokį projektą. Ar jums būtų įdomu? Ar prisijungtum?“ Tai lyg pradinis pasimatymų procesas – siūlome, bandome, bet daug kas priklauso nuo to, ar jiems tinkamas metas, ar tai susiję su tuo, ką jie daro. Kiekvienas turime savų, individualių tikslų, kurie kartais sutampa. Tai lyg žmonių santykiai – norisi ką nors daryti kartu, bet norisi išlaikyti ir savo autonomiškumą.

Kokios temos jums, kaip menininkams, šiuo metu atrodo svarbios? Apie ką vertėtų kalbėtis su šiuolaikine auditorija?

Mano kolegos Mattas ir Nickas į šį klausimą tikriausiai atsakytų kitaip, bet man šiuo metu rūpi, pavyzdžiui, skirtingų kartų problema. Kadangi jau šiek tiek pagyvenome, atsirado amžiaus skirtumas su jaunesniais žmonėmis. Be to, man įdomus žmonių santykių ir atsakomybės klausimas. Turbūt tai ne nauja tema, bet mane domina ribos tarp to, kas tikra ir kas dirbtina, pavyzdžiui, tarp žmogaus ir jam persodintos širdies arba perpilto donoro kraujo. Arba tarp vieno žmogaus ir kito – ateivio, imigranto ir pan. Kitaip tariant, tyrinėju fizines, technologines, geografines ribas. Man visada rūpi žmonės, kurie turi mažiau galimybių išreikšti savo nuomonę ar papasakoti apie save, pavyzdžiui, vaikai, paaugliai, nes jie neturi tokių pačių ekonominių, socialinių sąlygų.

Technologijos – neatsiejama Blast Theory darbų dalis. Kaip suprantate jų funkcijas šiuolaikinėje visuomenėje ir mene?

Mums, *Blast Theory* nariams, technologijos reiškia kelis dalykus. Pirmiausia – tai tarsi šiuolaikinė kalba, kurią kasdien vartojame, tarsi įrankis, kuris mus vi-

sus šiandien sieja. Kai užsidega ženklas, kad telefonas greitai išsikraus, skubame aparatą įkrauti. Net ir tai jau nemažai pasako apie mus ir apie šiandienos problemas. Kita vertus, savo darbuose suteikiame žmonėms galimybę tuos pažįstamus įrenginius naudoti kitaip, neįprastais būdais.

Nors nesame aistringi technologijų fanai, tačiau stebime pokyčius, išbandome naujus dalykus. Vis dėlto nepuolame akiai naudoti naujų technologijų. Pavyzdžiui, visi mums sako, kad turėtume sukurti ką nors, kas būtų susiję su virtualios realybės technologija. Juk dabar ji prieinama beveik kiekvienam – gaminama plačiai rinkai, beveik kiekvienas gali nusipirkti virtualios realybės akinius arba bent jau juos išbandyti. Tačiau to daryti kol kas neketiname – nors esame susipažinę su virtualia realybe, bet ji dar neatliepia mūsų. Akivaizdu, kad technologijos šiandien kerta geografines ribas ir laiko juostas. Jos keičia mūsų visų bendravimo būdą – į geresnį ar blogesnį, nežinia, tačiau jis tikrai kitoks. Stebime technologijų kaitą, bet gilinamės ir į kitus dalykus.

Atvykote į Lietuvą vesti užsiėmimų Vasaros teatro mokykloje. Gal atskleistumėte, kokias užduotis parengėte?

Pirmoji užduotis susijusi su tiesioginiu transliavimu (*live streaming*). Vėliau bandysime įvertinti, su kokiomis aplinkybėmis tenka susidurti, kai kuriam darbu, skirtą tam tikrai vietai. Atliekant kitą pratimą, reikia sukurti situaciją, kai būtina išspręsti kokį nors etinį klausimą. O paskutinė užduotis susijusi su keliomis Vilniaus vietomis – ką kolektyviai žinome apie jas. Panašų pratimą praėjusiais metais uždaviau dirbtuvėse, kurios vyko Škotijoje. Tąkart kalbėjome apie niekada neišsiveržusį ugnikalnį, kuris vėliau tapo lankomiausia vieta dėl atsiveriančios miesto panoramos, ir apie gatvę, kuria futbolo sirgaliai iš dviejų skirtingų stadionų eidavo į tą patį barą. Man patinka, kai geografiškai, istoriškai svarbios vietos, laikomos populiariosios kultūros dalimi, pulsuoja įtampa.

Dėkoju už pokalbį.

2.

Kristina Werner – taikomojo teatro specialistė ir teatro kūrėja. 2015 m. ji baigė taikomojo teatro studijas Londono Goldsmiths universitete. Werner įgyvendina projektus, siejančius teatrą su edukacija, skatinančius įvairias bendruomenes bendrauti tarpusavyje. Be Didžiosios Britanijos, ji yra dirbusi, Čekijoje, Vokietijoje, kitose šalyse. Taikomojo teatro principus Werner yra taikiusi, dirbdama su vaikais, turinčiais raišos sutrikimų, su pabėgėliais, senjorais ir multikultūrinėmis grupėmis. Šį pavasarį kartu su Lietuvos teatro kūrėjais Werner pristatė spektaklį „Žalia pievelė“ Lietuvos nacionaliniame dramos teatre.

Kaip trumpai apibūztumėte, kas yra taikomasis teatras? Kuo jis skiriasi nuo to, į kurį paprastai einame, norėdami maloniai praleisti vakarą?

Pagrindinį skirtumą jau įvardijote: taikomasis teatras skirtas ne vien pramogai, jis turi ir kitą tikslą. Meno praktikas, kitaip dar vadinamas tarpininku, pagalbininku (angl. *facilitator*), dirba su žmonių grupe, kuri apibrėžiama kaip bendruomenė, jei bent vienas dalykas jiems yra bendras. Tai gali būti bet kas – gyvenamoji vieta, negalia, socialinė padėtis ar pan.

Taikomasis teatras labai dažnai susijęs su tais žmonėmis, kurie yra atsidūrę visuomenės paraštėse, kurių balsas įprastame teatre nėra girdimas. Pavyzdžiui, esame įpratę teatre matyti baltuosius vidurinėsios klasės atstovus. O taikomasis teatras, mano įsitikinimu, stengiasi parodyti visuomenės įvairovę ir egzistuojančius skirtingus požiūrius į pačią visuomenę. Toks teatras reiškia ir intervenciją į tam tikras socialines struktūras. Dažnai tie, kurie gyvena tokių struktūrų paraštėse, nežino, kaip atsikratyti jiems primesto ir juos slegiančio vaidmens. Taikomasis teatras tokiems žmonėms suteikia galimybę išbandyti įvairius vaidmenis ir pamatyti visuomenę, jos struktūrą kitomis akimis.

Šiomet kūrėte spektaklį „Žalia pievelė“ su Visagino gyventojais. Ar šiam kūrybiniam procesui kėlėte tikslus, būdingus taikomajam teatrui, ar naudojote tokio teatro metodus? Ar ši patirtis jums asmeniškai davė ką nors nauja?

Taikomojo teatro specialistė Kristina Werner

Nuotrauka iš asmeninio archyvo

Manau, visai kūrybinei komandai ši patirtis buvo nauja, bet skirtingai. Man buvo nauja tai, kad dirbau su Nacionalinio dramos teatro komanda, o produktą kaip rezultatą turėjau pateikti profesionaliai scenai. Paprastai aš dirbu nedidelėse scenose ir neturiu galimybės bendradarbiauti su profesionaliais scenografais, kostiumų dailininkais, apšvietėjais, scenos technikais. Kitiems „Žalios pievelės“ kūrėjams buvo neįprasta dirbti su neprofesionalais, nepratusiais būti scenoje.

Dar neprasidėjus šiam projektui, man teko daug kartų girdėti, kad Visaginas – tai pavojingas, baisus miestas, kuriame žmonės labai nedraugiški, ten gyvena daug rusų. Nuo pat pradžių jautėme, kad lietuviai ir rusai susipriešinę. Ypač krito į akis išankstinis neigiamas lietuvių nusistatymas prieš rusus. Todėl vienas iš mūsų tikslų buvo suburti etniškai mišrią visaginiečių grupę, kad jie turėtų galimybę per teatrą pabendrauti vieni su kitais. Kadangi Visaginas nėra didelis miestas, manėme, kad jo gyventojams suteiksime retą progą išreikšti savo kūrybiškumą kūrybinėse dirbtuvėse. Tačiau paaiškėjo, kad jie turi nemažai kūrybinių erdvių ir galimybių. Vis dėlto svarbiausia mums buvo parodyti skirtingus požiūrius į Visaginą.

O darbo metodus nuolat keitėme, atsižvelgdami į situaciją ir surinktą grupę. Pavyzdžiui, kai pirmą kartą kvietėme į kūrybines dirbtuves, niekas neatėjo. Supratome, kad kažką darome ne taip. Tada sugalvojome iškepti pyragą ir pakvietėme visaginiečius jo valgyti. Juk tam, kad jie prie mūsų prisijungtų, pyragas atrodo mažesnė

kliūtis negu pasiūlymas vaidinti scenoje. Dirbti pradėjome nuo kelių įprastų vaidybos žaidimų, kurie užduodami vaidybos studentams arba kuriuos per repeticijas daro profesionalūs aktoriai. Paskui tie savanoriai gavo užduotį, susijusią su Visaginu, turėjo įsivaizduoti, kad kambario grindys – tai miesto žemėlapis, ir pažymėti jame savo mėgstamiausias vietas. Tokiu būdu buvo sukurtas tų žmonių Visagino žemėlapis. Po to jie turėjo suvaidinti, kas jiems nutiko tose pažymėtose vietose. Žinoma, dar siekėme sužinoti, kaip jie vertina atominės elektrinės uždarymą. Provokavome juos diskutuoti apie tai „čia ir dabar“ arba prašėme užrašyti ir perskaityti savo mintis. Be to, darėme su jais interviu, iš tų pokalbių atsirado spektaklio tekstas. Taigi kurdami „Žalią pievelę“ pasitelkėme ne tik taikomojo teatro, bet ir kitus įprastus spektaklio kūrimo metodus.

Kitaip nei režisieriai, statantys spektaklius profesionaliai scenai, jūs dažnai dirbate su vyresnio amžiaus žmonėmis, su pabėgėliais, su vaikais, kurie turi raidos sutrikimų, etniškai mišriomis grupėmis ir kt. Kokia ši patirtis?

Mane labiausiai paveikė darbas su raidos sutrikimų turinčiais vaikais. Iš pradžių jaučiausi lyg įmesta į šaltą vandenį. Būtent tada supratau, kad pirmoji taikomojo teatro tarpininko užduotis – sukurti lygiavertę komunikaciją, bendravimą, kai nepaisoma hierarchijos, nėra jokių statuso skirtumų. Pirmą kartą dirbau su berniuku, kuris buvo autistas ir negalėjo kalbėti. Bandžiau perprasti savitą jo bendravimą. Supratau: jeigu ropojimas keturiomis ant grindų padėtų mums užmegzti ryšį, turiu ropoti. Ilgainiui mudu pradėjome suprasti vienas kitą ir bendravome ne žodžiais, o judesiais, prisilietimais. Tai buvo nuostabus patyrimas. Žinoma, tada buvo paprasčiau, nes dirbau su berniuku individualiai, galėjau susikoncentruoti vien į jį. Tačiau toks pats principas galioja ir dirbant su žmonių grupe – pirmiausia reikia užmegzti ryšį, siekiant, kad visi jaustųsi patogiai.

Senelių namuose kartą per mėnesį rengdavome kokteilių vakarėlius. Stengėmės, kad įprastoje aplinkoje jie pasijustų kitaip, lyg atsidūrę bare. Vaišindavome kokteiliais, šnekučiuodavomės, kartais pasikviesdavome muzikantų, šokdavome. Prieš vakarėlius pamokydavau

juos labai paprastų šokio judesių. Visai paprasta choreografija, pasirodo, gali sukurti labai didelį efektą – ji suartindavo, padėdavo sukurti gerą nuotaiką.

O su pabėgėliais pirmąkart susidūriau, kai jauna teatro trupė nusprendė iš scenos papasakoti apie jų situaciją Vokietijoje. Pabėgėliai nebuvo kviečiami vaidinti scenoje, tiesiog darėme su jais interviu. Pamenu, vienas iš jų manęs paklausė, koks šio projekto tikslas? Tą akimirką supratau, kad, štai, aš jo prašau papasakoti savo istoriją, atverti širdį, parodyti skaudulius, bet juk jis manęs nepažįsta, tai kodėl turėtų tą daryti? Ar turiu teisę tirti jo istoriją vien todėl, kad tai bus įdomu pamatyti scenoje? Todėl vėliau, kai dirbau su jaunais pabėgėliais, niekada neklausinėdavau apie jų patirtį – nei kodėl jie paliko šalį, nei kaip čia atkeliavo. Supratau, kad svarbiausia elgtis su jais kaip su tiesiog jaunais žmonėmis, kurie patiria tuos pačius jausmus ir turi tokių pačių problemų kaip jų bendraamžiai. Nors jų patirtis kitokia, bet iš esmės visi esame tokie patys.

Kaip įvardytumėte, kokie šiandien galėtų būti didžiausi iššūkiai taikomajam teatrui?

Manau, vienas iš tokių iššūkių būtų pasiekti, kad taikomajam teatrui išvis neberekėtų tarpininkų. Žinoma, iš pradžių reikia iniciatoriaus, tačiau būtų puiku, jei ilgainiui dalyviai bendrautų be niekieno pagalbos. Tiesą pasakius, tarpininkas visada nori tapti grupės dalimi, bet niekada netampa, visada esti už jos ribų, jaučiasi pašalinis.

Kitas iššūkis – tai gebėjimas keisti savo požiūrį ir į viską žvelgti iš skirtingų pozicijų. Pavyzdžiui, aš esu vidurinėsios klasės baltoji moteris, turiu tam tikrų privilegijų ir tam tikrą patirtį, bet niekada neįgysiu tokios patirties, kokią turi bendruomenė, su kuria dirbu. Aš matau pasaulį kitaip negu jie, tačiau tai tik vienas iš būdų jį suvokti – kito žmogaus požiūris turi lygiai tokią pat teisę ir vertę. Taikomojo teatro užsiėmimai skirti ne tam, kad visi dalyviai matytų pasaulį taip, kaip jį matau aš, o kad aš imčiau svarstyti, kaip elgčiausi, jei atsidurčiau tų kitų kailyje. Pavyzdžiui, jei rimtų problemų turintis vaikas išmeta kėdę pro langą, nes jaučiasi nusivylęs, namiškiai neturėtų jo užsipulti dėl tokio elgesio, bet stengtis jį suprasti. Kitaip

tariant, išnirti iš savo pasaulėjautos ir į viską pažvelgti kito akimis.

Lietuvoje taikomas teatras egzistuoja, sakyčiau, paraštėse – apie jį mažai kalbama, jis beveik nematomas. O kaip jis vertinamas kitose Europos šalyse?

Sakyčiau, įvairiai. Pavyzdžiui, Londone, kur studijavau, taikomas teatras – įprasta, pripažinta scenos meno šaka. Beveik kiekviena institucija turi taikomojo teatro grupę – tai visiškai normalu. Taikomas teatras populiarėja ir Vokietijoje, bet kol kas jis dažniausiai susijęs tik su teatrais ir jų darbuotojais.

Man atrodo, taikomas teatras remiasi ankstyvojo teatro principais. Požiūris, kad teatro spektaklis turi būti rodomas uždarame pastate ir skirtas pramogai, atsirado prieš keletą šimtmečių. O anksčiau teatras buvo visuomenės bendravimo būdas. Juk vaidinimuose, kurie panašūs į ritualus, vaidindavo neprofesionalūs aktoriai. Man atrodo, turėtume atgaivinti tokią teatro funkciją.

Lietuvoje vedate užsiėmimus Taikomojo teatro savaitėje. Kokias užduotis gavo jos dalyviai?

Pirmą dieną nagrinėjome socialinio statuso klausimą. Kiekvienas iš mūsų turime tam tikras komforto ribas, todėl paprasčiau visų išbandyti skirtingus socialinius vaidmenis, pasvarstyti, kurie jiems patogūs, o kurie – ne, kaip jie veikia bendravimą su kitais, kaip tą parodo mūsų kūno kalba ir pan. Tada daviau užduotį, kad išbandytų grupės koordinavimą, režisavimą, susipažintų su teatro instrumentais. Atlikome ir tokį pratimą: jie, sustoję į vieną eilę, turėjo lėtai slinkti scenos krašto link, o jį pasiekę, lyg griūvančios domino kaladėlės po vieną sulėtintai (angl. *slow motion*) gražiai numirti. Taigi pirmosios užduotys buvo be turinio, skirtos išbandyti buvimą kartu ir grupės režisavimą, net jei esi jos dalyvis. Paskui dirbome su biografine medžiaga – reikėjo užrašyti savo patirtį (tai galėjo būti ir išgalvoti tekstai). Remdamiesi jais, bandėme kurti vaidybinius epizodus, aiškinomės, kokios tų tekstų temos ir kokiomis teatrinėmis priemonėmis jas išreikšti, kad būtų suprantamos auditorijai.

Dėkoju už pokalbį.

■

Rita KAUCIKIENĖ

KUR SLEPIASI KNYGOS?

Esė, įkvėpta pokalbio su psichologu Tomu Lagūnavičiumi

Knygos niekur nesislepia, niekada nedings iš lentynų, niekur neišnyks. Kodėl? Todėl, kad knyga yra pagrindinis kultūros informacijos šaltinis, intelektinis paveldas. Tau belieka ištiesti ranką, paimti ją ir perskaityti. Klaus, kur? Knygynuose brangu, neįpirksiu, sakai. Nueik į biblioteką, ten jų yra galybė ir įvairiausio formato – nuo popierinių iki internetinių. Bet popierinės yra tikros – realios, jas gali pajusti visais netobulais žmogiškais pojūčiais – matyti, liesti, užuosti... Neturi laiko? Nemeluok, pirmiausia išlįsk iš veidaknygės, ir aš tau paaiškinsiu, kodėl knyga, kurios bijai kaip velnias kryžiaus, gali tau duoti realios naudos. O reali nauda – tai labai svarbu. Sutinki?

Knyga – aktyvus įrankis, ginklas tavo rankose. Pažintį su ja sudaro 3 pagrindiniai etapai. Paimk ir pavartyk. Pirmiausia, kyla klausimas, kas joje, toje knygoje? Paslapties momentas visada „veža“. Pavartyk, bandyk atskleisti šią paslaptį, pažiūrėk, ar yra paveikslėlių, kiek joje puslapių? Kas rašoma anotacijoje? Primenu, kad anotacija (lot. *annotatio* – pastaba) yra knygos ar publikacijos apibūdinimas, skelbiamas spaudoje. Ups, bet juk tu pats puikiai žinai, nes jau spėjai „pasiguglinti“. Jaunas, protingas esi – ne man tave mokyti.

Jei nusprendei paskaityti, vadinasi, pasiekei antrą etapą. Sakai, pažiūrėsi, ką rašo pradžioje, jei „nekabins“, galėsi greitai perversti kelis skyrius ir peržvelgti pabaigą – vis dėlto įdomu, kuo tas pasakoji-

mas baigėsi. Valio, galėsi pasijusti esąs skaitytojas ir ne bet koks, o tikras knygų žinovas. Stop, drauguži, tai, ką darai, yra greitis skaitymas – knyga nepaliečia tavo realybės, tu „nesuvirškini“ jos diskurso, neperleidi jos turinio per save ir lieki iliuzijos pasaulyje. Taip, būdamas tikras savo laikmečio internautas, tu neturėjai kantrybės (laiko, noro?) iškentėti aprašytos istorijos, patirti laimės, meilės, neapykantos – emocijų skalės, kurią patyrė knygos herojai. Tiesiog pasirinkai lengviausią kelią – pabėgai, kaip esi įpratęs, į greitą skaitymą, kaip į greitą žiūrėjimą, kurį tau kasdien perša internetas ir televizija. Ugdyk valios raumenį ir skaityk lėtai – eilutę po eilutės, skyrių po skyriaus. Lėtasis skaitymas yra procesas.

Suvok, ką skaitai ir tada pajusi malonumą, nes galėsi pereiti į trečią etapą – pasidalysi apie knygą ne internetinėmis, o savo mintimis, padiskutuosi su tais, kurie yra ją skaitę arba dar ne. Štai taip knyga duos tau praktinės naudos, apie kurią užsiminiau anksčiau. Tu galėsi pasirodyti, kad intelektualėji, turėsi apie ką kalbėti su labiau išprususiais žmonėmis – pakilsi jų akyse, būsi lygiavertis pašnekovas. Kas man iš to, nelabai supranti. Ogi tas, kad dalydamasis mintimis socialiniuose tinkluose, galėsi pasireklamuoti, kaip daug žinantis, galintis patarti mažiau apsišvietusiems draugams. O jei perskaitytum dar daugiau, galėtum tapti internetiniu žmo-

giškųjų santykių guru (šitą žodį pats išsiaiškink). Drąsiai dalytum patarimus, sulauktum palaikymo, pritarimo ir išpopuliarėtum. Jauti jėgą? Jei vis dar nori ginčytis ir aiškini, kad lėtas knygų skaitymas yra absoliuti atgyvena, laiko gaišimas, o tu nori tapti nepriklausoma, savarankiškai kuriančia asmenybe, konstruojančia save ir finansiškai užtikrintą savo ateitį, galiu pasiūlyti paprastesnį būdą.

Bibliotekose gausu knygų, kuriose paprastai, trumpai ir aiškiai išdėstyta, kaip elgtis įvairiose gyvenimo situacijose, pavyzdžiui, planuoti karjerą, kalbėtis su darbdaviu, atlikti darbą, kurti šeiminį gyvenimą... Tai geriau negu nieko – perskaitęs patarimus, nusi-brėši savo ateities gaires, nes postmoderni visuomenė nebeturi nei orientyrų, kuriais galėtum vadovautis, nei autoritetų, kuriais galėtum sekti. Visa, kas tave supa, tėra fikcija, virtuali realybė, o tau reikia kurti savo gyvenimą čia ir dabar. Matai, anksčiau žmonės tikėjo dievais, pasikliaudavo magiškais ritualais, kad prisišauktų sėkmę, bet juk tu tuo netiki. Knyginiai patarimai padės susiorientuoti, kaip elgtis pasaulyje, beprotišku greičiu lekiančiame į nežinią.

Todėl imk į rankas knygą. Dabar.

P. S. Ateityje popierinės knygos bus labai vertingos, nes jos brangsta ir dar labiau brangs. Pradėk pamažu kaupti biblioteką namie. Tai bus tavo finansinės gerovės ir visuomeninio statuso įrodymas. ■

Padėka

Kultūros barų redakcija dėkoja Eurozine tinklui ir JAV Nacionaliniam demokratijos rėmimo fondui (National Endowment for Democracy) už suteiktą galimybę dalyvauti tarptautiniame projekte „Faktas ar klastotė: Dezinformacija ir demokratija“ (Fact or Fake: Disinformation and Democracy) kartu su keletu kitų Europos kultūros žurnalų, Eurozine partnerių. Finansinė parama skirta Almanto Samalavičiaus tiriamojo straipsnio „Muilo burbulų svoris, arba Kaip atpažinti paslėptas prievartos formas“ parengimui, vertimui į anglų kalbą ir kitų šio projekto tekstų vertimams į lietuvių kalbą.

LIKIMAS ČIA NIEKUO DĖTAS

Grupės Slavs and Tatars paroda ŠMC, Donato Jankausko projektas erdvėje „Sodų 4“, Mindaugo Lukošaičio piešiniai „Vartų“ galerijoje ir Jay Gardo rėmai Jono Meko vizualiųjų menų centre

„Iš lūpų į lūpas“

Pradėsiu nuo didžiausio projekto – Vilniaus ŠMC veikia grupės *Slavs and Tatars* paroda „Iš lūpų į lūpas“ (kuratorė Monika Lipšic). Sudėtinga recenzuoti kūrybą meninink(i)ų, kurių teorinis ir praktinis įdirbis toks milžiniškas, kad bet kokia – pagiriamoji, peikiančioji ar atpasakojančioji – recenzija vis tiek bus neadekvati.

Slavs and Tatars vykdo meninius tyrimus, skaito paskaitas-performansus, kuria instaliacijas iš skulptūrinių objektų. Viskas kokybiška, kiekvienas atskiras kūrinys ar jų derinys yra motyvuotas, o argumentacija prikabinta ne šiaip sau, ne pagal miglotą principą „gal tiks“. Po kiekvienu objektu slypi istorija, ideologiškai įkrautas turinys. Antra – meninių tyrimų tematika, iš kurios semiamasi koncepcijų konkreitiems kūriniam, palyginti dar nenuvalkiota – turi saikingai paveiktos egzotikos žiupsnį su aktualumo pagardais.

Pagrindinis *Slavs and Tatars* tyrimų ir kūrybos užmojis yra dekonstruoti orientalizmą, kaip Vakarų susikurtas sociokultūrinės klišės apie Vidurio Rytų,

Rytų, Pietų Azijos, Šiaurės Afrikos visuomenės. Pavyzdžiui, savitai prikeliamos ir šmaikščiai reaktualizuojamos beveik utopinės sarmatizmo idėjos. Sarmatizmas išpopuliarėjo XVII-XVIII a. tarp Abiejų Tautų Respublikos šlėktų, kurie kildino save iš senovės iranėnų genčių sarmatų. Taip atsirado paslaptin-gojo (kaukazietiško?) *Kito* įvaizdis, tariamai su juo susijęs šlėktų karingumas, narsa, šaltakraujiškumas ir kitos kone mistinės galios. Panašiais, tik užaštrintais, mistinio archajiško orientalizmo motyvais žaidžia ir Prosperas Mérimée novelėje „Lokys“, vaizduojančioje tariamą XIX a. Lietuvą. Archajiško vitališkumo klišė, paprastai turinti neigiamą atspalvį, Vakarų Europoje priskiriama Rytų Europai, o Rytų Europoje – Kaukazo tautoms ir „kitiems rytiečiams“, beje, yra gaji iki šiol.

Dar vienas *Slavs and Tatars* kūrybinę veiklą apibūdinantis žodis yra „kreolizacija“. Tai jau iš kolonialistinės, o ypač postkolonialistinės, teorijos pasiskolinta sąvoka, simbolizuojanti kultūrų maišymąsi, turint omenyje neeuropiečių invaziją į Vakarų Europos ir JAV didmiesčius. *Slavs and Tatars* gilinasi į šią problematiką, tačiau ne tiek akcentuoja šiuolai-

kinius globalizacijos aspektus, tarkime, pabėgėlių krizę, kiek per „antimodernistinę“ prizmę žvelgia į ikimodernistinius „orientalizmo“ ir / ar „vesternizacijos“ pasireiškimus. Čia tampa svarbus ir slaviškasis matmuo, ypač imperinis tiek Rusijos, tiek Sovietų Sąjungos „mesianizmas“, santykis su kolonizuotomis Kaukazo tautomis ir bandymai tas „atsilikėles“ modernizuoti.

Slaviškasis ir / ar euraziškasis matmuo aktualizuojamas, pasitelkiant ir lenkų (iš dalies ir lietuvių) praeitį – jau minėtą žavėjimąsi sarmatais, XIX a. pradžios Vilniaus šubravyč (lenk. *szubrawcy* – nenau-dėliai) kovą su bajorijos konservatizmu ir tamsuo-liškumu, lenkų profesinės sąjungos *Solidarność* 1980 m. pradėtą išsivadavimo sąjūdį. Prisimenama tam tikrais atžvilgiais panaši 1979 m. Irano revoliucija. Žvelgiant per slavišką / orientalistinę / vakarietišką prizmę, išvyniojamas kitų vakarietišku ir nevakarietišku revoliucijų kamuolys – 1911–1912 m. Kinijos, 1917 m. Rusijos revoliucija... 1956 m. Budapeštas, 1968 m. Prahos pavasaris, tų pačių 1968 m. vakarietiškos studentų revoliucijos, 1989 m. Berlyno sienos griuvimas, trijų Baltijos šalių kelias į laisvę, kitų SSRS respublikų, tarp jų ir kaukazietišku (ne)išsivadavimo judėjimai, net 2009–2011 m. Arabų pavasaris ir t. t.

Slavs and Tatars veiklai vienas svarbiausių, viską persmelkiantis, sujungiantis ir, be abejonės, estetiškai vienas paveikiausių yra kalbinis, lingvistinis matmuo. Grupė susibūrė 2006 m., o jos veikla paprastai skirstoma į tris etapus, vienaip ar kitaip nagrinėjančius „kreolizaciją“. Pirmasis etapas susijęs su Kaukazo ir Eurazijos tema, antrasis – tariamos draugystės tarp Lenkijos ir Irano projektas, trečiasis – sakralumo ir sinkretizmo įtakos revoliucinėms idėjoms Vakaruose ir Rytuose tyrimas.

Visus šiuos projektus-tyrimus sieja paini, sudėtinga kovos tarp lotyniškos abėcėlės, kirilikos, jidiš ir arabiškų rašmenų istorija. Tai terpė, kurioje susiduria skirtingos rasinės, etninės, politinės, religinės, estetinės jėgos, koncepcijos, dogmos, utopijos.

Slavs and Tatars išradingai suplaka paprastai priešpriešinamų tarpkultūrinių, tarpetninių klišių

kokteilį, pasitelkdami visų pirma humorą, kaip jį supranta vakariečiai, ir sukarikatūrinimą. Kad politinės satyros, karikatūrų „nekaltumas“ nėra toks jau nekaltas, liudija daugybė pavyzdžių, tarkime, tragiška *Charlie Hebdo* redakcijos istorija.

Aptariant formalųjį *Slavs and Tatars* kūrinių matmenį, galima sakyti, kad ištrinamos ribos tarp dizaino, taikomojo ir „grynojo“ meno. Tai logiška, nes orientalizmo kaip kaligrafijos ir taikomojo, dekoratyvinio meno įvaizdis čia suplakamas su Vakarų meno kaip utilitarinio komercinio dizaino samprata.

Kita vertus, jei atmestume egzotišką antstatą, *Slavs and Tatars* objektai ir instaliacijos – subalansuotas, Vakarų bienalių sistemai gana tipiškas postobjektinis menas. Sakyčiau, išpūdingiausia grupės veiklos dalis – meniniai tyrimai, pristatomi knygų-albumų pavidalu, ir paskaitos-performansai.

Savo ruožtu tos knygos ir paskaitos labai patraukliai reklamuoja grupės sukurtus objektus, instaliacijas. *Slavs and Tatars* išgrynino tris veiklos formas, papildančias viena kitą. Be meninių tyrimų, knygų ir paskaitų tie objektai ir instaliacijos atrodytų lėkštokai, tačiau be šių populistinių kūrinių su komerciniu pamušalu meniniai grupės tyrimai ir paskaitos, ko gero, nebūtų tokios populiarios. Taigi populizmas ir gana nuvalkiota estetinė forma padeda plačiau paskleisti ideologinį turinį „masėms“ (ar tikrai?), o ideologinis turinys savo ruožtu pridengia, apmažina populizmą, paverčia jį tarsi ir nebe populizmu.

Beje, šią postobjektinę meno formą pasitelkia ir kai kurie lietuvių menininkai, prisiminkime kad ir Liudviko Buklio arba Juliaus Balčikonio objektus / instaliacijas, ironiškai klibinančias mums artimesnius dalykus – sovietmečio kaip „prarasto rojaus“ mitą.

Žinoma, *Slavs and Tatars* veikla yra gana aukštos prabos menas, tačiau grupė sąmoningai žengia ir į ideologijos teritoriją, todėl svarbūs tampa ideologiniai-instituciniai aspektai, pranokstantys pačių objektų kuriamą naratyvą, estetinę aurą. Šiuo atžvilgiu tiek iš dalies populistinis formatas su humoro

Grupės Slavs and Tatars parodos „Iš lūpų į lūpas“ fragmentas

Kitame puslapyje – grupės Slavs and Tatars parodos „Iš lūpų į lūpas“ fragmentai

Vidmanto Ilčiuko nuotraukos

blyksniais, tiek didžiulis grupės populiarumas Vakarų bienalėse kelia įtarimą, kurio nesumažina grupės narių pareiškimas, esą jų veiklos sumuziejinimas tik padeda skliti jų idėjoms, skatina jas generuoti...

Tokiam įtarumui pastiprinti yra ir precedentas – nuo 2005 m. rengiama Alytaus [meno streiko] bienalė ir įsteigta Alytaus Duomenkasių ir Psichodarbininkų Sąjunga (*The union of DATA Miners & Travailleurs Psychique*), nuosekliai, ypač nuo 2011 m., besigilinančios į panašią „orientalizo“ ir „kreolizacijos“ problematiką.

Slavs and Tatars kūrybinė veikla grindžiama institucionalizuotos, sunormintos instaliacijos, kitaip tariant, spektaklio principu. Meninis tyrimas išreiškiamas struktūruotomis paskaitomis ir virsta meniniais objektais, subalansuotais pagal komercinės-biurokratinės muziejų ir bienalių sistemos poreikius.

Didžiausias dėmesys vis dėlto skiriamas estetišoms objektams, už kurių tarsi pasislepiama. Kita vertus, neįpareigojantis jų šmaikštumas potencialiai gali atverti žiūrovams kur kas rimtesnį turinį, raginantį permąstyti vakarietiškas orientalizmo klišes.

Alytaus DAMTP orientuojasi visų pirma į tiesioginę komunikaciją, dialogą, o svarbiausia – į bendravimą su gyvais žmonėmis iš vadinamojo „trečiojo pasaulio šalių“. Vengiama hierarchizuotų, griežtai struktūruotų komunikacijos formų, tokių kaip spektaklis, paroda ar pan., kai visi suskirstomi į „žiūrovus“ ir „atlikėjus“, „ekspertus“ ir „klausytojus“. Čia tiesiog dalijamasi patirtimi, kalbama apie europietišką ir „kreolų“ tapatybę, bandoma išryškinti Vakarų kultūrinio kolonializmo, rasizmo šaknis ir t. t. Alytaus [meno streiko] bienalėje jau dalyvavo akty-

Donatas JANKAUSKAS. *Guotika*. Projekto fragmentas

vistai, telepatai, šamanai, menininkai, darbininkai, studentai, profesoriai ir kt. iš Togo, Bangladešo, Kamerūno, Tuniso...

Nesimu vienareikšmiškai spręsti, kuris formatas yra „teisingesnis“, tam reiktų atskiro straipsnio. Galėčiau tik hipotetiškai spėti, kad *Slavs and Tatars* atstovauja neoliberalistinės *dešinės* ideologijai, meistriškai simuliudami „naujosios kairės“ laikyseną. Ko gero, tokiu būdu radikalesnė *kairės* pozicija nepastebimai diskredituojama ir nukenksminama, nors užtikrintai to teigti negalėčiau.

„Guotika“

Prie „orientalizmo“ ir „vesternizacijos“ tematikos sąlygiškai, labai specifiniu būdu prisišlieja ir Dona-

Mindaugas LUKOŠAITIS. Sapnuoju Japoniją: scena I. 2016

to Jankausko-Duonio „Guotika“ projektų erdvėje „Sodų 4“. *Guotika* yra tarmybė – pašmaikštavimas vieno iš pirmųjų Vakarų aukštosios kultūros stilių atžvilgiu. Duonio (*Duonis* – *guotika*...) projektas remiasi tikra ar išgalvota (tai nėra labai svarbu) istorija apie kadaise Žemaitijoje rastą akmeninę tariamai gotikinio stiliaus kažkokio gyvūno skulptūrą. Skaitmeninis jos atvaizdas šmėžuoja galerijos languose. Toliau fabula ir instaliacija vyniojama, svarstant apie *guotikos* stiliaus liekanas Žemaitijoje.

Formaliai tai išsivysto į monochrominę instaliaciją, padarytą iš suodžių ir kalkių, sukietintų rišamosiomis medžiagomis, bei objekto, primenančio didelį tapybos darbą, kuriame ryškėja Duonio kūrybai įprasta žmogbeždžionė. Kiti objektai primena tarsi tvorą, tarsi panašius *guotikinio* stiliaus objektus (antai kalkėmis aplietos slidės), lyg besistiebiančius į „dangų“ (tiksliau tariant, į lubas), tačiau jie per maži, per menki, pernelg trapūs ir negrabiai padaryti. Taigi Žemaitijos *guotika*, kaip ir buvo galima tikėtis, efemeriška, juokinga, negrabi, nepatvari, vargu ar sakrali... Duonis šmaikštuoja lietuvių pagoniškumo ir vesternizacijos temomis. Skulptūrinį-architektūrinį dailininko sarkazmą, ko gero, galima sieti ir su abejotinių pseudotautinių paminklų vajumi...

„Vaizduotė. kompozicija. sapnas“

Labai norint, prie „orientalizmo“ galima pritempti ir Mindaugo Lukošaičio piešinių parodą „Vartų“ galerijoje, juo labiau kad anotacijoje kalbama apie „vizijas“, neva sapnuojamą ar išivaizduojamą Japoniją ir panašiai. Apibendrinamas sakyčiau taip – Lukošaitis yra puikus menininkas, garsėjantis savitais piešiniais, tačiau, pripažinkime, toli gražu ne intelektualas. Todėl jo kūriniai ir parodos visada įdomios, tačiau tų parodų koncepcijos visada pritemptos. Kaip ir šiuo atveju. Suprantu, kad „Vartai“ nori parduoti kūrinius, o juos įvilkus į kokią nors gudrią koncepciją, koks nors kolekcininkas galbūt atseikės didesnę sumą. Aišku, tokia „vilionė“ nėra nuodėmė.

„Tai rėmas, ne tapyba“

Vokiečio Jay Gardo objektų paroda (kuratorė – Giedrė Malūkaitė) Jono Meko vizualiųjų menų centre tarsi ir neturi nieko bendra su „orientalizmo“ idėjomis. Menininkas eksploatuoja grynai vakarietiškus kultūrinius klotus – manipuliuoja klasikinės Vakarų tapybos simbolinės įkrovos naratyvais. Tapybos istorija žino periodą (nesakyčiau, kad jis pasibaigęs), kai rėmai būdavo svarbesni negu pati tapyba. Dar neturėdami tapybos kūrinio, jau gaminavo jam prašmatnius rėmus.

Ši įdomų, tačiau tarsi šalutinį Vakarų Europos tapybos, apskritai kultūros aspektą Jay Gardas išryškina tiek simboliškai, tiek tiesiogiai. Išdidinęs kokio nors paveikslo rėmų fragmentus, paverčia juos savarankiškais dekoratyviais skulptūriniais objektais. Parenka spalvas, nudažo ir eksponuoja kaip savarankiškus pusiau abstrakčius kūrinius. Vieną rėmų fragmentą, tiksliau tariant, jo negatyvą taip išdidino, kad jis užima kone pusę galerijos salės, be to, įmontavo specialų variklyuką, kuris tą objektą, pagamintą iš faneros, verčia sukintis aplink savo ašį. Taigi rėmai, jų dekoras ir formos yra tarsi Vakarų (klasikinės?) kultūros modelis, padėtas po padidinamuoju stiklu.

Kiek anksčiau JMVMC vyko Andriaus Kviliūno ir Dano Aleksos parodos. Ir čia vėl puiki proga grįžti prie „orientalizmo“. Lietuvių autorių ekspozicijos, sakyčiau, buvo labai asmeniškios, su aiškiai išreikštu performatyvumu, o tai – paspekuliuokime – būdinga Rytų Europos autoriams. Jų menas dažnai yra autobiografiškas, pabrėžtinai subjektyvus ir performatyvus, tai asmeninė egzistencinė ar ideologinė pozicija, intymi, netgi šokiruojanti išpažintis. O vakariečių menas – dažniau beasmenis, pagrįstas manipuliavimu simboliais,

Jay GARD. Iš parodos „Tai rėmas, ne tapyba“ (objektas sukasi erdvėje)

bendrakultūrinium turiniu. Autobiografiškumas, subjektyvumas, asmeniškumas ir performatyvumas jiems nebūtinai yra vertybė.

Maža to, Rytų Europos menininkai, na, bent jau lietuviai, kaip antai Kviliūnas ar Aleksa, dažnai kuria ir parodas rengia „iš nevilties“, „iš beprasmybės“, „šiai sau“, „todėl, kad toks menininko likimas“. Tai tarsi savotiškas fanatizmas ir egzistencinis fatalizmas ar netgi iš sovietmečio užsilikusi dvasinio mesianizmo užmačia, o gal tiesiog vangios, uždarnos meno sistemos rezultatas.

Vakarų menininkai savo kūrybą vertina kur kas pragmatiškiau, o parodinę veiklą supranta kaip vadybą. Tyčia pasidomėjau, kodėl Vakarų Europos meno rinkoje kylanti „žvaigždė“ Jay Gardas staiga nusprendė rengti parodą Lietuvoje, kitaip tariant, niekur. Gal jį sužavėjo Lietuvos žmonės, kultūra, menas? Vargu. Pasirodo, čia surengti parodą jam apsimoka. Tai apskaičiuotas karjeros žingsnis – laiptelis, kuris komerciniu atžvilgiu gal ir nuostolingas, tačiau patekti į tam tikrą institucinį tinklą yra naudinga.

Taigi likimas šiuo atveju niekuo dėtas. ■

SEKLUS VANDUO VILKO VAIKAMS

Geopolitiniai procesai liudija žemėlapių kaitą ir tame žemėlapyje mikroskopiniu masteliu vykstantį žmonių judėjimą iš vietos į vietą. Kiekvienas šio judėjimo dalyvis turi atskirą istoriją. Dažnam tenka palikti namus, keičiasi įpročiai, būtis, darbai, įprasta gyvenimo tėkmė. Istorinė vilko vaikų tema, kurią nagrinėti ėmėsi vokiečių režisierė Sonya Schönberger, pakviesta kurti spektaklį Lietuvoje, – itin daugiasluoksnė, žmogaus, išvyto iš namų, likimas atliepia šiandien pasaulyje tvyrančią geopolitinę įtampą. Todėl apmaudu, kad aktuali tema taip ir lieka pakibusi ore – spektaklis „Vokietukai“ jos neįprasmina ir neatskleidžia, o tik pristato iš pagarbaus atstumo, gal net labiau iš nemandaus nuotolio.

Iš buvusios Rytų Prūsijos į Lietuvą, *kur daug maisto ir gerų žmonių*, 1945–1948 m. bėgę rusų įbauginti vokiečių vaikai, čia pasilikę, gavo naują tapatybę, naują kalbą ir naują šeimą. Savas liko tikrai kraujas ir pamažu blėstantys prisiminimai. Sovietinio teroro aukų, vadinamų vokietukais, situacija labai komplikuoja – jie, niekada nesijautę savi svetimame krašte, atsiradus progai grįžti į gimtinę, bijojo tą daryti, nes lyg ir nėra kur, lyg ir nėra pas ką. Pasauly be vietos, be artimų žmonių gyvenę (ir vis dar gyvenantys) vokietukai patyrė ir dar vieną traumą – užaugo be vaikystės.

Kai dokumentinis temos krūvis toks raiškus ir talpus, atrodytų, meniniam poveikiui sukelti užtekėtų vien lakoniškai papasakoti vieno iš vilko vaikų istoriją. Būtent tokį kelią pasirinko Sonya Schönberger, Lietuvos nacionaliniame dramos teatre kurdama spektaklį-pasivaikščiojimą „Vokietukai“. Monologai parašyti, remiantis žurnalistės Sonyos Winterber knygoje „Mes – vilko vaikai. Pabėgėliai iš Rytprūsių“ (*Wir sind die Wolfskinder. Verlassen in Ostpreußen*) pateiktomis biografijomis. Keturis rugsėjo savaitgalius Vingio parke organizuojuose turuose kaskart buvo pristatomos šešios istorijos, vienam žiūrovui paskiriant vieną aktorių / vieną istoriją (jas pasakojo aktoriai Aidas Jurgaitis, Neringa Krunglevičiūtė, Gabrielė Ladygaitė, Pijus Narijauskas, Miglė Polikevičiūtė, Eglė Špokaitė, Jūratė Vilūnaitė). Tačiau po spektaklio kankina ilgesys, kad dar penkios istorijos liko neišgirstos, taigi vieno monologo per mažai, lyg jame būtų justis didelė stoka, nors dramaturgiškai monologai išbaigti, sukomponuoti kanoniškai. Regis, tikėtasi, kad turinio kuklumą atpirks naujoviška forma.

„Vokietukai“ – spektaklis vienam žiūrovui, o Lietuvoje tai vis dar retenybė. Neanalizuosime, kas tą lemia, – gal bijoma, kad susikuklinęs statistinis lietuvis drovėsisi likti vienumoje su aktoriumi, gal vengiama didžiulių tokio teatro kaštų ir mažo at-

siperkamumo. Tačiau vieno žiūrovo sąlyga atveria beribę erdvę naujos teatrinės patirties paieškoms – toks teatras yra galingas meninio poveikio įrankis, ypač kai kalbame apie dokumentinę medžiagą.

Apmaudu, tačiau režisierė Sonya Schönberger šį įrankį spektaklyje „Vokietukai“ panaudojo tik formaliai. Režisierės teigimu, formatas „akis į akį“ pasirinktas, norint atkartoti aplinkybes, kokiomis buvo renkama dokumentinė medžiaga, – tai pokalbiai virtuvėje, darantys išties intymaus, slapto, tylaus ir gilaus kalbėjimosi įspūdį. Tačiau spektaklio pokalbiai visai kitokie – ne vien oficialūs, bet ir sterilūs. Oficialūs, nes prieš spektaklį patariama kilsiančius klausimus pasilikti aptarimui „po to“. Taigi reaguoti į savo „pašnekovo“ istoriją nevalia. Sterilūs, nes, kalbant apie ilgą, varginančią, sudėtingą vilko vaikų kelionę į Lietuvą, žiūrovai vedami lygiais asfaltuotais takeliais, sodinami ant dailučių parko suoliukų. Bet juk visai šalia – seniausias Lietuvos pušynas, karių kapinės. Ar ne autentiškesnę atmosferą pavyktų sukurti, pakvietus žiūrovus pavaikščioti miškais, vietoj suoliukų susėsti ant akmenų? Jei tektų įveikti vieną kitą brūzgyną, perlipti nugriuvusį medį ar bent pakeisti trajektoriją, aplenkiant netvarkingai augančias pušis, tai padėtų užsimegzti ryšiui tarp aktoriaus ir žiūrovo. Suprantama, gal tai nebuvo režisierės tikslas, bet šis pasivaikščiojimas nėra nei intymus, nei „akis į akį“, nebent „akis akiai“. Užslopinus bet kokius emocinius tarpusavio mainus, judama tik viena kryptimi – „aktoriaus → žiūrovas“.

Savotiškai veikia ir laiko tėkmė. Kadangi aktorius pasakoja, ką patyrė nuo vaikystės iki senatvės,

„Vokietukai“. Režisierė Sonya SCHÖNBERGER

pats likdamas tame pačiame laiko taške, galiausiai jaunas žmogus kalba apie save seną. Ilgainiui apima jausmas, prilygstantis įspūdžiui, kurį sukeltų žmogus, konstatuojantis savo paties mirtį. Jei aktorius kalbėtų ne pirmuoju, o trečiuoju asmeniu, galbūt pavyktų užmezgti kokį nors ryšį su žiūrovu, nes jie abu drauge žvelgtų į trečio asmens likimą. Dabar,

„Vokietukai“. Aktorė Neringa KRUNGLEVIČIŪTĖ

Dmitrijaus Matvejevo nuotr.

atidavus šią istoriją aktoriui kaip asmeninę patirtį, sukuriamas keistas atsiribojimo efektas – aktorius tarsi užsidaro iliuziniame dramaturginiame burbulė (britų dramaturgo Chriso Thorpe'o terminas), o esminė teatro vienam žiūrovui sąlyga kaip tik priešinga – tą burbulą panaikinti. Šiuo atveju fundamentalios pastangos sukurti intymią erdvę tarp aktoriaus ir žiūrovo sukelia kone atvirkštinį efektą – asmeniškai, tiesiai į ausį transliuojama informacija taip ir lieka suprantama tik akustiškai, nedaro nei psichologinio, nei socialinio poveikio.

Trumpam pasukime į šalį. Dokumentinėje laidoje „Vilko vaikai. Gimę Rytprūsiuose“ šalia vienos pašnekovės buvo pasodinta gal devynerių metų mergaitė. Girdint autentiškus, nors ir nerišlius tikrųjų vokiečių pasakojimus ši mergaitė (kurios buvimas, neabejojau, net nebuvo suplanuotas) vis išnyra prieš akis – juk vokietukai buvo panašaus amžiaus, kai patyrė sovietų prievartą, turėjo misti žalia mėsa ir įveikti nežmoniškus atstumus, keliaudami į šalį, kurios nepažįsta. Nors toje laidoje vokietukai nepapasakoja, regis,

nieko reikšmingo, tik žiūri į niekur, lyg iš to *niekur* ir būtų kilę, jų akys byloja apie šurpią *vilkišką* patirtį. Kuklūs akcentai – atsitiktinė mergaitė ir nebylūs žvilgsniai – sukuria tikrąją dokumentinės atmosferos vertę, kurios taip trūko Schönberger „Vokietukams“.

Vokiečių režisieriaus Ricko Ostermanno istoriniame filme „Vilko vaikai“ (*Wolfskinder*) akcentuojama akimirkos laimė – net akistatoje

su žiauria realybe vaikas randa laiko parodyti liežuvį, pagauti varlę, driežą, laumžirgį, žiogą, pasižiūrėti į debesis, pakelti akmenį ar kankorėžį. Nors *Wolfskinder* labiau primena kinematografinę pasaką, nuo realybės nutolusį stebuklingų miškų, pelkių, ežerų, trobelių ir vežimaičių pasaulėvaizdį, vis dėlto sukrečiančiai dokumentuoja pačią tų vaikų kelionę, kai greta kankorėžių ir laumžirgių – nuskendę ar nušauti nelaimės draugai ir negęstanti viltis *kažką* rasti. *Kažkas* – tai ne vien maistas, palankus žvilgsnis ar stogas virš galvos, tai paieškos vaikystės, suteikiančios prabangą elgtis vaikiškai.

O kas akcentuojama „Vokietukuose“? Ar yra kokių nors kirčių, režisūrinių atramų, kurios laikytų tą kuklų turinį? Deja. Tad ar gali spektaklio vežimą tempti vien svari tema ir naujoviška forma? Lietuvos nacionalinio dramos teatro kūrėjai mano, kad taip. Ką gi. Tačiau po tokio spektaklio žiūrovas jaučiasi panašiai kaip tie vokietukai, t. y. viliasi rasti *kažką* kitur: vietoj seklios balos – gilesnį temos telkinį, vietoj sauso karkaso – pilnavidurę formą. ■

MUZIEJUS IR DEMONAI*

DIDŽIOJO VALDOVO KARŪNOS VAGYSTĖ

34

Sanskritijos sostinėje siautėjant ikonoklastams ir sparčiai tirpstant ikonodulų-ikonolatrų gretoms, iš muziejaus išsibėgioję katinai po kurio laiko atsitokėjo. Susikniaukę tarpusavyje ėmė telktis.

Konspiraciniais keliais ir šunkeliais patraukė į užmiesčio sąvartyną, kur atrodė saugiau. Čia įkūrė pasipriešinimo štabą. Jam vadovavo energingas, karingai nusiteikęs ultrapatriotinių pažiūrų Bicepsas su baltomis letenėlėmis, per itin audringą diskusiją „Neatleistinos klaidos Džiordžio Vazario dailininkų biografijose“ praradęs vieną akį.

– Pralaimėjome mūšį, bet ne karą! – kniaukė vienaakis. – Niekas neprarasta. Mes dar grįšime į savo muziejų!

– Sugrįšim! – visi vieningai pritarė.

– Atminkite, broliai ir sesės, kad mūsų protėviai, nors buvo praradę ne tik muziejų, bet ir tėvynę, pralaimėję ne vieną sukilimą, kovėsi net už vieningą Italiją! – įtikinėjo vedlys.

– Ar tikrai kovėsi? – suabejojo kažkuri katytė.

– Garibaldžiui priklausė mūsų protėvių legionas! Jis buvo narsiausias!

– Mūsų sesės irgi ten triūsė! – užkniaukė katės. – Net keli jų pulkai tarnavo gailestingosiomis seserimis!

– Kas pirmas užsirašys į legioną?! – paklausė vienaakis. – Kur drąsiausi savanoriai? Padėkime sans-

kritų ikonodulams su ikonolatrais! Nugalėkime ikonoklastus! Atsikovokime muziejų!

– Mirtis ikonoklastams!

– Laisvė muziejui!

– Laisvė! Laisvė! – subangavo kačių jūra.

Kitas oratorius užkniaukė kažkaip keistai, nelabai įtikinamai:

– Tikėjimas mums duoda viltį, o viltis – tikėjimą pomirtiniu gyvenimu. Dar niekada, skaičiuojant nuo Babilono ar Egipto Senosios karalystės laikų, jau nekalbant apie Finikiją ir Nubiją, prievarta nenugalėjo prievartos. Tik gerumas, atjauta ir nuodėmių atleidimas gelbsti...

– Užteks to pacifizmo! – nutildė jį katytė, turinti itin gerą politinę uoslę.

– Tai provokatorius! – konstatavo kitas.

– Čiupkit jį! – karingai pasišiaušė jaunesni aktyvistai.

Paaiškęs, kad iš tikrųjų tai apsimetėlis, patrum-pintų ausų kiškis, ikonoklastų pasiūstas šnipinėti. Šnipą nuteisė šiukšlyne kalėti iki gyvos galvos.

Savanorių užsirašyti į legioną netrukė. Karštai ginčytasi, kaip jį pavadinti. Vieni siūlė „Renesansą“, kiti „Grožio kirtį“, tačiau dauguma legionierių nubalsavo už pavadinimą „Šlovė muziejui!“

– Istorinė diena! Sukūrėme savo legioną! Mes nugalėsime! „Šlovė muziejui!“ – pasveikino visus vienaakis Bicepsas.

– „Šlovė muziejui!“ – atitarė legionieriai ir patraukė į karą.

* Tęsinys iš KB nr. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 / 8. Pabaiga

Brunėjuje ilgam užstrigusią Fifą, kaip įtariama, Sanskritijos agentę, sultonas liepė deportuoti iš ša-KBKBlies. Kad ekstradicijos kaštai būtų mažesni, nuspręsta ją įsodinti į lėktuvnešį, su karine misija plaukiantį Sanskritijos link.

Juo plaukė ir pats Brunėjaus sultonas, kuris ramią naktį, virš Indijos vandenyno šviečiant mėnuliui, išėjo pasidairyti į denį. Ten pamatė liūdnę akių moterį. Tai buvo Fifa. Sultonas nutarė šnektelėti su deportuojamąja, apie kurią buvo tiek visko prisiklausęs, kad galvoje netilpo.

Iš pradžių ši užsisklendė savyje, buvo nekalbi. Tačiau Brunėjaus sultonas mokėjo prakalbinti net akmenį. Po valandėlės, kai visa palyda buvo išvyta lauk, Fifa atitirpo ir papasakojo sultonui dramatišką savo gyvenimo istoriją.

Fifos fon Ribentropaitės versija

Gimiau darnioje ir mylinčioje findosų šeimoje. Mano tėtis Joachimas fon Ribentropas buvo aristokratas, užsienio reikalų ministras, o mamytė Nadiežda Ribentropienė – partijos komiteto instruktorė. Savaitgaliais visi trys eidavome į parką pasivaikščioti. Ten, skambant maršams, supdavausi ant sūpynių, važinėjaisi karusele, valgydavau „Eskimo“ ledus, kurie buvo skaniausi pasaulyje, nes kitokių nebuvau ragavusi.

Kai tėveliai išeidavo į darbą, mane prižiūrėdavo auklė Džordana. Ji buvo beraštė, nemokėjo skaityti, tačiau žinojo daugybę liaudies dainų, kurias man prieš miegą dainuodavo. Pietus mūsų dvylikos kambarių butuke virėdavo Antosė, tarnavusi dar mano seneliams.

Sekmadieniais pasipuošę susėsdavome prie platau kaip šis laivas stalo ir ilgai ilgai pietaudavome. Vakarop, jau po deserto, prasidėdavo linksmybės. Tėvelis, siurbtelėjęs konjako, ropodavo keturiomis ir garsiai, iki ašarų juokdamasis pasakodavo apie savo darbą ministerijoje. Mamytė jį tildydavo, nes buvo santūresnė.

Vieną naktį į mūsų butuko duris pasibeldė. Įsiveržė penki skrybėlėti vyrai su odiniais paltais. Parodė kažkokį popiergalį, ėmė daryti kratą. Pakvietų kaimynų Jagodų akivaizdoje viską vartė, plėšė, mano mylimiausioms lėlėms rovė plaukus, laužė rankas, kojas, nusuko galvas. Veltui tėvelis šaukė, kad tai nesusipratimas, veltui grasino, kad tuoj kažkur paskambins ir viską išsiaiškins. Skrybėlėtieji jo nesiklausė. Atlikę kratą, išsivedė tėvelius. Nieko apie juos daugiau negirdėjau.

Mano gyvenimas pasisuko labai blogu kampu. Iš namų dar tą pačią naktį pabėgo auklė Džordana, o geroji virėja Antosė, iš pradžių ketinusi mane priglausti savo tėviškėje, vos nugirdo, kad tėveliai yra liaudies priešai, nežinia kur prapuolė. Mane atidavė į vaikų namus perauklėti. Čia nieko savo nebeturėjau. Nei lėlių, nei žaislų, nei išeiginių suknyčių, tik paslaptinę mėlyną numerį ant kairės rankos riešo, kurį man išstatuiravo, vos čia atsidūriau.

Vaikų namai buvo panašūs į kalėjimą. Neturėjau teisės nei kur nors išeiti, nei su kuo nors pasimatyti. Man davė kitą vardą ir pavardę. Suklastojo gimimo metus, mėnesį ir dieną. Privertė užmiršti, kas esu.

Kartą sužibo viltis – į vaikus namus atvyko dėdė Robertas Lėjus, Darbo fronto vadovas, geras tėvelio pažįstamas. Mane pamatęs, iškart pažino. Pasisodinęs ant kelių, glostė, pynė kasas, žadėjo įsivaikinti. Tačiau darbo reikalais išvykęs į Niurnbergą, daugiau nebepasirodė. Vėliau teko girdėti, kad dėdė Molotovas, tėvelio kolega, ketinęs mane įsidukrinti. Artimas mamytės draugas generolas pulkininkas Abakumovas, su kuriuo mūsų šeima palaikė bičiuliškus santykius, atseit irgi labai norėjęs manimi pasirūpinti, o architektas Albertas Špejeris net stengėsi gauti laikiną globą. Nieko iš to neišėjo.

Vieną dieną, kai gyvenau kažkelintuose vaikų namuose, pas mus atvyko rašytojas, iš pirmo žvilgsnio rūstus, su didele žila barzda, vešliais antakiais ir aukšta kaip kalnas kakta. Neatsimenu nei jo vardo, nei pavardės, tačiau niekada nepamiršiu nedidelės knygelės, kurią padovanojo kiekvienam vaikų namų

auklėtiniui. Man užrašė: „Mažajai Verai, kad daugiau tai nepasikartotų.“ O kai perskaičiau tą „Vieną kažkokio Ivano dieną“, ne tik įkvėpiau vilties, bet ir pasiryžau tapti disidente. Nuo tos akimirkos daugiau niekas nebebuvo baisu. Galėdavau išstis valandas klūpėti kampe ant žirnių, juokdavausi, kai, užvertęs sijoną, mane rykšte vanodavo geografijos mokytojas. Pasirinkusi nelengvą kelią, ėjau juo atkakliai, nepaisydama kliūčių.

Kas tuo metu dėjosi vaikų namuose, nenoriu net prisiminti. Kai sulaukiau keturiolikos, prie manęs ėmė priekabauti kūno kultūros mokytojas. Ne geresnis buvo ir bendrabučio komendantas. Nebepajėgiau ilgiau to tverti. Sulaukusi šešiolikos, pabėgau. Elgetavau. Ėjau, kur akys vedė. Tryniausi autobusų ir geležinkelio stotyse, duoną užsidirbdavau pačiais nepadoriausiais būdais. Tai tęsėsi keletą metų. Buvau ne kartą sulaikyta. Sėdėjau parų. Tačiau nepraradau vilties, kad triumfuos tvarka ir teisingumas.

Vieną žiemą, kai buvo nepakenčiamai šalta, nugirdusi, kad atsivėrė archyvai, užsukau ten pasišildyti. Archyvarė su kuprele pasiūlė arbatos, davė meduolį. Pastebėjusi ant riešo tatuiruotę su skaičiais, surado mano tėvelių bylas. Sužinojau, kad esu visai ne mažoji Vera, o Fifa fon Ribentropaitė – užsienio reikalų ministro dukra.

Ypatingajame archyve – turbūt taip likimo lemta – susipažinau su Ježovais. Iš mūsų Veiverių kilęs Nikolajus papasakojo daug įdomių dalykų apie mano tėvelį Joachimą, kuris buvo tikras valstybininkas. Apsikabinome su Ježovais kaip giminės, išsibučiavome.

Nikolajaus Ježovo ir jo žmonos Sulamitos gerumas buvo beribis. Nepaisydami mano kilmės, pasiūlė prižiūrėti jų mažąją, kaip jie vadindavo, nenuoramą Beriją.

Tačiau laikai keitėsi, šalyje darėsi vis neramiau. Imta persekioti ne tik Rozenbergus, Kaganovičius, Ježovus, bet ir mane. Neslėpsiu, laisvalaikiu, kai mažoji Berija, vardu Natalija, užmigdavo, aš, gerojo Nikolajaus Ježovo padrąsinta, imdavausi disidentinės veiklos. Pramokusi spausdinti dar nekonfiskuota rašomąja mašinėle, padariau kelias „Daktaro Žigolo“, kitų valdžios persekiojamų mokslininkų veikalų kopijas.

Nikolajus Ježovas mane perspėjo, kad nujaučia didelę bėdą. Liepė čiupti mažąją Beriją ir bėgti kuo toliau nuo jo namų. Taip atsidūriau muziejuje, kur per vernisažą buvau klastingai apsvaiginta psichotropinėmis medžiagomis ir slaptųjų tarnybų pagrobta. Mane žiauriai tardė. Naudojo šantažą pramaišiu su erotiniu masažu. Tačiau bendražygių neišdaviau.

Pati nežinau, kaip pavyko pasprukti. Turbūt gimiau po laiminga žvaigžde. Slapsčiausi nuo persekiojų dykumoje, bėgau per Alpes, karsčiausi Kaukazo kalnais, buvau Tibete, Bangladeše, Maroke. Kad ir kur atsidurčiau, jaučiau, kaip į nugarą kvėpuoja šnipai. Šventojoje Žemėje, Tasmanijoje, Himalajuose, Indokinijoje, jau nekalbant apie Taitį, Somalį, Gaboną ar Siriją, net greta žmonijos dvasinio lyderio Dalai Lamos – visur jų buvo tiršta. Niekur nesijaučiau saugi. Kiekvieno piemens ar taksisto veide matydavau agentą, norintį mane pagrobti.

Ne egzotikos, o tik saugesnės užuovėjos ieškodama atsidūriau Brunėje. Gyvenau, žinoma, nelegaliai, nes ir čia – nors tai ramus, sultono išmintingai valdomas kraštas – galėjau būti atpažinta, išduota ir pagrobta.

Buvau svetimame krašte. Be paramos. Be lėšų. Be draugų. Be mylinčio žmogaus, kuris mane nuo to siaubo apsaugotų.

Sultono, išklausiusio šį pasakojimą, širdis apsipylė krauju. Fifa kelias paras nepajėgė valdovo nuraminti. O kai tą padaryti pagaliau pavyko, sultonui – džentelmenui iš prigimties – neliko nieko kito, kaip tik ją vesti.

Vestuves atšoko laive, smagiai grojant ir dainuojant Brunėjaus karinio laivyno ansambliui. Jaunoji buvo su puošnia juoda burka. Jaunikis – su akinamai baltu kostiumu, atlake įsisegęs gvazdiką. Pirmąkart gyvenime įsimylėjęs iki ausų, Saulės ir Mėnulio brolis, Dievo anūkas ir vietininkas, Babilono, Jeruzalės ir Egipto karalius, visų valdovų valdovas, įstabus karvedys, nugalimas karžygys ir Didžiojo valdovo karūnos saugotojas, Viešpaties patikėtinis, užlipęs ant kapitono tiltelio, prisiekė niekam Fifos neatiduosiąs, laikysiąs ją sau. Mylėsiąs ir globosiąs, kol mirtis juos išskirs. Jaunoji neprieštaravo.

Kai po savaitės lėktuvnešis grėsmingai priartėjo prie Sanskritijos krantų, iš lovos nebeišlipantis sultonas įsakė pakeisti kursą. Jaunieji, iškėlę meilės bures, dabar leidosi ne į karą, o į romantišką povestuvinę kelionę.

Taip išvengta baisios katastrofos – Sanskritiją išgelbėjo Fifa, pati to nežinodama, o gal net ir nenorėdama.

36

Sanskritijos valdžia, išgirdusi apie netikėtai pasikeitusius Brunėjaus sultono planus, lengviau atsikvėpė. Pasitvirtinus gandams, kad lėktuvnešis išties nuplaukė į neutralius vandenį, nusprendė imtis vietinių reikalų. Tiesa, nutolus grėsmei, neapsieita be apsistumdymų tarp konkuruojančių žinybų. Sanskritijos diplomatai iš ekranų aiškino, neva išvengti karo padėjo jų notos, kuriomis apdairiai užbombardavo Brunėjaus sultoną. Žvalgyba pusbalsiu gyrėsi slapta infiltravusi tuziną įtakos agentų. Valstybės saugumo departamentas tvirtino, kad tai jo pateikta situacijos analizė ir slapta pažyma leido išvengti nežinia kuo galėjusio pasibaigti konflikto. Tik karinė kontržvalgyba nepraleido geros progos patylėti, todėl buvo viešai kaltinama neveiklumu.

Matydami, kas darosi, Sanskritijos ikonoklastai visai suįžūlėjo – ėmė persekioti ir šantažuoti ne tik pavienius ikonodulus su ikonolatrais, bet ir aukščiausius pareigūnus. Reikėjo nedelsiant duoti deramą atkirtį. Valdžia, nors ir pavėluotai, ėmė ieškoti idėjos, suvienysiančios Sanskritiją.

Pasitelkusi negausias ikonoklastų terorą išgyvenusių intelektualų, t. y. ikonodulų su ikonolatrais, pajėgas, slaptoji policija parengė ir kiekvienam sanskrititui įteikė minties polėkio nestokojančią atmintinę.

Sanskritijos slaptosios policijos atmintinė

Sanskritija – tai visuotinai pripažinta valstybė, varžoma tarptautinių įsipareigojimų bei sutarčių, turinti dailią vėliavą, grėsmingą herbą, melodingą himną, lanksčią konstituciją ir šiokią tokią istorinę atmintį.

Sanskritijoje veikia nepriklausomi teismai, piliečiai savo valią laisvai išreiškia per rinkimus. Jei šalies Seimui pritrūksta sveikos nuovokos, o tautai – geležinės kantrybės, šaukiamas sanskritų referendumas.

Kiekvienas sanskritas turi ne tik pilietines teises, bet ir pareigas. Jis privalo būti tvarkingas, susišukavęs, padoriai atrodyti. Draudžiama pasirodyti gatvėje nesiskutusiam ar be makiažo, ypač be drabužių.

Jei sanskritas turi kokios nors vertingos informacijos, jis privalo nedelsdamas apie tai pranešti slaptosios policijos agentui. Jei agentas pakviečia sanskritą į restoraną, sąskaitą turi apmokėti sanskritas, nes agentas nesinešioja nieko, išskyrus ginklą.

Jei antrąkart susitikti slaptasis agentas pasikviečia sanskritą į namus, tokio pasiūlymo atsisakyti negalima.

Atėjus į slaptą susitikimą, būtina nusiauti batus, o paskui ilgai dėkoti už netikrą zuikį su bulvėmis ir raugintais kopūstais, iškeptą mielos agento žmonos arba pikto agentės vyro.

Jei slaptasis agentas parūkyti siūlo ne virtuvėje ar balkone, bet kviečia į daugiaaukščio laiptinę, vadinasi, jis – svetimos valstybės šnipas, nes pas juos ten, *kacapijoje*, įstatymai šiuo klausimu ne tokie griežti kaip pas mus.

Smagiai parūkius, vėl susėdama prie stalo svetainėje.

Jei sanskritas, atėjęs į slaptą susitikimą, neturi ką pasakyti, vadinasi, jis atėjo ne informuoti, o pats gauti informacijos. Tokį veidmainį būtina neutralizuoti ir pristatyti į slaptosios policijos nuovadą.

Atmintinė sulaukė stulbinančio pasisekimo. Kaip kokioje Vikipedijoje, ją galėjo visi ir kiekvienas taisyti, savo nuožiūra tobulinti kiek širdis geidžia. Pritaikius atmintinėje išdėstytas rekomendacijas, nusi-vylusiems sanskritams grįžo pasitikėjimas gimtąja šalimi. Netrukus net didžiausi pesimistai, pranašavę pasaulio pabaigą, skleidę apokaliptines nuotaikas, vėl jautėsi orūs, kupini optimizmo ir entuziazmo įvesti šalyje geležinę tvarką, kuri dėl ikonoklastų siautėjimo pastaruoju metu buvo pašlijusi.

Sanskritai ėmė telktis. Dabar juos vienijo ne vien kalba, ne vien tikėjimas, ne vien istorinė atmintis, bet

ir garsioji slaptosios policijos atmintinė. Ją mielai skaitė, aistringai tobulino jaunas ir senas, storas ir plonas, blondinės ir brunetai... Žodžiu, visi, kuriems rūpėjo ne tik asmeninė laimė, bet ir Sanskritijos ateitis.

Atmintinė, išpampusi iki 40 tomų, sulaukė keliasdešimties pakartotinių leidimų, pagal ją sukurtas ne vienas mokomasis filmas, keliolika vaidybinių, pavyzdžiui, „Parūkymo vietos keisti negalima“, antra tiek dokumentinių. Atmintinės siužetų įkvėpti dailininkai nutapė gausybę paveikslų, kompozitoriai prikūrė dainų. Pastatyta stulbinančio pasisekimo sulaukusi opera, baletas, operetė ir miuziklas. Atmintinę nutarus įamžinti memoriale, paskelbtas monumentalios skulptūros konkursas.

Užsienio valstybės, jau ne vieną dešimtmetį gyvaliojančios be piliečius vienijančios idėjos, pasijuto pribrendusios radikalioms permainoms, – ėmė derėtis su Sanskritijos autorių teisų agentūra dėl galimybės atmintinę išsiversti į savo valstybines kalbas ir adaptuoti vietinėms sąlygoms. Čia neapsieita be kuriozų, nes atsirado tokių kietakakčių veikėjų, kurie ėmė garsiai per visą internetą rekti, kad atmintinė yra Sanskritijos nacionalinė vertybė, todėl ne tik jos pačios, bet ir joje išguldytų idėjų niekas neturi teisės nei parduoti, nei pirkti. Tai, žinoma, buvo labai kvaila nuostata, nes už milžiniškus pinigus, kuriuos siūlė užsienio slaptosios tarnybos, Sanskritija, nieko nedirbdama, būtų galėjusi be rūpesčių gyventi ištiesus metus.

Taigi kiekvienas save gerbiantis sanskritas kišenėje, galvoje ar krepšyje nešiojosi atmintinę. Civilizuoto pasaulio istorijoje dar nebuvo taip visuotinai pamilto teksto. Vos radę laisvesnę minutę, žmonės atmintinę skaitė visur. Su ja rankose galėjai pamatyti ant suolo parke prisėdusį senolį, parduotuvės kasininkę, slapta pasidėjusią ją ant kelių, tolimųjų reisų vairuotoją, prisiklijavusį atmintinę prie sunkvežimio priekinio stiklo...

Labai išpopuliarėjo vadinamieji atmintinės vakarai. Žmonės, niekieno neraginami, savo valia susibėgdavo ne tik internete, bet ir į skverus, aikštes, kur iki paryčių klausydavosi skaitomos atmintinės. Be to, per nacionalinę televiziją ir radiją buvo trans-

liuojamos laidos „Vakaras su atmintine“, „Skaitome atmintinę“, „Giedame atmintinę“, „Dainuojame atmintinę“, „Vartome atmintinę“ ir kiti ciklai. Buvo rengiami atmintinės konkursai, kuriuose varžydavosi garsiausi šalies aktoriai, iškiliausi politikai. Tokio konkurso nugalėtojas gaudavo ažuolų lapų vainiką ir tapdavo Nacionalinės premijos laureatu.

Masiškai populiarėjant atmintinei, ikonoklastų judėjimas ėmė silpti. Vis daugiau ikonoklastų persimesdavo į atmintinės gerbėjų gretas. Atmintinės idėjos sparčiai plito, nes buvo gyvos, labai paprastos, suprantamos ir visiems patrauklios, taigi užkrečiamos. Galbūt todėl netrukus greta ikonoklastų lyderio Šešupskio-Nemunėlio liko tik patys didžiausi fanatikai, iš prigimties analfabetai, nemokantys nei rašyti, nei skaityti, tad jiems atmintinės turinys liko *terra incognita*.

Slankiodami po muziejaus griuvėsius, ikonoklastai lūkuriavo, kas bus toliau, nors instinktyviai nujautė, kad reikalai prasti. Kai prie jų priartėjo išsigalandęs nagus, iššiepęs dantis legionas „Šlovė muziejui!“, Šešupskio-Nemunėlio pakalikai suskydo, jau nebebuvo tokie drąsūs. Ypač po to, kai prie uodegas iškėlusių legionierių prisijungė ikonodulų, ikonolatrų rezistentai ir plačiosios masės, giedančios atmintinę, virtusią naujuoju šalies himnu. Kai kurie ikonoklastai spruko į krūmus, kiti demonstratyviai dievagojosi iš prigimties esantys ikonodulai, ypač ikonolatrai, treti klaupėsi ant kelių ir meldė atleidimo, atseit buvę piktavalių suklaidinti.

Legionieriai, kad ir kaip jiems niežėjo nagus, elgėsi kilniai. Nė vienas kaltę išpažinęs ikonoklastas nebuvo sudraskytas. Tiesa, keletui per klaidą katės perkando gerkles, todėl šiems teko profilaktiškai gydytis nuo pasiutligės.

Šešupskis-Nemunėlis, iš pradžių vaidinęs didvyrį, netrukus jau bučiavo tarp muziejaus nuolaužų surastą Fajumo portretą ir viešai išsižadėjo klaidingo ikonoklastų mokslo. Tai buvo neginčytina legionierių ir prie jų prisiliejusių masių pergalė.

Aukščiausioji šalies valdžia legionui „Šlovė muziejui!“ už Sanskritijoje atkurtą tvarką suteikė nu-

sipelniusio kolektyvo vardą, o ateityje, kai tik bus atstatytas Nacionalinis muziejus, pažadėjo atkurti prarastas kačių privilegijas ir suteikti naujų.

Šalis atsipūtė. Vėl galėjo gyventi įprastu ritmu, apsimėsdoma, kad nieko neįvyko.

Kuopiant muziejaus griuvėsius, buvo aptiktas per stebuklą išlikęs Senovės Egipto laikų sarkofagas. Jame, sudėjusi rankas ant krūtinės, susivyniojusi į Muziejinių elgesio taisyklių įkapes, ramiai gulėjo paslaptin-gai lyg Mona Liza besišypsanti Roza Kuzbas su atmin-tinės rankraščiu už ausies, su brangakmeniais išpuošta neįkainojama, nežinia kur dingusia ir nežinia kaip at-siradusia Didžiojo valdovo karūna ant galvos.

Palaikai buvo nesuirę. Atrodė, direktorė ką tik užmigo.

Ką ji sapnavo? Sanskritijos mokslui kol kas nepa-vyko to išsiaiškinti.

„Šlovės muziejui!“ legionierių prašoma, atsižvel-gusi į lemiamą jų indėlį kovoje su ikonoklastais, įvertinusi, kokia svarbi kačių populiacijai Roza Kuz-bas buvo praeityje, valdžia nutarė pastatyti mauzo-liejų, kuriame muziejaus direktorė gulės po stikliniu gaubtu. Sanskritai tam vieningai pritarė.

Kai iš griuvėsių buvo keliamas sarkofagas, pasigirdo nepakenčiamai įkyrus riksmas, primenantis verksmą.

Sanskritijos kultūros ministro sudaryta pamin-klosaugininkų komisija daugumos balsų persvara nutarė sarkofage padaryti kratą, kad surastų rėksnį. Paieškos buvo rezultatyvios, bet niekas niekada taip ir nesužinojo, kad ten tūnantis Rozos Kuzbas išpo-pintas, dvasiniu penu lepintas kūdikis – tai mažoji Ježovų atžala, nenuorama Berija.

Nuo jos, nemirtingos Natalijos, vėliau Sanskritijoje prasidėjo visai nauja, radikalių iššūkių nestokojanti postmuziejinė era, dėl kurios pasekmių istorikai ne-sutaria iki šiol. ■

2014–2017

Vilnius – Palanga – Vojnovicos (Pilis ant vandens) – Vilnius

Įsimintinas reikšmingiausias Lietuvos datas jau tapo madinga pažymėti nieko bendra su jomis neturinčiomis milžiniškos apimties statybomis. Pa-vyzdžiui, Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantme-čiui pagerbti buvo pastatytas Karaliaus Mindaugo tiltas, pažeidęs pačią valstybingumo širdį – Vilniaus senamiestį. Išrausti požeminiai garažai po Vinco Kudirkos aikšte ir Gedimino prospektu, sužalojant ar net sunaikinant nemažai vertybių ar jų fragmen-tų, bylojančių apie valstybingumą ir senąją Lietuvą. Minėtos statybos buvo proteguojamos aukščiausiu lygiu – jas įteisino atitinkamas programinis Vyriausybės nutarimas. Kaune, Vienybės aikštėje, supla-nuotas privatus kompleksas – 700 vietų požeminė automobilių stovėjimo aikštelė su antžeminiais pri-klausiniais... Daug kalbėta ir apie Vilniaus koncertų ir sporto rūmų rekonstrukciją, pritaikant juos kongresų centrui. Ši statyba buvo tiesiogiai siejama su Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečiu, tiesa, pas-taruoju metu šios idėjos lyg ir atsisakyta, beje, kaip ir daugelio kitų...

Taigi kokie mūsų prioritetai, pasitinkant istorinę žymą? Ar ši tęstinė šventė sustiprins tautos ir vals-tybės tapatumo pagrindus, ar tai, ką kalbėsime ir darysime, turės ilgalaikį poveikį savimonei, taps veiksniumi, telkiančiu po pasaulį pasklidusius tau-tiečius? Ar mūsų darbai apskritai turės išliekamąją vertę, taps prasminga gyvosios tradicijos tąsa? Ju-biliejinės programos renginių pradžia jau paskelbta liepos šeštąją Dubingiuose...

Algimantas GRAŽULIS

ŠIMTMEČIUI ARTĖJANT*

Tęsiant paveldosaugos temą, keista, kad iki šiol nesudarytas paminklų, bylojančių apie Lietuvos nepriklausomybę tarpukariu, bendras sąvadas, jie nėra sistemingai tyrinėjami, daugelis netinkamai tvarkomi ir t. t. Tiesa, sovietmečiu per stebuklą išlikę paminklai, daugiausia skirti Vytautui Didžiajam, yra įtraukti į Kultūros vertybių registrą, pavyzdžiui, valstybė saugo skulptoriaus Petro Aleksandravičiaus paminklą Vytautui Didžiajam (uk-13454), 1930 m. pastatytą Betygaloje, 1935 m. – Pajevonyje, skulptoriaus Kazimiero Uliansko 1912 m. sukurtą skulptūrą, esančią Burbiškio dvare, keletą kitų. Kai kurie paminklai nuolat prižiūrimi, tinkamai tvarkomi ir restauruojami, kaip antai Roberto Antinio 1931 m. pastatytas Nepriklausomybės paminklas Rokiškio istorinėje aikštėje, 1931 m. Petro Tarabildos ir Petro Neliubšio pastatytas Vytauto Didžiojo ir laisvės paminklas Perlojoje.

Palyginti neblogai prižiūrimi apie tarpukario Lietuvą bylojantys paminklai, kurie dažniausiai yra atstatyti, nors ne visuomet autentiškoje vietoje ar aplinkoje. Toks kriterijus kaip autentiška aplinka, vertingieji jos elementai dažniausiai apskritai ignoruojamas. Kita vertus, atstatytieji paminklai dažnai nelaikomi kultūros vertybėmis, šia tema viešai net nediskutuojama. Valstybinė apskaita nevedama, fizine jų būkle irgi nesidomima. Vienas kitas nuošaliau esantis atstatytas paminklas vis dėlto pateko į Registrą, pavyz-

džiui, Nepriklausomybės paminklas Ukmergėje, nes buvo įtrauktas į anksčiau sudarytus sąrašus. Tiesa, pagrindiniai, prestižinėse viešosiose erdvėse pastatyti (atstatyti) paminklai, buvę anksčiau sudarytuose sąrašuose, ir dabar ne tik yra Registre, bet ir paskelbti arba pripažinti valstybės saugomais. Dėmesio nestinga Vytauto Didžiojo paminklui (skulptorius Vincas Grybas), beje, atstatytam kitoje vietoje, greta Kauno miesto savivaldybės. Be abejo, prižiūrimas ir vertinamas skulptoriaus Juozo Zikaro, architekto Vladimiro Dubeneckio paminklas „Laisvė“ (pastatytas 1928 m., sovietmečiu nugriautas, atstatytas 1989 m.) bei kiti paminklai, priskirti pagrindiniam memorialiniam ansambliui. Sunaikinti sovietmečiu (iki 1950 m.), jie buvo atstatyti 1988–1990 m.

Kultūros ministro 2009-11-05 įsakymu Nr. ĮV-602 valstybės saugomu paskelbtas nacionalinės reikšmės Kauno Vytauto Didžiojo muziejaus statinių kompleksas (uk-16946). Jo sudedamosios dalys yra paminklai tarpukario Lietuvos kūrėjams, kitoms istorinėms asmenybėms. Šio, tarpukario Lietuvai reikšmingiausio komplekso pirminė ir istorinė paskirtis yra visuomeninė. Taip buvo paskelbta tarpukariu jį kuriant, taip įrašyta ir Registre. Tačiau ką Lietuvos visuomenė žino apie jame vykstančius procesus? 2014 m. Valstybinės kultūros paveldo komisijos posėdyje siūlyta, artėjant Valstybės atkūrimo šimtmečiui, Kauno Vytauto Didžiojo muziejaus temą aktualizuoti istoriniu ir nūdienos skerspjūviu, iš esmės išnagrinėjant šio sudėtingo, valstybingumą

* Tęsinys iš KB nr. 6, nr. 7 / 8

simbolizuojančio memorialinio komplekso vaidmenį, jo raidą. Pasiūlymas nebuvo išgirstas...

Na, bet pasidairykime ne tik po Laikinąją sostinę. Sedoje kuklus, savitų formų paminklas Vytautui Didžiajam stovi netoli Šv. Jono Nepomuko bažnyčios, teritorijoje, kur buvo Sedos, kitaip Sapiegų dvaras. Paminklo fizinė būklė gera, aplinka sutvarkyta, prižiūrima. Raseinių centrinėje aikštėje – nacionalinio reikšmingumo lygmens valstybės saugoma vertybė (uk-4973), Vinco Grybo sukurtas, 1934 m. pastatytas paminklas „Žemaitis“, skirtas Lietuvos nepriklausomybės 15 metų sukakčiai ir Klaipėdos krašto atgavimo 10-mečiui paminėti. Šalia žaliuoja Antano Smetonos ažuolas. Paminklo būklė gana gera (restauruotas 1958 m. ir 2007 m.), jis tinkamai įkomponuotas aikštėje, aplinka prižiūrima. Tačiau būtina restauruoti pagrindinį užrašą, iškritusi žodžio „NEPRIKLAUSOMYBĘ“ raidė „y“ (nufotografuota 2014-06-09 apžvalginės ekspedicijos metu). Užrašas greta ažuolo irgi turėtų būti labiau įskaitomas.

Joniškio istorinės dalies aikštėje 1989 m. atstatytas, tiesa, šiek tiek kitoje vietoje, paminklas nepriklausomybės 10-mečiui, nugriautas sovietmečiu. Fizinė jo būklė gera, aplinka ir skverelis sutvarkyti. Centrinėje Žeimelio aikštėje keroja ažuolas, pasodintas nepriklausomybės 10-mečiui (1928 m.). Pakeliui į Linkuvą, Bardiškių kaimo gyvenvietėje, pasitinka liaudiškas paminklas Vytautui Didžiajam. Apie jį informuoja rodyklės nuo pagrindinių kelių. Nepriklausomybės paminklas Lygumuose (Pakruojo r. savivaldybė), dar vadinamas paminklu Lietuvos Didžiajam kunigaikščiui Vytautui (1430–1930 m.), miestelio gyventojų iniciatyva ir lėšomis pastatytas 1930 m., autorius Gerardas Bagdonavičius. Paminklas įrašytas į Registrą (uk-15718), nustatytos vertingosios jo savybės, nurodyta architektūrinė, meninė, memorialinė ir istorinė vertė. Sovietmečiu išlikęs nenugriautas, 1989 m. jis buvo restauruotas. Būklė patenkinama, aplinka sutvarkyta. Rokiškio centre, istorinėje aikštėje, esantis Lietuvos nepriklausomybės atgavimo dešimtmečio paminklas – vienas iš vertingų šios aikštės komponentų, formuojančių erdvinę struktūrą. Aplinka

kruopščiai tvarkoma, veši gėlynai. Šis skulptoriaus Roberto Antinio sukurtas paminklas sovietmečiu nebuvo nugriautas, tik šiek tiek pakeistas – užtinkuotas užrašas, bylojantis apie Lietuvos nepriklausomybę. 1989 m. jis restauruotas. Autentiškas kultūros paveldo objektas pripažintas valstybės saugoma kultūros vertybe (uk-13510), nustatytos vertingosios jo savybės, pripažinta architektūrinė, meninė, memorialinė ir istorinė vertė. Tiesa, kelia abejonių artimiausios jo aplinkos autentiškumas.

Nykstančiame istoriniame Vyžuonų (Utenos r. savivaldybė) miestelyje liūdi apšepęs, pastatų „užspaustas“, želdinių užgožtas vyžuoniškių paminklas laisvės kovotojams ir Vyžuonų atgavimo 20-mečiui paminėti (1919–1939). Būtina įvertinti, restauruoti ir konservuoti meniškus bareljefus su tautiniais ir valstybingumo ženklais bei simboliais, kuo skubiau sutvarkyti paminklo aplinką ir infrastruktūrą. Šis paminklas 1954 m. buvo nugriautas ir užkastas, o 1989 m. atkastas, restauruotas ir atstatytas. Įvairiuose aprašymuose ir šaltiniuose nurodomos skirtingos paminklo pastatymo datos (1927, 1932, 1939 m., ir pavadinimai. Data ant paminklo aiškiai nurodo Vyžuonų atgavimo 20-metį, tačiau kai kur kaip argumentas pateikiama ir nuoroda į laikraštį, 1927 m. informavusį apie Vyžuonose atidengtą paminklą. Pavyzdžiui, leidinyje „Lietuvos istorija. Enciklopedinis žinynas“ (*Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras*, 2 tomas, 2016, Vilnius) nurodomos paminklo statymo 1927 m. ir jo atstatymo 1990 m. datos.

Taigi pirmiausia derėtų išsamiau patyrinti šio paminklo istoriją. Netoli miestelio, Vyžuonų oze, yra Kartuvių kalnas, pripažintas valstybės saugoma kultūros vertybe (uk-4310). Manoma, kad čia būta alkakalnio ir / ar piliakalnio. Ant šio kalno pušų apsuptyje rymo išpūdingos originalios formos paminklas Vytauto Didžiojo garbei (1430–1930) ir žuvusiems už Lietuvos laisvę (1918–1930), pastatytas 1931. Sovietmečiu kalvos aplinka neatsitiktinai buvo iš visų pusių užgriozdinta gamybiniais pastatais. Šį valstybingumo ir nepriklausomybės kovų simbolį sunku rasti ir šiuo metu, nes nauja rodyklė informuoja tik apie Ozą, o senoji nu-

šiurusi, neįskaitoma. Patį paminklą, Vytauto kryžių, Gedimino stulpus, Vytį ir kitus bareljefinius valstybingumo ir tautiškumo ženklus bei simbolius būtina restauruoti ir konservuoti. Reikia sutvarkyti aplinką, infrastruktūrą, priėjimą prie paminklo ir Lietuvos partizanų kapo, įrengti rodykles, informacinius standus. Savo forma šis paminklas išsiskiria iš visų nepriklausomybei ir Vytautui Didžiajam skirtų paminklų. Jį iš akmenų per trejus metus pastatė trys piemenys, taigi jo atsiradimo istorija irgi išskirtinė. Gerai bent jau tai, kad Kartuvių kalnas yra įtrauktas į Kultūros vertybių registrą su nuoroda į mitologinę ir istorinę jo vertę. Be to, 2005 m. jis pripažintas valstybės saugoma viešajam pažinimui ir naudojimui kultūros vertybe (uk-4310). Deja, daugiau duomenų apie šią kalvą Registre nėra, o apie paminklą neužsimenama apskritai...

Istorinio Balninkų miestelio (Molėtų r. savivaldybė) skvere stovi kuklus paminklas kovotojams už Lietuvos laisvę atminti ir Lietuvos nepriklausomybės 10 metų paminėjimui, 1918–1928. Jis – tarsi kontrastas išnašiai, įspūdingo tūrio, raudonų plytų mūro bažnyčiai, kurios didingas vaizdas atsiveria, įvažiuojant į miestelį, praturtindamas kalvotą apylinkių kraštovaizdį. Apleisto paminklo būklę atspindi surūdijusi lentelė. Būtina restauruoti ir konservuoti tiek ją, tiek Vytį, Gedimino stulpus ir visą paminklą, kurio fizinė būklė bloga. Veja tvarkoma, tačiau paminklo aplinka skurdi – sovietmeitį mena susidėvėjusios, išsiklaipiusios plytelės, yrantis postamento pagrindas, nėra informacijos, rodyklių ir t. t. Paminklas sovietmečiu buvo nugriautas, Atgimimo metais atstatytas, bet vėliau pamirštas...

Istorinio Šešuolių (Ukmergės r. savivaldybė), miestelio aikštėje pastatytas paminklas Lietuvos laisvei, atgautai 1918 m., paminėti. Pastatytas Šešuolių bendruomenės 1934 m., sovietmečiu (apie 1952 m.) irgi buvo nugriautas. Atstatytas 1989 m. Jį būtina restauruoti, sutvarkyti aplinką su želdynais, pakeisti asfalto dangą, įrengti informacines rodykles ir t. t. Istorinio Maišiagalos (Vilniaus r. savivaldybė) miestelio centre, mokyklos teritorijoje, greta naujo korpuso, 2013 metais buvo pastatytas paminklinis akmuo Vasario 16-osios Akto signatarui, kunigui

Alfonsui Petruliui (1873–1928) atminti. Kodėl jis yra būtent toje vietoje, galima tik numanyti (turbūt buvo nugriauti senieji istoriškai vertingi pastatai), nes informacijos apie tai nėra. Valkininkuose, menančiuose LDK didybę, ant Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčios šventoriaus tvoros pritvirtinta atminimo lentelė pažymi Lietuvos savanorio, Šaulių sąjungos būrio vado Vinco Dovydaičio žūtį 1920 m. per nepriklausomybės kovas vietą. Kuklu, neįkyru, tačiau prisiminta, pagerbta. Senojoje Varėnoje yra Lietuvos nepriklausomybės dešimtmečio paminklas, atstatytas 1989 m. šaulių ir visuomenės pastangomis. Kelia abejonių, ar tiksliai atkurtas šis paminklas ir jo aplinka. Beje, Varėnoje yra kapas su paminklu, kurio užrašas šlovina asmenis, kovojusius prieš Lietuvos nepriklausomybę, ir niekina Lietuvos patriotus...

Išnašus, valstybės saugomas, perlojiečių puoselėjamas paminklas Vytautui Didžiajam Perlojoje, atlaikęs sovietmečio negandas, yra geros būklės.

Perloja. Paminklas Vytautui Didžiajam

Nuolat prižiūrima tiek jo aplinka, tiek aikštė, tačiau reikia sutvarkyti postamento siūles. Kadaisė buvusio didingo LDK miesto – Merkinės – centrinėje aikštėje ant Lietuvos ir Lenkijos valdovo „Vazos namo“ (Seinų g. 1) sienos pritvirtinta lentelė žuvusiems už Lietuvos laisvę paminėti (1918–1928). Nurodytos žuvusiųjų pavardės ir 1989 m. data be komentarų, taigi informacija neišsami.

Leipalingyje, netoli šventoriaus vartų stovintis Lietuvos nepriklausomybės dešimtmečio paminklas (1952 m. nugriautas, 1989 m. atstatytas) sudaro vienišą ansamblį su bažnyčia. Jo būklė gera, aplinka stropiai prižiūrima. Veisiejų centrinėje aikštėje esantis Lietuvos nepriklausomybės dešimtmečio (1918–1928) paminklas, 1952 m. nugriautas, 1991 m. buvo atstatytas, regis, pagerintu pavidalu. Fizinė būklė gera. Paminklas profesionaliai įkomponuotas, aplinka sutvarkyta, tačiau kažin ar ji autentiška. Aikštė sutvarkyta ne pagal urbanistinio paveldo apsaugos reikalavimus, bet pagal eurostatybos standartus. Planuojant ir tvarkant aikštę, nepakankamai pabrėžta ir įprasminta istorinę erdvinę struktūrą formuojanti centrinė kompozicinė ašis *dvaro rūmai – bažnyčia*. Vis dėlto reikia pripažinti, kad tai viena estetiškiausiai sutvarkytų aikščių. Tiesa, vešlūs želdynai ir čia užgožia aikštės pastatų išklotines.

Lazdijų centrinėje aikštėje atstatytas Lietuvos nepriklausomybės dešimtmečio paminklas žuvusiems už Lietuvos nepriklausomybę (1918–1928). Aikštė sutvarkyta pagal eurostatybos standartus, dideli plotai padengti spalvotomis trinkelėmis, todėl kalbėti apie autentišką aplinką čia nederėtų. Paminklas geros būklės, tačiau atrodo liūdnai vienišas didelėje, nykokoje erdvėje, be to, beveik išnyksta spalviškai aktyvaus, didelio savivaldybės pastato fasado fone. Kalvarijos istorinėje dalyje, netoli bažnyčios, kitapus gatvės, yra paminklas Lietuvos nepriklausomybės dešimtmečiui (1918–1928), pastatytas miestelio gyventojų iniciatyva (nugriautas 1948 m., atstatytas 1989 m.). Gana vykusiai įkomponuotas, kuklus, geros fizinės būklės, tačiau erdvinės aplinkos elementus jau reikėtų atnaujinti. Liubave (Kalvarijos

savivaldybė) stovi geros būklės Lietuvos nepriklausomybės dešimtmečio paminklas (1918–1928), restauruotas (atstatytas?) 1988 m.

Pajevonyje (Vilkaviškio r. savivaldybė) ant aukšto postamento tebestovi autentiškas skulptoriaus Petro Aleksandravičiaus 1935 m. sukurtas paminklas Vytautui Didžiajam ir Lietuvos nepriklausomybei paminėti („Branginą laisvę pajevoniečiai“, 1918–1935). Abipus jo žaliuoja du ąžuolai, vienmečiai su paminklu. Aplinka tvarkoma, prižiūrima, tačiau trapią skulptūrą būtina skubiai restauruoti ir konservuoti.

Kudirkos Naumiestyje (Šakių r. savivaldybė), centrinėje aikštėje, stovi autentiškas paminklas Vincui Kudirkai su užrašu „Didžiam kovotojui dėl tautos laivės dėkinga Nepriklausomoji Lietuva“. Ši valstybės saugoma nacionalinės reikšmės kultūros vertybė (uk-10045) yra geros fizinės būklės (restauruota 1985 ir 2006 m.), jos aplinka tvarkoma, nuolat prižiūrima. Vinco Grybo sukurta skulptūra pastatyta 1934 m. *Dr. Vinco Kudirkos paminklui statyti draugijos* ir vietos savivaldos pastangomis. Skverui su paminklu įrengti paskirta dalis (gal pusė?) turgavietės ploto (dažnas tais laikais atvejis). Netoli paminklo žaliuoja Antano Smetonos 1934 m. pasodintas ąžuolas, vertingas, neatšiejamas šio komplekso elementas. Į Registrą pagaliau buvo įrašytos vertingosios šio visai Lietuvai reikšmingo paminklo savybės, pastatymo data ir t. t. Atsirado vietos ir visiems žinomam šaukiniui „Kelkite, kelkite, kelkite...“ Kudirkos Naumiesčio vakarinėje dalyje, Vytauto ir Vinco Kudirkos gatvių sankirtos aikštelėje, netoli Lietuvos Respublikos sienos ir buvusios muitinės, yra paminklas Vytautui Didžiajam, pastatytas 1930 m. (skulptorius Vincas Grybas). Sovietmečiu nugriautas, ant tų pačių pamatų buvo atstatytas 1990 m. Ši erdvinė struktūra kartu su paminklu yra Kudirkos Naumiesčio istorinio centro (uk-17093) vertingoji savybė.

Jurbarke, Vytauto Didžiojo ir Algirdo gatvių kampe, stovi betoninis Vinco Grybo paminklas Lietuvos nepriklausomybės dešimtmečiui ir Vytautui Didžiajam paminėti, gerai įkomponuotas aplinkoje (gana retas atvejis). Pastatytas 1930 m. Meniškai kokybiška skulptūra, pasižyminti proporcijų harmonija, žvel-

giant iš įvairių pusių, yra gana geros fizinės būklės. Tai autentiška (išskyrus lentelę su tekstu), valstybės saugoma kultūros vertybė. Švėkšnoje (Šilutės r. savivaldybė), dvaro sodyboje, priešais istorinį „Saulės“ gimnazijos pastatą, yra meniškas Lietuvos Nepriklausomybės dešimtmečio paminklas, 1928 m. pastatytas Švėkšnos „Saulės“ gimnazijos teritorijoje (atidalytą dvaro sodybos sklypą gimnazijai statyti grafas Jurgis Pliateris dovanavo 1920 m.). Paminklas nugriautas 1968 m., buvo atstatytas 1990 m. Fizinė būklė patenkinama, tačiau restauruotinas postamentas.

Veiklos, žadinančios istorinę atmintį, niekada nebus per daug. Yra kur pasitempti, tvarkant savanorių kapus, o paminklų žuvusiesiems už nepriklausomybę tyrinėjimas, apskaita, restauravimas ir konservavimas dar tik pradėtas. Valstybės atkūrimo šimtmetis apskritai labai gera proga imtis rengti paminklų, iki šiol bylojančių apie Lietuvos nepriklausomybę tarpukariu, bendrą, išsamų sąvadą ir juos sistemingai tyrinėti.

Siūlyta sudaryti Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečio paminėjimui aktualių Kultūros vertybių registro duomenų tikslinimo ir papildymo programą, tačiau ir šis pasiūlymas neišgirstas, nors tai ypač aktuali problema. Reikėtų viešai bent jau diskutuoti ir apie Laikinosios sostinės pastatų, susijusių su Lietuvos valstybės atkūrimo istorija, laikytinų architektūriniais valstybingumo raidos simboliais bei ženklais, kompleksinę tvarkybą. Nederėtų apsiriboti vien edukacinio pobūdžio programomis ar televizijos laidomis, nors jos ir neblogos (pirmiausia paminėtina „Stop juosta“, kai kurios „Atspindžių“ kolekcijos laidos), bei pastaraisiais metais jau gana gausiais leidiniais. Be to, labai įdomus galėtų būti dokumentinis filmas su visų LR Prezidentų pasisakymais (kalbomis) valstybingumo įtvirtinimo bei raidos klausimais, su palyginamaisiais tų kalbų komentarais.

Nors pavienių juridinių bei fizinių asmenų pastangomis jau nemažai daroma, tačiau veiksmingai prisidėti, aktualizuojant Laikinosios sostinės – Kauno miesto – raidos fenomeną, išskirtinį net Europos kontekste, turėtų tiek Seimas, tiek Vyriausybė. Būtina užtikrinti europinio lygio architektūros, tapusios

Kaunas. Laisvės statula

Lietuvos valstybės atkūrimo, raidos simboliu, tinkamą apsaugą.

Dar nevēlu pakartotinai inicijuoti viešą diskusiją dėl Signatarų namų paskirties ir naudojimo. Tai padėtų atitinkamai apibrėžti šio pastato remonto ir tvarkybos darbų pobūdį bei apimtį. Juk šis objektas jau buvo restauruojamas. Viena vertus, didžiutasi atliktu darbu, įvardytos išpūdingos tam panaudotos lėšos. Antra vertus, taip ir neišspręsta pastato panaudod ir pritaikymo problema. Kalbėta tiek apie tyrimų stoką, tiek apie jų rezultatų nepaisymą ir t. t. Konstatuota, kad Signatarų namų panaudojimo programa buvo rengiama labai pavėluotai, jau atlikus daugumą darbų. Akivaizdu, kad pastačius vežimą prieš arklį, galutinis rezultatas negali būti kokybiškas.

Taigi kaip pasitinkame Lietuvos atkūrimo šimtmetį? Ar prasmingai? ■

VYDŪNAS APIE TAUTĄ IR VALSTYBĘ

Tiek Vydūno kūrybą, tiek visą XX a. pradžioje įsibėgėjusį plačiašakį jo veikimą, to veikimo motyvus, užmojus galima apibūdinti, madingais šiandienos terminais kalbant, kaip nuoseklų, kryptingą, filosofiskai pagrįstą ir labai reikšmingą tautos dvasinio ugdyimo projektą, kuriame ypač svarbus vaidmuo skiriamas pačiai tautai ir valstybei, įtvirtinančiai jos raišką.

Vokietijai pripažinus ką tik paskelbtą Lietuvos nepriklausomybę, 1918 m. balandžio 10 d. Vydūnas sveikinimo laiške Lietuvos Tarybos pirmininkui Antanui Smetonai rašė: „Amžinoji Apvaizda yra pasirinkusi Lietuvą aukštam uždaviniui – būti pasaulyje viena aiškiausiųjų žmoniškumo reiškėjų.“ Priespaudų nuvargintoje, karo dar labiau nuskurdintoje šalyje mąstytojas įžvelgė esant daug „jaunatvės pasitikėjimo ir jaunatvės galių“, buvo įsitikinęs, kad „Lietuva yra šalis, kurioje žmogus tikrąjį žmoniškumą labai aukštai stato“.¹ Tautai, sugebėjusiai tikrąjį žmoniškumą reikšti net didžiausiam varge, Amžinoji Apvaizda patikėjo kilnią misiją – žmoniškumu paveikti prieštaravimų draskomą pasaulį, būtent šiai misijai atlikti ir esanti suteikta laisvė.

Po kelerių metų *Darbymetyje*, savo leistame „*laikraštyje tautos dvasiai tvirtinti*“, Vydūnas rašė: „*Pasaulis valdomas labai taurių, kilnių, šventų galybių. Ir jas nujėgti tegali žmogus, kuris yra pasišventęs Aukštybei. Šitos galios yra suteikusios nepriklausomybę mūsų tautai* [čia ir toliau paryškinta Vydūno – V. B.]. *Joms veikiant visose pasaulio vietose, mūsų tauta išėjo iš vergovės. Ir jų leista dabar mūsų tautai gyventi savaip. Tik numanykime, kiek tai reiškia: savaip po tiek vargų, po tiek amžių prislėgimo, priespaudos ir paniekos!*“² Pasidžiaugęs tautai aukštųjų galių suteikta laisve, mąstytojas priminė, kad tasai džiaugsmas neturėtų virsti

svaigia euforija, nes pirmiausia „*kiekvienam tautos vaikui priderėtų mąstyti apie tai, kam mūsų tauta nebe-priklausoma, kam jis pats nebeverčiamas svetimiems vergauti, kam suteikta jam ir visai tautai laisvė*“.³

Vydūnas pats labai skubėjo talkon, kad stiprėtų dvasiniai besikuriančios valstybės pamatai. Daug rašė į Lietuvos spaudą, šalies miestuose ir miesteliuose dažnai skaitė paskaitas, kalbėdamas apie žmoniškumo esmę, apie dvasinio tobulėjimo principus ir būdus, apie kultūros raidą, jos raišką dabarties pasaulyje. Tiek didieji, tiek mažesni laikraščiai ir žurnalai, nesvarbu, kokios pakraipos jie būtų, spausdino Vydūno straipsnius, atpasakodavo jo mintis, dėstytas paskaitose. Jis pats leido minėtąjį *Darbymetį*, skirtą aptarti valstybės aktualijoms. Savo filosofijoje Vydūnas ypač pabrėžė tautos, valstybės svarbą žmogaus dvasinei raiškai. Teoriniai šių fenomenų pagrindai dar gerokai prieš nepriklausomybės paskelbimą buvo išdėstyti veikale „Mūsų uždavinys“ (1 leid. 1910, 2 leid. 1921), kiek vėliau (1920) išėjo „Tautos gyvata“.

Daugeriopas kultūrinis Vydūno veikimas laikytinas išskirtiniu reiškiniu – tai vydūnizmas, nepaprastai panašus į kitą to paties laikotarpio dvasinį bei politinį fenomeną – gandizmą, kuris beveik visuotinai žinomas pasaulyje. Esminis bruožas, būdingas abiem šiems fenomenams, – nesmurtinis priešinimasis priespaudai, išsilaisvinimas dvasinėmis pastangomis. Mahatmos Gandžio sukurtoji neprievartos taktika – *satyagraha* – padėjo Indijai įveikti britų kolonializmą ir tapti nepriklausoma. Taikus lietuvių tautos kelias į laisvę iš esmės panašus į indiškąjį, nors juo eita, nesivadovaujant jokiais išankstiniais modeliais. Lietuva buvo netgi pirmesnė už Indiją, kurios dvasinis ir politinis vadovas Gandis, kaip liudija su juo bendravęs įžymus lietuvių antropologas Antanas Poška,

žavėjosi tolimosios Baltijos šalies taikiu ėjimu laisvėn.⁴

Gandžio ir Vydūno požiūriai panašūs ne tik tuo, kad praktiniam veikimui juos paskatino analogiška svetimųjų priespauda, bet ir tuo, kad rėmėsi tuo pačiu šaltiniu – senąja indų filosofija, kurios išmintį tiek vienas, tiek kitas mąstytojas taikė savo laiko ir savo krašto aktualijoms. O svarbiausia jiems buvo tautos išlikimas ir laisvė, prasminga būtis, misija žmonijos raidos kontekste ir jos įgyvendinimas. Politinio pavergimo sąlygomis pagrindinė gynybinė tvirtovė yra nepalaužiama tautos dvasia. Todėl žmogaus esmė ir tobulėjimas, tiksliau tariant, dvasinis išsivadavimas buvo pamatinė ir Vydūno, ir Gandžio filosofijos tema.

Vydūniškoji samprata, veikiama vienos iš senovės indų filosofijos mokyklų – klasikinės vedantos, – žmogaus esmę apibrėžė kaip dieviškojo absoliuto kibirkštį, patekusių į tą būties dalį, kurią sudaro gamtiškasis pasaulis. Žmoniškumas, kaip dvasios pradai, turi įveikti ir harmonizuoti gamtiškojo pasaulio galias, darančias įtaką tiek aplinkai, tiek pavieniams žmonėms, tiek visai žmonijai. Tą užduotį padeda spręsti sociumas, kartu esąs ir žmoniškumo raiškos, laisvėjimo terpė, tvirtybės išbandymų laukas. Todėl jo poveikis žmogaus dvasinei ir kitokiai raidai, Vydūno aiškinimu, esąs didžiulis – padeda plėsti dvasinį akiratį, ribojamą gamtinės prigimties, įveikti egocentrišką individualizmą. Vadavimasis iš egocentrizmo savaime įsilieja į asmenybės tobulėjimo procesą, praturtina žmogų kaip šeimos, tautos, žmonijos narį, kaip dvasinės kultūros kūrėją ir vartotoją. „Šeima, giminė, tauta nėra savaime vertybės, – aiškina mąstytojas. – Jos tokiomis tiktai pasidaro, jeigu žmoniškumas jose gali reikštis ir tuo gyvenime įsigyti savo reikšmę.“

Etniniams ir socialiniams sluoksniams būdinga siekti tos reikšmės, tai užprogramuota kaip dvasinės jų evoliucijos uždavinys. Vydūno filosofijoje, gvildenančioje etnosocialinius klausimus, svarbiausias vaidmuo skiriamas tautai, nors čia atsiskleidžia tik dalis žmogaus santykio su būtimi. Taip elgtis vertė pati gyvenimo realybė. Mąstytojo akyse nutaustantieji Rytų Prūsijos lietuviai vis labiau smuko morališkai, jų žmoniškumo galia menko. Tėvynainių nutautinimo padariniai skatino gilintis į tautiškumo esmę, jo reikšmę žmogaus dvasinei

raidai. Pasigilinęs padarė išvadą, kad tarp žmoniškumo ir tautiškumo yra abipusis ryšys. Šiai sąveikai išaiškinti Vydūnas paskyrė minėtus stambesnius savo filosofijos veikalus „Mūsų uždavinys“ ir „Tautos gyvatą“.

Vydūno apibūdinimu, tauta, kaip ir žmogus, turi ne tik empirinę sociume besireiškiančią, bet ir transcendentinę būtį, josios pagrindas yra „nuolat veikiančios kūrybos galios“, kurios nubrėžia jai užduotį kūrybos vyksme ir paskiria tos užduoties vykdymo laiką.⁵ Vadinasi, tautos esmę sudaro ne vien tam tikroje Žemės vietoje gyvenančių, kolektyviai prie tos vietos sąlygų prisitaikiusių žmonių visuma, kultivuojanti panašų, per ilgus metus susiklosčiusį gyvenimo būdą. Tauta, turėdama savo užduotį ir misiją visumos vyksme, tam tikru atžvilgiu prilygsta gyvam organizmui, natūraliam ūgliui, įsišaknijusiam absoliute. Tai organiškasis visumos galių pasireiškimas, savotiškas žmogaus analogas, turintis kūną, gyvybę, psichiką, mintis ir dvasią. Visa tai savaip būdinga tiek pavieniam individui, tiek tautai. Specifiniai to susipynimo ir pasireiškimo bruožai nulemia tautos charakterį, jos dvasią, tautinės kultūros savitumą.

Tauta asmens atžvilgiu yra galimybė išreikšti žmogiškumą, kiekvienam tekusi pagal vadinamąjį karmos (individualiojo ir kosminio likimo) dėsnį, ir su tuo privalu skaitytis: „Gyvenimo įstatymas yra žmogui užmetęs giminės ir tautos tinklus. Iš jų jis neišeis, kol nebus vykinęs visus gyvenimo įstatymų įsakymus“ (p. 128). Todėl ir žmogaus pareiga tarnauti savo tautai susijusi ne tik su išsiugdytu patriotiniu nusiteikimu, t. y. motyvai ne vien subjektyvūs. Jos vykdymas reiškia natūralų ryšį su objektyviai veikiančiomis kūrybos galiomis, su pasaulio evoliucijos dėsniais. Stiprindamas savo tautą, žmogus stiprina tą organizmą, kurio ląstelė jis pats yra. Tačiau tautos ir žmogaus kaip organizmo ir ląstelės santykis, anot Vydūno, nėra vien socialinis ryšys. Jis turi metafizinį pagrindą ir pasireiškia visais – materijos, gyvybės, psichikos, proto, dvasios – lygmenimis. Kitaip tariant, žmogus susijęs su tauta ir biologiškai, ir dvasiškai.

Savitas tautinis atspalvis ypač ryškiai atspindi dvasinę žmogaus esmę – žmoniškumą, kurio pagrindinės apraiškos yra mokslas, menas, dorovė. Mąstytojas juos laikė pamatinėmis struktūrinėmis kultūros dalimis. Jų savi-

tumas kaip tik ir išreiškia kiekvienos tautos kultūrai būdingą nepakartojamą charakterį. „Moksle, mene bei doroty yra jaučiama tautos gyvatos širdies plasta, – teigė Vydūnas. – Tie trys žmoniškumo reiškiniai paeina tiesiog iš tautos esmės“ (p. 275). Kultūra išreiškia dvasines žmogaus galias, patį žmoniškumą. „Ką žmonės daro, yra labai įvairios svarbos, – aiškina mąstytojas. – Jeigu jų veiksmu reiškiasi žmoniškumas, tenka kalbėti apie kultūrą“ (p. 453).

Ypatingą tautos žmoniškumo atspalvį geriausiai perteikia kalba, „vyriausioji žmonių apsireiškimo priemonė“, tiesiogiai tarnaujanti visoms pagrindinėms žmoniškumo įkūnijimo formoms. Kalba pirmiausia esanti mąstymo reiškinio priemonė ir nuo jo labiausiai priklausanti. Savo sąskambiais su tuo, ką ja siekiama pasakyti, t. y. su mąstymo turiniu, kalba prilygstanti meno kūriniai. Jai išreikšti materialiu pavidalu reikalingas kūnas. Tačiau jis nėra veiksnys, nulemiantis kalbos pobūdį, veikiau jį atitinkantis, su juo harmoningai suderintas instrumentas. Kūno ypatumus diktuoja aukštesniosios sferos – gyvybė (kraujas), psichika (jausmai / geismai), mintys ir dvasingumas. Išmoktoji ne sava kalba gali išreikšti tik žmogaus paviršių, bet ne gelmę. O gelminiai dvasiniai dalykai neatsiejami nuo tautos. Taip teigdamas Vydūnas pabrėžia dviejų tautos egzistencijos pradų – biologinio ir dvasinio – vienovę, ontologinį jos determinizmą, metafizinę prigimtį.

Tautos, Vydūno aiškinimu, atsiradusios ne tam, kad žmonija būtų suskaldyta ir dėl to suskaldymo kentėtų. Involiucija palietusi žmoniją todėl, kad jai buvę pernelyg sunku aprėpti ir išreikšti visumos vienovę. Evoliucijos procesui kryptant „dvasios, sąmonės, išminties pusėn“, siekiama tą vienovę aprėpti (p. 113). Tam kilimui esą reikalingi visi pasaulio dalykai, juo labiau kiekvienas žmogus, kiekviena tauta. Joms tenkamas ypatingas uždavinys, nes „evoliucės laike tauta vėl stovi kelio vidury. Žmonijos Aukštybėn nieks negali grįžti, neidamas per tautą [...]. Kuomet žmogus iškyla iš savo siaurumo, jis ir pajaučia daugiau tautos gyvenimą. Ir tautų „pabudimas“ vien gali būti išmanomas žvelgiant į evoliucę“ (p. 116).

Laikydamas tautą svarbia būties vyksmo pakopa, Vydūnas netvirtino, kad ji amžina. Anot jo, „tautos tegali būti priemonės kūrybos tikslui, kurį ištarnavusios išnyks-

ta“, nes iš visumos gelmių „plūsta visos bangos atskirioms tautoms kopti evoliucijos keliu ir iš lengvo numesti visa, kas jas skiria ir visiškai tuo gyventi, kas vienija“ (p. 357). Tačiau tokia vieninga žmonijos būtis esanti tolimes ateities dalykas. Dabar vykstant tautų įsitvirtinimas, išreiškiant savo kultūros savitumą. Tas vyksmas gana prieštaringas, dramatiškas, nes tautų, kaip ir žmonių, dvasinio šviesumo lygis yra skirtingas, daugeliui būdingas „pažmoniškumas“, tautinis egoizmas, agresyvus nusiteikimas kitų tautų atžvilgiu. Bet nebe toli esąs laikas, kai tiek savo pačių viduje, tiek tarpusavio santykiuose tautos turėsiančios įveikti tamsumo gaivalus, kad taptų vienos kitoms tuo, kuo joms skyrė būti kūrybos galia.

Vydūniškoji tautos samprata, požiūris į tautų santykius atskleidžia intencijas, kuriomis mąstytojas grindė ir praktinę savo veiklą, – siekė išryškinti savo tautos dvasinį potencialą, sustiprinti jos savigarbą, ugdyti atsparumą nutautinimo politikai, parodyti pasauliui kultūrinį jos gyvybingumą, skatino, kad kuo intensyviau atsiskleistų jos žmoniškumas, stimuliuodamas ir kitų tautų žmoniškumo plėtotę. Čia mąstytojas išvelgė lietuvių tautos išlikimo galimybę ir prasmę.

Kad tauta suvoktų, kokia jos būties prasmė, ji turi tinkamai tvarkyti savo gyvenimą, siekti kuo didesnės darnos tarp įvairių socialinių sluoksnių ir pavienių žmonių, nes šiuolaikinėms valstybėms jos labai stinga. Vydūnui labai rūpėjo nepriklausomybę iškovojusios Lietuvos dar na. Traktatuose „Mūsų uždavinys“ ir „Tautos gyvata“ jis aptarė ne tik Lietuvos socialines aktualijas, bet ir pasaulinius XX a. pirmųjų dešimtmečių socialinius procesus, net bolševikų perversmą 1917 m.. Sukrėstas teroro bangos padarinių, bandė išvelgti ir ją sukėlusias priežastis, svarstė, kas galėtų jas eliminuoti. Valstybės vaidmenį Vydūnas nagrinėja, remdamasis Vakarų socialinėmis idėjomis. Šiame kontekste viena ryškiausių figūrų – didis antikos mąstytojas Platonas, vienas išvalgiausių ir išmintingiausių valstybės paskirties aiškintojų.

Tiek Platonui, tiek Vydūnui labai svarbus žmogaus ir visuomenės santykis. Platonas tam skyrė vieną iš pagrindinių savo veikalų „Valstybė“, palietė ir kituose dialoguose (pvz., „Politike“, „Istatymuose“). Vydūnas šią problemą išsamiai nagrinėja „Tautos gyvatoje“. Pasak

autorius, šį traktatą „*norėta parašyti, kaip gal Platonas parašė savo Politeiā*“, t. y. pateikti savąją, analogišką platoniskajai, valstybės ir jos santykio su žmogumi sampratą, sukurtą, remiantis savuoju žmogaus esmės ir jo misijos pasaulio raidoje supratimu, atsižvelgiant į socialinę ir politinę gyvenamojo meto realybę. Vydūnas gilinosi į tai, kaip minimąjį santykį aiškino praeities mąstytojai, ypač Platonas, kurio pavyzdžiu sekdamas, ir pats ėmėsi tokio aiškinimo.

Vydūniškoji žmogaus ir valstybės santykio samprata, nors ir turėjo ryškių bendrumų, kai kuo vis dėlto skyrėsi nuo platoniskosios. Tačiau abiem mąstytojams labiausiai rūpėjo, kad valstybė tiek funkcionuotų, paisydama gėrio ir teisingumo principų, įgyvendindama pačią gėrio idėją, nes gėris yra visa ko šaltinis, pirminė priežastis, dėl kurios atsirado pasaulis, tiek galutinis tikslas, kurio link jis eina. Taigi, idealios valstybės tikslas turėtų sutapti su šiuo būtiškuoju pasaulio raidos tikslu. Abu mąstytojai aiškino, kaip valstybė turėtų to tikslo siekti. Vydūnui svarbiausios tos Platono įžvalgos, kurios rodo socialinio gyvenimo dermės su dieviškuoju būties pagrindu siekį. Pasak Platono, valstybė turi būti sutartinai, darniai ir tikslingai veikianti socialinė struktūra, analogiška sveikam organizmui, prilygstanti dvasinio išganymo siekiančiam žmogui, taigi, ir pati siekianti to išganymo kaip galutinio tikslo. To pasiekti ji gali, sudarydama sąlygas žmonių dvasinei veiklai ir kūrybai. O jas užtikrinti pajėgs tik pati būdama sveika ir stipri. Tokia valstybė – svarbiausias bendruomenės gyvenimo tikslas. Tad žmogus turįs besąlygiškai paklusti tam tikslui ir daryti tai, „*kas jam priklauso*“, ko iš jo reikalaujama. Valstybės dalys turi priklausyti nuo visumos, o ne visuma nuo jos dalių. Taigi, platoniškoje valstybėje į pirmą vietą iškeliami ji pati, o ne žmogus.

Valstybė, vadovaudamasi žinojimu, kas yra gėris, savo gyvenimą tvarkys taip, kad to gėrio būtų siekiama. O kaip tą daryti, geriausiai žino filosofai, taigi jie ir turėtų vadovauti valstybei. Valdovai ir kariai, gerai suprantantys valstybės saugojimo reikšmę, turėtų atsiriboti nuo materialinių gėrybių. Nuosavybės pomėgį Platonas laiko didžiausiu visuomenės blogiu, gėrio, kurio reikia besąlygiškai siekti, priešingybe.

Vydūnas valstybės funkcionavimą sieja su tauta, kuri jam pagal svarbiausią savo paskirtį iš esmės yra tai, kas Platonui valstybė. Mūsų mąstytojo socialinė samprata valstybei suteikia lyg ir pagalbinį vaidmenį, ji – tik įrankis, tautai vykdamas misiją. Tautos ir valstybės funkcijos susipina – tai, ką Platonas priskiria valstybei, Vydūnas kartais adresuoja tautai, kartais valstybei, bet nesutapatina tautos su valstybe, netgi pabrėžia ontologinės jų plotmės skirtingumą. Tauta – tai gyvas organizmas (Platonui toks organizmas yra valstybė), natūralus ūglis, išsiskiręs dvasiniame absolute, organiškas visumos galių pasireiškimo vienetą, savotiškas žmogaus analogas, turintis kūną, gyvybę, psichiką, mintis ir dvasią. Tautos misija ir uždavinys – padėti žmogui aktualizuoti savo dvasios galias, nes „*kiekvienam tautos vaikui derėtų Aukščiausiam savo žmoniškumą apreikšti*“ (p. 244), suartėjant su Dievu. Platonas tokią misiją skyrė valstybei, tvarkomai pagal idealų modelį. Vydūno manymu, pačių žmonių tvarkoma valstybė gali tapti instrumentu, padedančiu tautai įgyvendinti šią misiją. Tačiau, kad tokia taptų, ji turi savo funkcionavimą sieti su tauta, kuri yra paties Dievo kūrinys, prisiderinama prie tautos savasties. Pagal Vydūno koncepciją, valstybės paskirtis didžiąja dalimi yra sudaryti kuo geresnes sąlygas, kad tauta realizuotų savo dvasinę potenciją, kad žmogus vis labiau atsiskleistų kaip dvasinė esybė, pasiektų tikrąją laisvę, santarvę su pačiu savimi, visa žmonija ir Dievu.

Mąstytojo teigimu, „*iš valdžiovos* [šį terminą Vydūnas vartojo įvardyti valstybei. Sąvokos *valstybė* ir *valdžia* jam iš esmės buvo tapačios, – V. B.] *kiekvienas išeiti gali ir nusikelti į kitą. Bet iš kraujo santykių išeiti nėra vienas negali. Čia jis rištas visiems amžiams, kol nėra atlikęs savo uždavinio. Gyvenimo įstatymas yra žmogui užmetęs giminės ir tautos tinklus*“ (p. 127–128). Taigi tauta – tai metafizinė duotybė, kurios ignoruoti nevalia. Apžvelgdamas situaciją istorijoje ir dabartyje, mąstytojas konstatavo, kad tauta, būdama vieno kraujo, vieno psichinio gyvenimo, vienos kalbos bendruomenė, toli gražu dar netapo harmoningu socialiniu vienetu, koku jai derėtų būti pagal Dievo užduotį. Ją skaldė ir tebeskaldo socialinė jos narių nelygybė, nuolatinė luomų kova,

kurios variklis – materialiniai žmonių interesai (p. 284). Tuos prieštaravimus įveikusios ir nepriklausomą būti pasiekusios tautos ateitis turėtų būti orientuota į tai, kad ji taptų „*bendrovė nebe visokioms prekėms gaminti, bet žmoniškumui auginti ir tuo pasauliui kurti*“ (p. 286).

Tokia tautos egzistencijos prasmė iš esmės sutampa su Platono projektuotos idealios valstybės būties prasme. O tai, ką Vydūnas pavadino „*bendrove*“, ir yra tautos susikurta valstybė – tvarka žmonių tarpusavio santykiams reguliuoti. Valstybė, būdama ne visumos galių kūrinys (juo laikytina tauta), o pačių žmonių nustatytos tvarkos, pagal kurią reguliuojami tarpusavio santykiai, padarinys, paprastai būna tokio lygio, kokie yra joje gyvenantys žmonės, kokia jų orientacija, tikslai, pasaulio, gyvenimo prasmės ir laimės supratimas. Žmogus dar tebėra augantis, toli gražu neįveikęs „*pažmoniškumo*“, netobulas, todėl ir jo kuriama valstybė turi jo klaidžiojimų, jo netobulumo žymių.

Svarbiausia orientacinė valstybės tobulinimo gairė – „*visiškai prisitaikinti tai tvarkai, kuri tautos gyvatoj kūrybos yra nutiesta*“ (p. 297). O „*tautos gyvatos*“ pagrindinis tikslas – žmoniškumo žadinimas ir stiprinimas. Tačiau buvusių ir esamų valstybių socialinę tvarką lemė ir lemia ne šis aukščiausiasis tikslas, o su žemiškais poreikiais susiję tikslai. Kitaip tariant, žmonių santykius valstybėje nulemia interesai, kylantys iš gamtiškosios žmogaus prigimties. Jų pobūdis priklauso nuo to, kokia gamtiškosios žmogaus prigimties dalis reiškiasi aktyviausiai. Žmogus turi kūrybingumo potencialą ir nori kurti tokį pasaulį, koks jam atrodo geriausias. Jeigu nusvers primityviausia – kūniškoji – sfera, „*jos reikmenės šitam žmogaus kūrimui bus svarbiausios, jei savo gyvumą jis jaus geismų sferoje – toji jį vers sau statyti pasaulį jų būdu*“, o jei remsis mąstymo galia, norės matyti proto valdomą pasaulį (p. 289). Kokius tikslus turės, tokiems panaudos valdžios jėgą. Tad valdžios pobūdį nulemia ne ekonominiai interesai, o ją turinčiųjų saviraiška, noras pajauti kuo didesnę savo galybę, primesti kitiems savo valią. Šiame požiūryje ryškūs gyvenimo filosofijos kūrėjų Arthuro Schopenhauerio ir Friedricho Nietzschės „*valios gyventi*“ ir „*valios valdyti*“ koncepcijų atgarsiai. Anot Vydūno, šių koncepcijų tiesos grūdas tas, kad tarp

daugelio kitų galių veikiančios *valia gyventi* ir *valia valdyti* tarnauja dvasinei evoliucijai, įtvirtina žmoniškumą, kurio įsigalėjimo tikslas – „*visą gyvenimą prisunkti ir peršviesti savo sąmoningumo šviesa ir visa kelti ir vesti tauresnin esiman*“ (p. 463). Tačiau dėl žmogaus netobulumo socialinis gyvenimas ne visada esąs nukreiptas į šį svarbiausią tikslą. Žmogaus norai paprastai eina ne iš dvasios, o iš aktyviosios geismų, jausmų sferos, kuri vyrauja dabarties žmonių, kartu ir valstybių gyvenime, todėl kyla dideli neramumai, apima perversmų troškulys. Toje ar kitoje valstybėje žmonės su valdžia nesutaria, jaučia jai priešišumą, nes ji naudojanti žmones savais tikslais, užuot jiems tarnavusi, kaip turėtų būti. „*Valdžia tegali būti dalykas žmogui, o ne žmogus jajai*“, – teigė Vydūnas (p. 291). Žmogus intuityviai veržiasi į gėrį, siekia žmoniškumo, bet valdžia tų jo siekių visiškai nepaiso. Laikydama save savitiksliu dariniu, valstybė beveik viską draudžia, „*žmonių pastangas smelkia*“, „*į visa ką atsižvelgia, tik ne į reikalingiausiąjį dalyką, būtent į kūrybos kelią*“ (p. 291). Žmogus, anot Vydūno, paprastai yra priemonė valstybei išlaikyti, nors būtent ji turėtų būti žmogaus tobulėjimo garantas.

Šioje vietoje, t. y. aiškinant valstybės (valdžios) ir žmogaus santykį, Platono ir Vydūno požiūriai išsiskiria. Platonui pirmoje vietoje yra valstybė, kuriai žmogus turi besąlygiškai paklusti, kad ją išlaikytų, užtikrintų jos funkcionavimą. Jau cituotas Vydūno teiginys, perfrazuotas platoniškai, skambėtų taip: „*Žmogus tegali būti dalykas valstybei, o tik paskui valstybė žmogui*.“ Tačiau tokia Platono pozicija Vydūnui neatrodo gluminanti, nes idealioji valstybė tvarkoma pagal dieviškąją išmintį, o jos valdovai turėtų būti filosofai, besivadovaujantys ta išmintimi. Tokios valstybės tikslas – dieviškasis gėris. Išmintingi valstybės valdovai žino, kaip žmones į tą gėrį vesti. Pritardamas Platono idėjai, kad valstybę turėtų valdyti filosofai (jų valdoma, ji sieks aukščiausio gėrio), Vydūnas vis dėlto pabrėžia, kad svarbiausia grandis kelyje į tikrąją – dvasios – laisvę ir žemiškojo gyvenimo gerovę yra pats žmogus, jo pastangos suvaldyti gamtiškąją savo prigimtį („*pažmoniškumą*“), tada tikrasis jo elgsenos šeiminingas bus dvasinis pradai, sudarantis žmoniškumo esmę. Niekas kitas, išskyrus patį žmogų, tų jame

veikiančių galių neharmonizuos, jų hierarchijos nenustatys. Tai paties žmogaus būtiškasis uždavinys. Valstybė („valdžiava“) gali ir turi sudaryti kuo palankesnes sąlygas tam uždaviniui atlikti, gali į tai orientuoti, skatindama motyvaciją. Tačiau valstybė neturėtų kelti sau tikslo valdyti žmones, kad jie per prievartą atliktų priedermes, kurioms nėra subrendę iš vidaus. Žinoma, tai nereiškia, kad valstybė neturi palaikyti tvarkos ir privalo leisti žmonėms daryti bet ką. Elementarų teisingumą būtina užtikrinti ir tai turėtų būti paskata žmonėms elgtis taip, kad nepažeistų žmoniškumu pagrįstų santykių su kitais žmonėmis, siektų dar aukštesnio žmoniškumo. Vydūnas ypač pabrėžė žmogaus elgsenos vidinės motyvacijos svarbą, nes tik žmonėms darantis geresniems bus pasiekta socialinės darnos. Visuomenės gyvenimas turėtų būti grindžiamas laisvu, savanorišku darbu, naudingu ne tik pačiam dirbančiajam, bet ir apskritai žmonėms, teikiančiu ne tik materialinę naudą, bet ir kūrybinį suinteresuotumą, dvasinį pasitenkinimą, leidžiančiu „išmokyti veikimu pasidžiaugt“.

Tas mokėjimas „veikimu pasidžiaugt“, nesiekiant naudos, veikiant, dirbant ir kartu dvasiškai tobulėjant, yra indiškasis veikimo kelias (karma joga). Žadinti, ugdyti žmoniškumą turėtų ir susiskirstymas į luomus. Šie socialiniai dariniai susiformavę ne tik dėl darbo pasidalijimo, ne tik funkcinio pagrindu, bet ir dėl skirtingo žmonių dvasinės brandos lygio, dėl nevienodai atsiskleidusios jų esmės. Skirtingi luomai, kitoks jų darbo pobūdis atitinkamai padeda jų nariams bręsti dvasiškai, artėti prie bendro visų tikslo – išsiugdyti aukščiausią žmoniškumą. Į luomus tarsi savaime susigrupuoja artimo dvasinio lygio žmonės, galintys skatinti vieni kitų tobulėjimą. „Iš tikrųjų ir tegalėtų vien žmoniškumo laipsnis būti tas veiksnys, kurs luomus sudaro ir skiria. [...] **Luomas yra kūrybos vaisius ir kūrybos savo tikslams naudojamas [...]. Luomai yra veiksniai žadinti atskirame žmoguje aukštesnį žmoniškumą**“ (p. 322). Tautos gyvenime luomai turi savo uždavinius, kurie visi svarbūs, nors yra ir tam tikra šio svarbumo hierarchija.

Luomų sampratą Vydūnas kūrė kaip platoniškosios luomų sampratos analogą. Beveik sutampa luomų genezės, žmonių susiskirstymo į juos priežasčių aiškinimas. Luominę žmogaus padėtį lemia jo prigimtis, tai, ką kie-

kvienas atsineša, ateidamas į šį pasaulį. Platono manymu, tasai atsineštini gebėjimų kraitis – tai kūrėjo dovana, kad vienam ar kitam luomui priklausantis žmogus kuo geriau atliktų savo funkciją valstybėje kaip organizme. Todėl žmogus turės daryti tai, kas jam skirta. Anot Vydūno, priklausymą tam ar kitam luomui lemia karma, sukaupta per ankstesnius gyvenimus, o šiame gyvenime tai tinkamiausia galimybė tolesnei dvasinei pažangai, būsimos karmos gerinimui.

Pagal šias dvi sampratas bene labiausiai skiriasi luomų reikšmingumas. Platono hierarchijoje žemiausią vietą užimančių gamintojų luomą Vydūnas laiko aukščiausiu. Nelabai palankiai Platonas vertino ir menininkus, esą jie įneša į valstybės gyvenimą per daug disharmonijos. O Vydūnas tiek jiems, tiek mokslininkams, dvasinių ir intelektualinių vertybių kūrėjams, skyrė labai svarbų vaidmenį. Platono hierarchijoje aukštą padėtį užimantys kariai ir sargybiniai Vydūnui yra mažiau reikšmingi. Panašiai kaip karius ir tvarkos saugotojus jis vertino prekybininkus, finansininkus, valdininkus, t. y. tuos, kurie šiandien vadinami paslaugų teikėjais. Aukščiau už juos pagal Vydūno hierarchiją stovi tie, kurie yra tarsi tarpininkai tarp vertybių kūrėjų ir jų vartotojų – mokytojai, teisėjai, šventikai, gydytojai. Jų, kaip ir pačių kūrėjų, įnašas į žmoniškumo ugdymą esąs itin reikšmingas.

Platono „Valstybėje“, pasak Vydūno, esama daugiau išminties negu daugelio vėlesnių mąstytojų veikaluose, kuriuose socialiniai ir politiniai klausimai sprendžiami, atsižvelgiant „tik į materinius žmogaus reikalus“. Šis antiklos mąstytojas parodęs, kad valdžios „kaip ir paprasto žmogaus gyvenimas turi būti tvarkomas išminties [...] Iš išminties turėtų paeiti visi įstatymai“ (p. 298). O išmintis – tikrojo, dieviškojo, dvasingumo apraiška. Primindamas aiškinimą apie valstybės ir žmogaus santykį, Vydūnas pripažįsta, kad iš tikrųjų Platonas „paprastiems žmonėms nepalieka jokios laisvės. Ir aukštesnieji luomai jos beveik neturi“ (p. 303). Visiškai laisvas tik išmintingųjų luomui priklausantis žmogus, nes išmintis yra tikroji laisvė (vydūnišku terminu tariant „dykybė“). Apšviestas išminties, žmogus gali išmintingai valdyti. Paprastas žmogus, nebūdamas taip apšviestas, tokios privilegijos negali turėti. Todėl Platono propaguojamo valdžios des-

potizmo nereikėtų niekinti, nes už jo slypi „aiški teisybė“: „*valdžiava yra, Platono nuomone, prievarta ir augykla. Tik ji nenorinti auginti, kas nesveika, kas gyvenimui netinka*“ (p. 304). Žvelgdamas į valstybę istorijoje ir savame laike, Vydūnas regi, kad realiai valstybę kuria ir joje tvarkosi žmonės, kurie nėra dieviškosios išminties apšviesti, nes jie susitelkę tik į žemiškojo, „*materinio*“ gyvenimo rūpesčius. Tad jie gali kurti tik tokią valstybę, kuri padėtų tenkinti su žemiškąja egzistencija susijusius poreikius ir interesus. Vadinas, kad galėtume kurti platoniškojo modelio valstybę, pirmiau turi išaugti ryškios dvasinės orientacijos žmonės, gerai suvokiantys dvasinę būties esmę ir būtinybę jos siekti. Dabartinė valstybė turinti suteikti tokio augimo galimybes, o žmogus jomis pasinaudos pats ir sieks kuo aukštesnės sielos kultūros. Žinoma, jam reikia parodyti tokio augimo kryptį ir suteikti reikalingų žinių.

Vydūnas, kaip matome, yra linkęs labiau negu Platonas pasitikėti potencialiomis žmogaus dvasios galiomis, kurias išlaisvindami ir panaudodami žmonės galės tobulinti savo pačių sukurtą valstybę, o ji savo ruožtu taps dar geresne priemone toliau stiprėti dvasingumo galiai, siekti darnių tarpusavio santykių. Platonui ideali valstybė yra tarsi išminties prisodrinta dieviška galia žmonėms valdyti, vesti juos išganymo keliu. Todėl ne žmonės ją tobulina, o ji verčia žmones tobulėti. Tačiau ir vienaip (vydūniškai), ir kitaip (platoniskai) siekiama, kaip sako Vydūnas, to paties – „*žadinti ir gaivinti žmoniškumą [...] būti žmoniška priemone auginti tikriausiai kilnybei ir šviesiausiam vaiskumui*“ (p. 315, 310).

Mąstytojo įsitikinimu, tautos laisvė, jos valstybingumas geriausiai užtikrina galimybes skleisti kūrybiškumui. Pats skleidimasis, t. y. visokeriopa tautos raiška, jos augimas, anaipol nereikia egocentriško užsisklendimo, atsitvėrimo nuo tautų bendrijos, priešiškos žmonijos vienijimuisi, į kurį nukreiptas dieviškasis Visumos kūrybos vyksmas. Tautos augimas ir stiprėjimas reiškia, kad sustiprėjo viena iš žmonijos, turinčios veikti integruotai, dalių. Kuo sveikesnės ir stipresnės bus visos dalys, tuo skaidresnė darysis visos žmonijos būtis, sklandesnė taps raida. Kūrybos galių

neturinti, kūrybos vaisių nepajėgianti subrandinti tauta pasmerkta sunykti. Beje, tų galių neturėjimas reiškia ir laisvos valios, t. y. pačios laisvės, neturėjimą. O turima laisvė nėra savitikslių. Laisva tauta turi būti aktyvi žmonijos dvasinio laisvėjimo dalyvė. „Į šviesiąją [tautą] *mielai linksta kitos tautos*“ (p. 527), – teigė mąstytojas. Į savo tautą Vydūnas žvelgė ne tik kaip į turinčią teisę savarankiškai tvarkytis, bet ir kaip į privalančią tą teisę ir pačią laisvę įprasminti savo įnašu į visos žmonijos dvasinį skaidrėjimą, į pasaulinį kultūros procesą. Vydūno paliktoji išmintis ir gyvenimo pavyzdys ragina to siekti ir mus. Ragina, nes akivaizdu, kad ne tik mums, bet ir sudėtingų problemų, skaudžių konfliktų apimtam dabarties pasauliui labai reikia tos vydūniškojo žmoniškumo šviesos, „*tikros tautų sąklausos*“.

Mąstytojas atidžiai sekė, kas darosi nepriklausomoje Lietuvoje, kaip laikomasi jo siūlomo orientyro, visų veiksmų kokybę ir prasmingumą vertindamas pagal atitikimo žmoniškumui laipsnį. Džiaugėsi bręstančia tautos kultūra, kūrybos galių laisva sklaida, pasiektais rezultatais. Tačiau pareiškė ir nemažai geranoriškos, bet gana aštrios kritikos. Negatyvūs reiškiniai, mąstytojo požiūriu, yra nulemti slogios praeities ir augimo sunkumų, tačiau būtina atkakliai ir nuosekliai juos šalinti. Tuose raginimuose rastume labai daug to, kas ypač aktualu ir šiandieninei mūsų valstybei. O svarbiausias Vydūno priesakas yra šis: „*Visi kuone beskaičiaus valstybės gyvenimo reikalai, kaip svarbūs jie yra ir būtų, teturi tik antros eilės svarbumo šalia teisybės, teisingumo, tvirtybės, plačios ir aukštos nuožvalgos ir sąžiningumo bei patvaros. Kame toms žmoniškumo išraiškoms pirmoji vieta skiriama, ten nereikia didžiųjų politikos gudrybių valstybei klestėti.*“ ■

¹ Cit. iš: Vacys Bagdonavičius. Sugrįžti prie Vydūno. Vilnius: Kultūra. 2001, p. 422–423.

² Vydūnas. Raštai, t. 3. Vilnius: Mintis. 1992, p. 259.

³ Ten pat, p. 260.

⁴ Antanas Poška. Mahatma Gandhi apie Lietuvą. *Mūsų Vilnius*. 1937, nr. 7, p. 121.

⁵ Vydūnas. Raštai, t. 1. Vilnius: Mintis. 1990, p. 243 (toliau puslapiai nurodomi tekste).

Alvydas NIKŽENTAITIS

ATMINTIES KULTŪRA IR ISTORIJOS POLITIKA ŠIANDIENINĖJE RUSIJOJE*

Istorijos politikos pokyčių atspindys istorijos vadovėliuose

Rusijos politika po 2000-ųjų vis griežtėjo šalies istorikų ir intelektualų atžvilgiu. Švietimo ministerija 2002 m. pradžioje paskelbė konkursą vieningam istorijos vadovėliui devintai ir vienuoliktai klasėms parengti, praėjus vos dviem mėnesiams, ekspertai paskelbė nugalėtoją. Ministerijos kursas, nukreiptas prieš istorijos dėstymo pliuralizmą, nebuvo savarankiškas žingsnis – tai reiškė naujos politikos pradžią. Jau kitais metais susitikime su šalies istorikais prezidentas pabrėžė, kad Rusijai reikia istorijos vadovėlio, ugdančio mokinių pasididžiavimą Tėvyne, kritikavo tuos vadovėlių autorius, kurie daug dėmesio skiria negatyviems istorijos aspektams.¹ Naujos politikos vaisių ilgai laukti nereikėjo. Antai 2003 m. nepageidajamu paskelbtas Igorio Doluckio vadovėlis, mokyklose naudotas nuo 1993 m. Autorius pateko į politikų nemalonę dėl Didžiojo Tėvynės karo vertinimų, kurie nedaug kuo skyrėsi nuo išdėstytų A. Kreder vadovėlyje, kuris nepageidajamu paskelbtas jau anksčiau. Didįjį Tėvynės karą abu datuoja 1939 m., o ne 1941 m., kaip lig šiol priimta Rusijoje. Tačiau dar didesnę nepasitenkinimą galėjo sukelti Doluckio išvados, kad Rusijos visuomenei pergalė nedavė nieko, išskyrus stalinizmo įtvirtinimą.²

* Tyrimą „Tapatybių modernizacija: Europeizacijos, nacionalizmo ir postsovietizmo iššūkiai atminties kultūroms“ finansuoja Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. MOD-17006)

Tęsinys iš KB nr. 7/8

Rusijos švietimo ministras nurodė patikrinti visų istorijos vadovėlių turinį, kreipiant dėmesį į pernelyg didelį pliuralizmą. Nuo 2003 m. reikalaujama, kad būtų vykdomos praktinės užduotys, susijusios su tam tikromis apeliacijomis į kolektyvinę atmintį. Mokiniai raginami pasikalbėti su savo tėvais apie giminaičių dalyvavimą Didžiajame Tėvynės kare. Tuo mokykla reikšmingai prisideda prie generacinio ryšio su šiuo įvykiu stiprinimo. Pagal 2007 m. vykdytas sociologines apklausas, 60,2 proc. Peterburgo, 34,4 proc. Kazanės ir 45,7 proc. Uljanovsko gyventojų prisimena, kad jų giminaičiai žuvo Didžiajame Tėvynės kare. Apie Stalino represijas mokiniai nebuvo prašomi klausinėti savo tėvų ir, tos pačios apklausos duomenimis, tik 42 proc. Peterburgo, 32,1 proc. Kazanės ir 27,4 proc. Uljanovsko gyventojų paminėjo, kad jų giminaičiai nukentėjo nuo sovietų teroro. Apklausa atskleidė reikšmingas kolektyvinės atminties disproporcijas, nes nuo Stalino represijų nukentėjo dvigubai daugiau rusų, negu jų žuvo kare.³ Šis pavyzdys rodo, kad Rusijos valdžios struktūroms pavyko istorijos vadovėlį paversti politikos įrankiu šalies viduje. Tačiau tuo neapsiribota. Rusijos prezidentui pareiškus pageidavimą unifikuoti istorijos vadovėlius, 2007 m. išleistas Filipovo ir Danilovo vadovėlis, pavyzdinis visoms Rusijos mokykloms.⁴ Nors vieninteliu jis netapo, tačiau Putino protekcija aki-vaizdžiai padėjo. Iki 2010 metų ši mokymo priemonė pasiekė 250 000 egzempliorių tiražą, o dauguma kitų vadovėlių leidžiami nuo 5000 iki 15000 tiražu. 2007 m. Rusijos dūma pakeitė švietimo įstatymus. Nuo šiol mokyklos gali naudoti tik Švietimo ministerijos aprobuotus vadovėlius.⁵

2009 m. prezidentas Dmitrijus Medvedevas įkūrė komisiją kovai su istorijos falsifikatoriais. Ši rekomendavo Švietimo ministerijai patikrinti vadovėlius dėl galimo Rusijos vaidmens pasaulio istorijoje menkinimo. 2012 m. komisijos paveikta ministerija užsakė parengti vadovėlių mokytojams „Rusijos istorijos diskusiniai klausimai“, kitas jiems skirtas vadovėlis pavadintas dar iškalbingiau – „Nacionalinės istorijos falsifikavimas“.⁶ Tačiau bandymai sustiprinti istorijos vadovėlių cenzūrą sulaukė ir pasipriešinimo. Tokia politika dar nebuvo visuotinai palaikoma. Antai 2010 m. dėl daugybės faktinių klaidų, stalinizmo aukštinimo, antisemitinių ir ksenofobinių teiginių sukritikuotas ir iš apyvartos išimtas Aleksandro Barsenkovo vadovėlis, skirtas universitetų studentams.⁷

2013 m. prezidentas Putinas vėl iškėlė klausimą dėl vieningo istorijos vadovėlio. Jo koncepciją pavesta parengti Rusijos Mokslų akademijos Visuotinės istorijos institutui. Šis uždavinį įvykdė. Nors po audringų diskusijų vieno vadovėlio idėjos atsisakyta, tačiau nuspręsta, kad visi vadovėliai turės atitikti bendrąsias koncepcijos nuostatas.⁸ Akivaizdu, kad švietimo politika, ypač istorijos dėstymas, yra atsidūręs Rusijos istorijos politikos centre.

Rusijos istorijos politika po 2005 metų

Reikalavimai vadovėlių autoriams, kaip nušviesti vieną ar kitą praeities klausimą, tapo kelrode žvaigžde visiems praeities tyrinėtojams, tačiau to buvo negana. XXI a. pradžioje iškeltas naujas uždavinys – įtvirtinti Rusijos istorijos autoritetą tarptautinėje arenoje. Buvo ne tik tęsiama griežta istorijos vadovėlių kontrolė, bet ir imtasi aktyvių veiksmų užsienio politikos srityje. Į naują istorijos politikos etapą Rusija įžengė gerai pasirėngusi. Visų pirma buvo sukurti nauji instrumentai istorijos politikai vykdyti. Rusija nepasėkė kitų post-komunistinių šalių pavyzdžiu – užuot įkūrusi Tautos atminties institutą, ji pasirinko kiek sudėtingesnę ir, ko gero, veiksmingesnę kelią. Vietoj vienos institucijos buvo įkurta daug organizacijų, kurios netapo valstybinėmis struktūromis, tačiau gauna finansinę ir logistinę valdžios paramą. 2005 m. įkurta leidykla *Europa*, 2006 m. – informacinė agentūra *REGNUM*, šalia fon-

do „Istorinės perspektyvos“, veikiančio nuo 2004 m., atsirado fondas „Istorinė atmintis“,⁹ įsteigta daug tokių pakraipos internetinių portalų.¹⁰

Lūžio taškas, formuojant aktyvią Rusijos istorijos politiką kaimyninių šalių atžvilgiu, buvo 2005-ieji. Nuo tada jos taikiniu tapo ne tik šalies kitamaniai, bet ir užsienio valstybės.

Tais metais Rusija rengė didžiules iškilmes, į kurias buvo kviečiami daugelio pasaulio šalių vadovai. Gegužės 9-osios minėjimas Maskvoje turėjo parodyti visam pasauliui ir visuomenei, kad Rusija yra gerbiama didvalstybė (*superderžava*). Estijos, Lietuvos ir Ukrainos prezidentų atsisakymą dalyvauti iškilmėse Putinas priėmė kaip asmeninį jo ir visos Rusijos įžeidimą. Po dvejų metų, 2007-aisiais, Estijai perkėlus Bronzinio kareivio paminklą,¹¹ Rusija nusprendė imtis aktyvių veiksmų prieš užsienio šalyse gyvenančius asmenis, ten veikiančias organizacijas. 2008 m. pradėta rengti įstatymą, numatantį baudžiamąją atsakomybę už Sovietų Sąjungos pergalės prieš hitlerinę Vokietiją neigimą ar jos menkinimą. Kad įstatymas orientuotas visų pirma į „artimąjį užsienį“, liudijo projekte įrašyta nuostata, kad šis įstatymas veiks visoje buvusios Sovietų Sąjungos teritorijoje su 1941 m. birželio 22 d. sienomis.¹² Tai rodo, kaip sunku Rusijos politiniam elitui susitaikyti su sąlygomis, pasikeitusiomis po Šaltojo karo, kurio pabaiga reiškė, kad baigiasi ir dviejų naratyvų apie Antrąjį pasaulinį karą dominavimas. Vakarietiškas ir sovietinis pasakojimai buvo gana panašūs, o dabar atsirado trečias – Rytų ir Vidurio Europos, o gal net ketvirtas – Vokietijos. Pastangos pasiekti, kad rusiškasis naratyvas būtų be išlygų pripažintas tarptautiniu mastu, ir kilęs visų pirma Baltijos šalių, Lenkijos pasipriešinimas, davė postūmį naujam reiškiniui – atminties karams regione. Lenkija ir Baltijos šalys visai kitaip vertina Raudonosios Armijos vaidmenį, o tai griaua sovietų armijos kaip Europos išvaduojuosios mitą.

Kaimyninės šalys dažnai apibendrina Antrąjį pasaulinį karą, nuo kurio jos neatsieja ir pokario, kai kovota prieš blogį – sovietinę (rusiškąją) despotiją. Rusijai toks požiūris nepriimtinas, nes Didysis Tėvynės karas yra vienas svarbiausių resursų, simbolizuo-

jančių, kad ji tebėra supervalstybė.¹³ Būtent dėl šios priežasties 2009 m. įkurta komisija kovai su istorijos falsifikatoriais.¹⁴ Tai buvo ir atsakas į tais pačiais metais Vilniuje priimtą ESBO rezoliuciją, smerkiančią tiek nacizmą, tiek stalinizmą.¹⁵ Šis dokumentas kirtosi su Rusijos istorijos politikos tikslais, kuriuos Putinas suformulavo dar 2007 m. susitikime su humanitarinių disciplinų dėstytojais:

1) Istorija turi būti dėstoma taip, kad skatintų nacionalinį pasididžiavimą;

2) Rusija neleis, kad jai būtų primestas kaltės jausmas.¹⁶

2012 m. ši komisija panaikinta, tačiau ji turėjo nemenką rezonansą. Antai 2009 m. inicijavo dviejų rinkinių, skirtų Lenkijos ir Baltijos šalių užsienio politikai prieš Antrąjį pasaulinį karą nušviesti, leidybą.¹⁷ Tais pačiais metais „Istorinių perspektyvų“ ir „Istorinės atminties“ fondai išleido dokumentų rinkinį iškalbingu pavadinimu „Antrojo pasaulinio karo partitūra. Kas ir kada pradėjo karą?“ Jo sudarytojos nuomone, kaltė už Antrojo pasaulinio karo pradžią tenka ir Lenkijai. Tokie kaltinimai buvo pakartoti ir straipsnyje, kuris paskelbtas Rusijos gynybos ministerijos interneto puslapyje.¹⁸ Minėtų fondų ir kitų nevyriausybinų organizacijų glaudžius ryšius su Kremliumi patvirtina jų publikacijos. Didžiausias dėmesys jose skiriamas Baltijos šalims, Lenkijai ir Ukrainai, siekiant parodyti, kad šių valstybių veikėjai kolaboravo su hitlerine Vokietija, o vyriausybės buvo provokiškos. Nevengiama ir tokių temų kaip Baltijos šalių gyventojų trėmimai į Sibirą, tačiau publikacijų autoriai, atskleisdami praeities žiaurumus, bando represijas pateisinti sovietų valdžios siekimu izoliuoti antisovietinius elementus.¹⁹ Kita tema, glaudžiai susijusi su Rusijos istorijos politika, – vietinių minėto regiono gyventojų dalyvavimas Holokauste. Tuo siekiama sukelti senųjų ES šalių nepasitikėjimą naujokėmis iš postsovietinio ir postkomunistinio bloko.

Nors pačios Rusijos istorijos politika labai agresyvi, daugeliui rusų atrodo, neva ji priversta gintis nuo kitų šalių išpuolių. Bene radikaliausiai šiuo klausimu pasisako Rusijos strateginių tyrimų instituto direktoriaus pavaduotoja Tamara Guzenkova, bandymus dekonstruoti Pergalės mitą vadinanti prieš Rusiją nukreiptu globaliu projektu, kuriame dalyvauja ir Holivudas.²⁰

Kad šiandien Rusijos visuomenėje Pergalės mitas taip giliai įleidęs šaknis, labai prisidėjo įvairios politinės akcijos, draudimų politika, svarbų vaidmenį suvaidino ir kinematografas. Propagandos požiūriu ypač vykusiu laikomas rusų ir baltarusių bendras filmas „Bresto tvirtovė“,²¹ sukurtas 2010 m. Jis kaip ir daugelis kitų tokio pobūdžio filmų nutyli Stalino represijas, koncentruojasi visų pirma į herojinę Raudonosios armijos kovą. Filmai apie Didįjį Tėvynės karą, sukurti po 2000-ųjų, labai primena Leonido Brežnevo laikus. Esminis šių dviejų epochų skirtumas, pasak Jegoro Isajev, yra tas, kad herojai dabar tampa dar ir superherojais.²² Filmai, objektyviai atskleidžiantys karo istoriją, Rusijoje nepageidaujami. Antai 2012 m. gegužės 9-osios išvakarėse didžiausias šalies televizijos kanalas NTV planavo rodyti filmą „Keturių gegužės dienų“, pasakojantį, kaip okupuotoje Vokietijoje sovietų kariai elgėsi su taikiais gyventojais, akcentuojamas masinis moterų prievartavimas. Tačiau fondo „Istorinė atmintis“ vadovas Aleksandras Djukovas sukėlė tokį skandalą, kad televizijos kanalas buvo priverstas atsisakyti filmo premjeros.²³

Krymo aneksija, Rusijos įsiveržimas į Rytų Ukrainą pabrėžė dar agresyvesnę Pergalės mito pusę. Nors oficialiai Maskva neigia savo dalyvavimą karo veiksmuose, tačiau šį konfliktą vaizduoja kaip gerųjų jėgų pasipriešinimą fašistams, „banderovcams“ ir pan. Karinę invaziją į Ukrainą rusai sutiko entuziastingai, bet valdžios struktūros vis tiek dar labiau sugriežtino istorijos politikos kursą. Dūma 2014 m. gegužės mėnesį priėmė įstatymą, numatantį baudžiamąją atsakomybę už nacizmo teisinimą. Numatoma bausti, jei bandoma:

a) neigti faktus, kuriuos nustatė Niurnbergo karinis tribunolas;

b) pateisinti nuosprendyje įvardytus nusikaltimus;

c) viešai skleisti klaidingus duomenis apie Sovietų Sąjungos veiksmus Antrojo pasaulinio karo metais;

d) viešai niekinti atmintinas datas, susijusias su Didžiuoju Tėvynės karu;

e) niekinti simbolių ir paminklų, susijusių su Rusijos karine šlove;

f) dar didesnė bausmė numatoma už tuos pačius veiksmus, jei įtariamasis pasinaudojo tarnybine padėtimi arba skleidė informaciją per masinio informavimo priemones.²⁴

Šio įstatymo priėmimą galėjo paskubinti ir du skandalai, susiję su praeitimi. 2013 m. vienas iš liberalų partijos „Pravoje delo“ vadovų Leonidas Gozmanas interneto dienoraštyje sovietų karinę žvalgybą SMERŠ prilygino SS formuotėms.²⁵ 2014 m. plačiai nuskambėjo istorija, susijusi su TV kanalu *Doždj*, kuris, minint 60-ąsias metines, kai buvo pralaužta Leningrado blokada, interneto svetainėje klausė žiūrovų, ar tikslinga buvo tokia miesto gynyba, atsižvelgiant į didžiulius žmogiškuosius nuostolius. Nors šis klausimas internete išbuvo vos keliolika minučių, o televizijos vadovai atsiprašė žiūrovų, tačiau kilusi politikų nepasitenkinimo banga lėmė, kad ši televizija buvo pašalinta iš daugelio kabelinės televizijos tinklų ir šiandien yra ties bankroto riba. Tiesiogine naujojo įstatymo auka galima laikyti ir Maskvos Tarptautinių santykių instituto profesorių, kuris pašalintas iš darbo už tai, kad Krymo aneksiją viešai prilygino Austrijos anšliusui 1938 m.²⁶

2014 m. permainos palietė ir memorialinį centrą *Permj-36*, įkurtą 1996 m. priverčiamųjų darbų kolonijoje, veikusioje nuo 1942 iki 1988 m. Už aktyvią edukacinę veiklą pripažintas ne tik šalyje, bet ir užsienyje, šis centras Rusijos iniciatyva turėjo būti įtrauktas į UNESCO saugomų objektų sąrašą. Pirmoji nepasitenkinimo juo banga kilo 2012 m., pasitraukus srities gubernatoriui, globojusiame šį objektą. Pasinaudoję situacija, vietos klubo *Patriot* nariai rengė piketus prie gubernatoriaus administracijos, reikalaudami uždaryti šią, pasak jų, „NATO bazę“. Tais pačiais metais partijos *Jednaja Rossija* atstovas Dūmoje pasiūlė sumažinti finansavimą muziejui 70 proc. Tokį reikalavimą jis grindė prašymais mokytojų, nepatenkintų centro veikla, esą juodinančia Pergalę Didžiajame Tėvynės kare. Remiantis šiais skundais ir politikų raginimais, muziejus buvo perimtas gubernatoriaus administracijos ir iš esmės reorganizuotas.²⁷

Naujasis įstatymas suteikė Rusijai precedento neturinčią teisę kištis net į užsienio šalių vidaus reikalus. 2015 m. jis pirmąkart buvo pritaikytas užsieniečiams – iškelta baudžiamoji byla Ukrainos kariams, dalyvavusiems griaunant sovietinius paminklus Ukrainos teritorijoje.²⁸ Tai tik pirmosios naujaušio Rusijos memorialinio įstatymo aukos.

Holokausto tema ir Rusijos atminties kultūros internacionalizacija

Sovietų Sąjungos partiniam elitui buvo sunku pripažinti Holokausto faktą – iki pat savo egzistavimo pabaigos SSRS nelaiškė žydų hitlerinės Vokietijos aukomis.

Rusijos požiūris pasikeitė nedaug. Nors rengiamos mokslinės konferencijos, parodos, tačiau Holokausto tema nėra įtraukta į mokymo programas, pirmą filmą apie žydų naikinimą šalies televizija parodė tik 2002 m.²⁹ Dūmos narių pasiūlymui sausio 27-ąją oficialiai minėti kaip Aušvico koncentracijos stovyklos išvadavimo dieną kategoriškai pasipriešino Vladimiras Žirinovskis ir Naročinskaja, o tais pačiais metais atlikta deputatų apklausa parodė, kad daugumai jų nepriimtinas baudžiamosios atsakomybės taikymas už Holokausto neigimą.³⁰ Tačiau pastaraisiais metais situacija pradėjo keistis – padaugėjo dvišalių Rusijos ir Izraelio iniciatyvų, susijusių su Antruoju pasauliniu karu. 2009 m. Rusijos prezidentas Dmitrijus Medvedevas ir Izraelio vadovas Simonas Peresas, reaguodami į Vilniuje paskelbtą ESBO rezoliuciją, smerkiančią tiek nacionalsocializmą, tiek stalinizmą, paskelbė deklaraciją, kurioje akcentavo bendrą rusų ir žydų kovą su nacionalsocializmu, ragindami ir kitas šalis atmesti bet kokią revizionizmą karo ir Holokausto atžvilgiu. Gerą šalių sutarimą dėl požiūrio į Antrąjį pasaulinį karą liudija ir 2012 m. Izraelyje atidengtas paminklas Raudonosios armijos kariams, kovojusiems su hitlerine Vokietija.³¹ 2015 m. minint Pergalės dieną, Dūmoje buvo surengta paroda „Prarasta vaikystė. Holokaustas mažamečių konclagerio kalinių akimis“. Pagal pradinį sumanymą ši paroda turėjo būti eksponuojama UNESCO būstinėje Paryžiuje, tačiau pasipriešino Latvijos vyriausybė,³² nes čia kalbama ne apie Holokausto aukas – vaikus, – bet apie tariamai pronaistinę latvių laikyseną.

Holokausto tema, Rusijoje iš pradžių naudota vien propagandiniiais tikslais, dabar tampa sudėtine atminties kultūros, konkrečiai Pergalės mito, dalimi. Panaši situacija klostosi ir Vokietijoje – Holokausto problematika integruojama į naujo mito, kad vokiečiai irgi yra Antrojo pasaulinio karo aukos, turinį.³³

Kitų epochų istorinės temos Rusijos atminties kultūroje

Atminties kultūrą vertinant tipologiniu požiūriu, Rusija priklauso „trumpos atminties“ visuomenių grupei, t. y. savo tapatybę grindžia išimtinai XX a. įvykiais. Toks praeities susiaurinimas iki konkrečių naujausios istorijos temų susijęs su istoriniais lūžiais, pakeitusiais konkrečios šalies istorinę raidą. Rusijoje toks įvykis neabejotinai buvo 1917 m. Spalio perversmas. Visuomenės patirtas sunkias traumas bene geriausiai gydo nauja transformacija, tokia kaip, pavyzdžiui, Sovietų Sąjungos žlugimas 1991-aisiais. Atminties kultūros tyrinėtojų teigimu, bet kokiam naujam reiškiniui pagrįsti svarbi ne tik praeitis, formuojanti centrinę istorijos naratyvą (Rusijai tai pergalė Didžiajame Tėvynės kare), bet ir to reiškinio genėzė.³⁴ Sovietmečiu atminties kultūra rėmėsi Spalio revoliucijos mitu, o kaip šį revoliucinės pradžios klausimą sprendžia šiuolaikinė Rusija?

Yra dar viena aplinkybė, skatinanti atsižvelgti, kaip ankstesnių epochų įvykius gali panaudoti Rusijos atminties kultūra. Postsovietinės ir postkomunistinės valstybės tolesnę savo raidą susiejo su ikisovietiniu laikotarpiu. Šį reiškinį mokslinė literatūra vadina „grįžimu į normalybę“.³⁵ Iš naujo konstruojama atminties kultūra remiasi ikisovietinės atminties kultūros elementais arba net trumpam atgaivina ikisovietinę atmintį. Natūraliai kyla klausimas, ar galima „grįžimą į normalybę“ taikyti Rusijos atminties kultūrai.

Rusijos genėzės klausimas

Dėl valstybingumo ištakų kilo sunkumų iškart po 1991 m., kai susikūrė savarankiška ne tik Rusijos, bet ir Ukrainos valstybė. Lig tol, kalbant apie rusų valstybingumą, tradiciškai, nors istoriškai gal ir nepagrįstai,³⁶ būdavo prisimenama Kijevo Rusia. Bet po 1991-ųjų Kijevas tapo kitos nepriklausomos valstybės – Ukrainos – sostine. Rusų istorikai net po 2000 m. sakydavo, kad jiems ne tiek skauda galvą dėl Katynės, kiek dėl neatsakyto klausimo, kam priklauso Kijevo Rusios palikimas.

Nauji atminties kultūros elementai neatsiranda tuščioje vietoje, dažnai juos iš pradžių sukonstruoja istorikai mokslo darbuose. Taip atsitiko ir su Rusijos valstybingumo ištakomis. Būtent rusų istorikai sukūrė teoriją apie Kijevo Rusiją, policentrinę valstybę, kurios vienas iš svarbiausių centrų, išskyrus Kijevą, buvo Senoji Ladoga. Po 2000-ųjų į šias istorikų hipotezes atkreipė dėmesį aukščiausi Rusijos politikai. Tiesa, Senoji Ladoga į jų akiratį pateko ne iškart.

Vladimiras Putinas, vėl tapęs Rusijos prezidentu, 2001 m. lankėsi Novgorode. Nuvyko į Senąjį Naugardą, kuris, srities gubernatoriaus aiškinimu, ir yra tikrasis Rusijos lopšys. Akivaizdžiai tuo susidomėjęs, prezidentas susitikime su istorikais ir archeologais iškėlė klausimą apie Kijevo reikšmę Rusijos istorijai, teiravosi istorikų, kur dabar, kai Kijevas tapo Ukrainos sostine, reikėtų ieškoti Rusijos ištakų. Kalbėta apie Didįjį Naugardą, tačiau istorikai skeptiškai vertino galimybes paskatinti jį nacionalinės idėjos kūrimui.³⁷

Gali būti, kad šis vizitas Novgorode ir paskatino Putiną domėtis Rusijos valstybingumo ištakomis, o tada jo dėmesys nukrypo į Senąją Ladogą. 2002 m. prezidentas pasirašė įsaką dėl Senosios Ladogos, kuri kadaise buvo Rusijos sostinė, 1250 metų jubiliejaus šventimo 2003-aisiais. Iškilimėse apsilankė ir Putinas, savo kalboje akcentavęs istorinės atminties svarbą – kai ji nevertinama, sunku sukurti gerą ateities scenarijų. Senoji Ladoga netrukus virto politinio turizmo Meka. Bent kiek reikšmingesnės partijos vadovas laikė tiesiog savo pareiga užmesti akį į archeologinius Senosios Ladogos tyrinėjimus, kuriems buvo skirta nemažai finansinių resursų. Kurį laiką atrodė, kad šiuo veiksmu Putinas išsprendė Rusijos valstybingumo pradžios dilemą.

Vis dėlto ši vietovė politikų dėmesį traukė neilgai. Archeologijos paminklą paversti Rusijos valstybingumo simboliu sukliudė skandinaviška pirmųjų Riurikaičių kilmė. Negelbėjo net aukščiausios mokslo nomenklatūros, kartu su Mokslų Akademijos Rusijos istorijos instituto direktoriumi Aleksandru Sacharovu bandymai „paretušuoti“ istorijos faktus. Argumentai apie Riurikaičių dinastijos slavišką kilmę neįtikino politinės vadovybės. Iniciatyvą paversti Senąją Ladogą rusų istorijos Meka

galutinai palaidojo švedai, pasisiūle finansuoti paminklą kunigaikščiui Riurikui. Rusijos valdžia atsisakė puoselėtų planų iš pradžių (2002) Ladogje, vėliau (2004) Didžiamėje Naugarde pastatyti paminklą šiai istorinei asmenybei. Juo labiau kad šiai idėjai priešinosi ir novgorodiečiai, nenorintys, kad į jų regioną vėl grįžtų normanai.³⁸

Istorinių Rusijos ištakų paieškos tuo, žinoma, nesibai gė. Istorikai, sričių gubernatoriai, pajutę prezidento susidomėjimą, greitai pasiūlė alternatyvą. 2005 m. Putinui lankantis Sibire, jo dėmesį stengtasi atkreipti į Bronzos amžiaus Arkaim gyvenvietę, laikomą indoiraniečių, o populiariojoje literatūroje dar ir arijų protėvyne. Bandymai įtikinti prezidentą, kad ši vietovė galėtų tapti Rusijos nacionalinės idėjos įsikūnijimu, nuėjo niekais. Putinas nesiryžo suteikti tokio statuso vietovei,³⁹ kurią pamėgę rusų nacionalistai, nenorėjo prisidėti prie arijų kulto puoselėjimo, galimai vengdamas analogijų su Hitleriu.

Rusijos ištakų klausimu prezidentas dar kartą pasisakė 2014 m., tuoj po Krymo pusiasalio aneksijos, pabrėždamas Chersono, kur pakrikštytas Rusijos didysis kunigaikštis šv. Vladimiras, svarbą Rusijos istorijai.⁴⁰ Po tokio pareiškimo galima tik spėlioti, ar politinis elitas jau rado Rusijos valstybingumo pradžią ir nacionalinės idėjos įsikūnijimo vietą, ar tos paieškos dar bus tęsiamos.

Kad reikėtų atkreipti dėmesį ir į kitas istorines epochas, galimą jų reikšmę Rusijos atminties kultūrai, sufleruoja patys tyrinėtojai, siekdami panaudoti jose glūdinčius patriotinius resursus.⁴¹ Kad svarbu remtis visa praeitimi, vienoje iš savo kalbų 2000 m. akcentavo ir Putinas. Šie jie žodžiai leido Rusijos tyrinėtojams suformuluoti tezę apie totalų praeities perimamumą.⁴² Tačiau šie pareiškimai neatsako į klausimą, ar po 1991-ųjų Rusija tolesnę savo raidą ir atminties kultūrą siejo su ikirevoliucine praeitimi ir kaip šie saitai pasireiškia realybėje.

Reikėtų iškart pažymėti, kad analizuojant šį klausimą, Vakarų šalių ir liberalių Rusijos atminties kultūros ir politikos tyrinėtojų nuomonės gana smarkiai išsiskiria. Vakariečiai linkę manyti, kad šiuolaikinei Rusijos visuomenei didelę įtaką greta Pergalės mito daro carinės Rusijos istorinė tradicija, visų pirma Romanovų dinastija, o ypač paskutinis bolševikų nužudytas caras. Antai vokiečių autoriai teigia, kad Sovietų

Sąjungai subyrėjus, rusai irgi siekė tolesnę savo raidą susieti su normalia istorija, tokią radę carinėje Rusijoje.⁴³ Gaivinant ikirevoliucinę praeitį, svarbų vaidmenį suvaidino Maskvos (1997) ir Peterburgo (2003) jubiliejai, per kuriuos ypač akcentuota carizmo svarba. 1998 m. buvo surengtas iškilmingas bolševikų nužudyto caro Nikolajaus II ir jo šeimos perlaidojimas, o 2000 m. Stačiatikių bažnyčia paskelbė juos sovietinės sistemos kankiniais.⁴⁴ Carinės Rusijos tradicija, pasak vokiečių autorių, galutinai įsitvirtino, 2004 m. įvedus naują valstybinę šventę – vienybės dieną.⁴⁵

Greta Romanovų dinastijos svarbią vietą Rusijos atminties kultūroje vaidina XX a. pradžios reformatorius Stolypinas, tapęs savotišku pavyzdžiu šiuolaikinės Rusijos politiniam elitui.⁴⁶

Su tokia pozicija kategoriškai nesutinka Rusijos tyrinėtojai. Pripažindami čia išdėstytus faktus, jie pabrėžia, kad šalies politiniam elitui labiau rūpėjo stačiatikybės, o ne carinės Rusijos tradicijų atgaivinimas. 2009 m. Gdanske minint Antrojo pasaulinio karo pradžios 70-metį, tokiai nuomonei pritarė žinomas Rusijos istorikas Jurijus Afanasjevas, dabartinę Rusiją pavadinęs čekistine stačiatikių valstybe.⁴⁷ Tokie teiginiai yra pakankamai įtikinami, ypač turint omenyje, koks ambivalentiškas rusų požiūris į Spalio revoliuciją ir Leniną. Rusijos reformatoriums, siekusiems sukurti demokratinę valstybę, daug problemų kėlė ir carinės Rusijos autoritarinis režimas, apie kurį jie kalbėjo labai dviprasmiškai. Antai 1993 m. Borisas Jelcinas ragino rusus atsigręžti į demokratines ikirevoliucinės Rusijos tradicijas, o 1996 m. pareiškė, kad būtent demokratinų institutų carinėje Rusijoje trūkumas leido įvykti katastrofai – Spalio revoliucijai.⁴⁸ Rusijos tyrinėtojų įžvalgas iš dalies patvirtino Romanovų dinastijos 400 metų jubiliejaus minėjimas 2013 m. Per iškilmes tapo akivaizdu, kad vengiama įvardyti paskutinių Romanovų dinastijos atstovų žudikus, pabrėžtinai akcentuojama stačiatikybės svarba Rusijos visuomenei.⁴⁹ Pasak rusų tyrinėtojų, Rusija ir Baltarusija bene vienintelės iš postkomunistinių šalių nė nebandė galutinai atsiriboti nuo komunizmo, Maskva netgi pabrėžia esanti SSRS įpėdinė.⁵⁰ Taigi šis klausimas pateikia atsakymą ir apie Rusijos atminties kultūros išskirtinumą – šiandien tai vie-

nintelė postkomunistinė ir postsovietinė valstybė, kuriai negalima pritaikyti „grįžimo į normalybę“ teorijos.

Anksčiau aptarta, kaip keitėsi šiuolaikinės Rusijos požiūris į Sovietų Sąjungą. Tęsdamas sovietines tradicijas, politinis elitas išplėtojo naują istorijos naratyvą, nė kiek nekonfrontuojantį su Pergalės mitu, nes jis yra šio naratyvo ašis, – tai pasakojimas apie imperiją, kuri vadinama galinga suverenė valstybe. *Superderžavos* vizijai pritaria beveik visos politinės jėgos. Antai proliberalių pažiūrų politikas Anatolijus Čiubaisas ateities Rusiją mato kaip liberalią imperiją,⁵¹ o komunistai, nacionalistai, kiti Putino šalininkai neįžvelgia didelio skirtumo tarp Romanovų imperijos ir Sovietų Sąjungos.⁵² Būtent taip reikėtų interpretuoti Putino pareiškimą, kad Sovietų Sąjungos subyrėjimas buvo didžiausia geopolitinė katastrofa. Dėl Rusijos ateities vizijos politinis elitas kuo puikiausiai sutaria – tai imperija. Tą liudija ir masinis rusų entuziazmas po Krymo aneksijos 2014 m., ir atlikta rusiškosios publicistikos analizė.⁵³ Lygiai taip pat akivaizdu, kad imperijos idėja Rusijos visuomenėje tapo populiari tik šiame šimtme tyje ir tai sietina su Putino vardu.

Vertėtų atkreipti dėmesį ir į paties termino *imperija* dviprasmiškumą. Viena jos reikšmė – pačios monarchijos atkūrimas. Šios idėjos šalininkų Rusijoje nėra labai daug, nors jų skaičius, atrodo, auga – 1998 m. imperijos šalininkų buvo 9 proc.,⁵⁴ o 2013 m. – jau 28 proc.⁵⁵ Tačiau kur kas didesnė visuomenės dalis pritaria stiprios Rusijos (*superderžava*) vizijai. Nors, istoriškai žiūrint, tai du skirtingi dariniai, tačiau Rusijos atminties kultūra juos gana harmoningai sulieja į vieną. Vokiečių politologas Heinzas Timmermannas teisingai tvirtindamas, kad Rusijos užsienio politikos imperiniai siekiai galėjo iš dalies pakoreguoti ir atminties kultūrą. Jis nurodė gana svarbią detalę, koks buvusių sovietinių respublikų požiūris į Sovietų Sąjungos palikimą. Daugelis jų, išskyrus Baltijos šalis, kiek vėliau Gruziją, o pastaruoju metu ir Ukrainą, prisimena sovietmetį su tam tikra nostalgija, vertina veikiau pozityviai negu negatyviai. Būtent todėl Putinas labiau negu jo pirmtakas Jelcinas akcentuoja pozityvią Sovietų Sąjungos reikšmę, šį praeities elementą panaudodamas kaip minkštąją galią postsovietinėje erdvėje. Kuriam lai-

kui sumažėjo ir carinės praeities, tarp kitų (ne rusų) tautų turinčios neigiamą konotaciją, akcentavimas.⁵⁶ Vis dėlto po 2011 m. imta laužyti ir šią tradiciją. Svarbus požymis, kad praeities temų ratas plečiamas, buvo prezidento Dmitrijaus Medvedevo 2012 m. pasirašytas įsakas, paskelbęs tuos metus Rusijos istorijos metais. Didelis dėmesys buvo skiriamas Rusijos valstybingumo 1150 metinėms, pergalėi prieš Napoleoną 1812-aisiais...

Aukščiausių Rusijos politikų dėmesio centre atsidūrė Stolypinas, kurio vykdytos reformos laikomos svarbiu istoriniu pavyzdžiu, modernizuojant šiuolaikinę Rusiją.⁵⁷

Rusijos atminties kultūros ir istorijos politikos tyrinėtojai gana dažnai teigia, kad šalyje dominuoja išimtinai Pergalės mitas, o iš kitų istorinių epochų atsirenkami paskiri faktai nesudaro nuoseklaus pasakojimo. Atrodo, toks teiginys koreguotinas. Kitų istorijos temų aptarimas leidžia patikslinti, koks naratyvas dominuoja Rusijos atminties kultūroje, – tikrai ne Pergalės Didžiajame kare mitas, o pasakojimas apie imperiją (*superderžava*). Būtent jis konstruojamas, eklektiškai pasitelkiant ir kitų epochų faktologiją, akcentuojant rusų tautos istorinius pasiekimus, nutylint nesėkmes ir net maskuojant nusikaltimus, įvykdytus tautos vardu. Šių dviejų naratyvų sankirtoje Pergalės mitas yra antrinis. Tačiau jis – vienas svarbiausių imperijos toposo, šiandien dominuojančio Rusijoje, resursų.

Vokiečių istorikas Andreasas Langenohlas savo studijos apie Rusijos atmintį išvadose bandė daryti platesnius apibendrinimus: „*Šiandieninės visuomenės vis mažiau leidžiasi, kad jas simboliškai integruotų didieji, įpareigojantys ir kritiškai nepatikinami naratyvai. Tokiems integravimo bandymams priešinasi globali įvairovė, lig šiol dar neregėto masto migracijos procesai, dėl kurių kultūriškai homogeniškų visuomenių laikmetis, jeigu toks kada nors egzistavo, dabar dinga visiems laikams. [...] Tai pasakytina apie visas postsovietines valstybes, o ypač tinka Rusijai.*“⁵⁸ Šiandieninė situacijos analizė, atrodo, paneigia šias gerokai paskubomis padarytas išvadas. Šių dienų Rusijoje vyrauja būtent *kultūriškai homogeniška* visuomenė, beveik visiškai nedalyvaujanti naujos rusų tapatybės ir postsovietinės, postkomunistinės atminties kultūros kūrimo.⁵⁹

Ar yra alternatyva dominuojančiam Rusijos atminties naratyvui?

Visa aukščiau pateikta Rusijos situacijos analizė tarsi prieštarautų tokio klausimo kėlimui. Vis dėlto bendresnis požiūris leidžia bent teoriškai svarstyti alternatyvos dominuojančiam naratyvui galimybes. Pirmasis atspirties taškas – pats atminties kultūros formavimo būdas, iš esmės primestas šalies politinio elito ir neišdiskutuotas visuomenės. Svarbų vaidmenį vaidina ir specifinis Rusijos, beje, ir Baltarusijos, Ukrainos visuomenių santykis su praeitimi. Sovietmetis išmokė, kad atvirai kalbėtis apie praeitį pavojinga. Net šeimos nariai vengė dalytis savo patirtimi, ypač susijusia su tokiais lūžiniais istorijos tarpsniais kaip Stalino represijos ar Didysis Tėvynės karas, jeigu atsiminimai prieštaravo valdžios iš aukščiau nuleistiems oficialiems praeities vertinimams. Būtent toks atminties kultūros konstruktas, neparemtas generacine atmintimi, ypač pažeidžiamas, keičiantis politinei konjunktūrai. Antai atrodė, kad Rusijos visuomenė po „baltų dėmių“ šalinimo kampanijos XX a. dviem paskutiniais dešimtmečiais, po valdžios vykdyto destalinizacijos proceso jau yra įveikusi stalinizmo sindromą. Tačiau XXI a. pradžios įvykiai parodė, kad generalisimo simpatikų gretos vėl sparčiai išaugo ir šiandien jos jau dominuoja. Vis dėlto antistalinistų pozicijos irgi nėra labai silpnos, jos sustiprėjo, kai Putinas, 2009 m. rugsėjo 1 d. nuvykęs į Gdanską, kritiškai įvertino Hitlerio-Stalino paktą, o Katynę pripažino Stalino nusikaltimu. Dar kritiškesnę poziciją užėmė tuometis Rusijos prezidentas Dmitrijus Medvedevas, pabrėžęs, kad atminti teroro aukas ne mažiau svarbu, negu pagerbti karo didvyrius. Pridūrė, kad jo suburta komisija kovai su istorijos falsifikatoriais turėtų užsiimti ir tais, kurie bando pateisinti asmenis, žudžiusius savo tautiečius. Katynės žudynių 70-metis ir aviakatastrofa Smolenske dar labiau sustiprino antistalinistinę laikyseną.

Svarbi ne tik pirmųjų Rusijos asmenų antistalininė retorika, bet ir konkretūs projektai. Pilietinės

visuomenės ir žmogaus teisių komisija, įsteigta prie Rusijos prezidento, 2011 m. pradžioje parengė programą „Totalitarinio režimo aukų įamžinimas“, gavusią prezidento Medvedevo pritarimą. 2013 m. prezidentams pasikeitus vietomis, valdžios nuostata nepasikeitė. Putino pavedimu, turėjo sekti konkretūs veiksmai. Numatyta statyti memorialus totalitarizmo aukoms, sukurti vieningą duomenų banką apie stalinizmo aukas, gerinti materialinę nukentėjusiųjų situaciją, paspartinti teisinę represuotųjų reabilitaciją. Planuota paviėšinti nusikaltimus vykdžiusius asmenis, plėsti edukacinę veiklą. Didesnis dėmesys šiai temai turėjo būti skiriamas istorijos vadovėliuose.

Daugelis su šia programa susijusių aplinkybių nėra iki galo aiškios. 2011–2013 m. jos metmenis rengusios, nuosekliai su stalinizmu kovojančios organizacijos *Memorial* vadovas Arsenijus Roginskis mano, kad tokį valdžios viršūnių atsigrėžimą į stalinizmo aukas lėmė naujo besiformuojančio nacionalistų ir stalinistų aljanso baimė. Tokia sąjunga galimai kelia didesnę grėsmę dabartinei sistemai negu liberalioji Rusijos opozicija.⁶⁰ Žinoma, didelę įtaką padarė ir pasikeitusi tarptautinė konjunktūra. Šiuos projektus Rusijoje pradėta svarstyti būtent tada, kai JAV prezidentas Barackas Obama bandė inicijuoti JAV ir Rusijos santykių „perkrovimą“.

Pradiniame programos metmenų svarstymo etape atrodė, kad bent dalis pasiūlymų tikrai bus realizuota. Juo labiau kad iš pradžių ją palaikė ir Stačiatikių bažnyčia. Tačiau netrukus tarp liberaliųjų jėgų ir cerkvės ėmė rasti vis daugiau nesutarimų, nuomonės išsiskyrė tiek dėl grupės *Pussy Riot* teismo persekiojimo, tiek dėl kitų dalykų. Neaiškus ir tikrasis pirmųjų šalies asmenų nusiteikimas programos atžvilgiu. Nors jai pritarė tiek Medvedevas, tiek Putinas, bet Kremliaus kontroliuojama žiniasklaida, pavyzdžiui, naujienu agentūra *REGNUM*, aršiai ją kritikavo. Esą programos įgyvendinimas stalinistinę Rusiją prilygins hitlerinei Vokietijai, rusai praras moralinę teisę didžiutis pergale Didžiajame Tėvynės kare. Baimintasi, kad stalinizmo aukų atminimas užgoš sovietmečio pasiekimus, tokius kaip

industrializacija, kosmoso užkariavimas, susilpnins tarptautines Rusijos pozicijas.⁶¹ Programos šalininkai buvo vadinami svetimų šalių liokajais, kaltinami, neva jų rankomis Europos Sąjunga siekia primesti Rusijai savo reikalavimus.⁶²

Kad egzistuoja dvi tarpusavyje konkuruojančios atmintys, netiesiogiai patvirtina ir 2015 m. Maskvoje atidarytas GULAGO muziejus.⁶³ Destalinizacijos priešininkai beveik pažodžiui kartoja argumentus, dėstytus Jelcino laikais, beje, nepasikeitė ir jos šalininkų argumentacija. XXI a. šiuo klausimu Rusijos demokratizacijos šalininkai susidūrė su stiprios imperijos šalininkais. Beveik tokios pat aršios kaip ir prieš dvidešimt metų diskusijos rodo, kad alternatyvi Rusijos raidos galimybė dar nėra visiškai ištrinta iš politinės darbotvarkės. Destalinizacijos šalininkai reprezentuoja alternatyvą dabartinės Rusijos atminties kultūrai.

Vietoje išvadų

Daryti kokias nors apibendrinamąsias išvadas apie Rusijos atminties kultūrą ir istorijos politiką dar pernelyg anksti. Galima pateikti tik kai kuriuos samprotavimus.

Rusijos atvejis akivaizdžiai prieštarauja tiems teoretikams, kurie apskritai neigia, kad gali egzistuoti nacionalinės atminties kultūra. Patyrusi sudėtingą postsovietinę transformaciją, atminties kultūra Rusijoje apie 2005 m. įgavo aiškius kontūrus. Jos centre – pasakojimas apie imperiją (*superderžava*), kurios statusą ir galią turėtų pripažinti visas pasaulis. Pagrindinis simbolinis šio toposo resursas – Pergalės Didžiajame Tėvynės kare mitas. Tačiau pastaruoju metu centriniam mitui sustiprinti pasitelkiami ir faktai, selektyviai atrinkti iš kitų istorinių epochų.

Simbolines atminties kultūros figūras Rusija nuolat interpretuoja iš naujo. Antai Pergalės mitas po 1992 m. perėjo net kelis etapus:

pirmaisiais Boriso Jelcino prezidentavimo metais (iki 1995 m.) aktyviai bandyta šį mitą dekonstruoti;

1995–2000 m. laikotarpiu jis buvo atgaivintas, visų

pirma akcentuojant rusų tautos kaip nugalėtojos ir aukos statusą;

2000–2005 m. laikotarpiu mito centre vėl atsidūrė valstybė, o pastaraisiais metais šis mitas instrumentalizuojamas kaip Rusijos priešprieša Vakarams. Po 2011 m. bandoma išplėsti simbolinių instrumentų kiekį, aktyviai atrenkant faktus iš kitų istorinių epochų.

Rusija, kurios manymu, tik ji ir Jungtinės Valstijos yra suverenios supervalstybės, neišvengė atminties kultūros internacionalizavimo. Viena iš sudėtinių Rusijos atminties kultūros dalių tapo Holokaustas.

Nors Rusijoje stipriai išreikštas imperijos (*superderžava*) megaratyvas, jis turi konkurentų. 2009–2013 m. laikotarpiu sustiprėjo stalinizmo aukų atminimas. Šiuo atžvilgiu Rusijos atminties kultūros struktūra, nors ir su tam tikromis išlygomis, lygintina su Lenkijos, bet gerokai skiriasi nuo Vokietijos, Lietuvos, Baltarusijos, turinčių aiškiai išreikštą vieną atminties kultūrą su skirtingomis siužetinėmis linijomis. Iš regiono konteksto iškrinta Ukraina, nors ir formuojanti vieningą atminties politiką, tačiau šis procesas čia dar tik prasidėjo.

Rusijos atminties kultūra turi ir savo išskirtinių bruožų. Ši šalis vienintelė iš postsovietinių ir postkomunistinių valstybių remiasi senais Sovietų Sąjungos mitais. Kitos istorinės epochos nėra organiškai integruojamos į didįjį pasakojimą. Šiuo atžvilgiu Rusijos santykis su komunistine tradicija dar glaudesnis negu Baltarusijos, kuri pastaraisiais metais greta sovietinio partizanų respublikos mito plačiai naudoja valdančiojo režimo palaikomą pasakojimą apie Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę kaip baltarusių ir slavų valstybę. ■

¹ Anna Becker. Mythos Stalin. Stalinismus und staatliche Geschichtspolitik im postsowjetischen Russland der Ära Putin. Berlin-Brandenburg. 2016, s. 47–49.

² Cituojami faktai paimti iš: Anna Oziganova, Vladimir Kuznecevsckij, Vladislava Filianova. Rossija. Nasledniki Velikoj pobedy, in: „Rasskažu vam o vojnie...“ Vtoraja mirovaja i Velikaja otečestvennaja vojny v učebnikach i soznanii školnikov slavianskich stran. Moskva. 2012, s. 25–48, čia p. 30.

³ Nikolaj Koposov. Pamiatj starogo režima. Istorija i politika Rosii. Moskva.

- 2011, s. 159, 163–164.
- ⁴ Aleksej Miller. Politika pamiaty v Rossii: Rolj ekspertnyh soobščestv, in: Simvoličeskaja politika. Političeskije funkcii mifov, vyp. 3, Moskva. 2015, s. 210–235, čia p. 212–214.
- ⁵ Anna Becker. Mythos Stalin. S. 51.
- ⁶ Ten pat, p. 99.
- ⁷ Ten pat, p. 65–66.
- ⁸ Aleksej Miller. Politika pamiaty v Rossii. s. 210–235, čia p. 220–225.
- ⁹ Modest Kolerov. „Istoričeskaja politika“ v sovremennoj Rossii: poisk institutov i jazyka, in: Russkij sbornik. Issledovanija po istorii Rossii. Moskva. 2014, T. 16, s. 441–480, čia p. 469–473.
- ¹⁰ Anna Becker. Mythos Stalin. S. 73–75.
- ¹¹ Karsten Brügemann. Denkmäler des Grolls. Estland und die Kriege des 20. Jahrhunderts, in: *Osteuropa*, 58. Jg., 2008, H. 6, s. 129–146.
- ¹² Nikolaj Koposov. Pamiatj starogo režima. s. 229–231.
- ¹³ Igorj Torbakov. „Nepredskazujemoje“ ili „neopredelionnoje“ prošloje? Meždunarodnyje otnošenija i rossijskaja istoričeskaja politika, in: Olga Malinova (Red), Simvoličeskaja politika: Konstruirovanije predstavlenij o prošlom kak vlastnyj resurs. Vyp. 1, Moskva. 2013, s. 91–125, čia p. 103–106.
- ¹⁴ Russland kämpft. Gesetz und Kommission gegen Geschichtsfälscher, in *Osteuropa*, 2009, Jg. 59, H. 7–8, S. 273–276; Galina Michaleva, Vergangenheitsbewältigung als Voraussetzung für die Modernisierung Russlands, in: *Ibid.*, S. 47–58, hier S. 56–57. Apie Rusijos ir Baltijos šalių atminties karus: Elena Zubkova, Sowjetische Vergangenheit der baltischen Staaten: Schwerpunkte und Kontroverse der kollektiven Erinnerung und Geschichtsschreibung, in: Oliver Rathkolb/Imbi Sooman (Hg.), Geschichtspolitik im erweiterten Ostseeraum und ihre aktuellen Symptome – Historical Memory Culture in the Enlarged Baltic Sea Region and its Symptoms Today. Göttingen. 2011, S. 89–110.
- ¹⁵ Olga Malinova. Aktualjnoje prošloje: simvoličeskaja politika vlastvjuščej elity i dilemy rossijskoj identičnosti. Moskva. 2015, s. 122.
- ¹⁶ Igorj Torbakov. „Nepredskazujemoje“ ili „nieopriedelionnoje“ prošloje? s. 91–125, čia p. 110–111.
- ¹⁷ Lev Sockov (Sud.). Pribaltika i geopolitika. 1935–1945, Moskva, 2009; Lev Sockov (Sud.). Sekrety poljskoj politiki. Sbornik dokumentov (1935–1945). Moskva. 2009.
- ¹⁸ Apie tai ir apie kitas Rusijos atakas prieš Lenkiją: Biuro bezpečienstwa narodowego, Propaganda historyczna Rosji w latach 2004-2009, Warszawa, 16 wrzesnia 2009 r., in: http://www.bbn.gov.pl/portal/pl/2/1840/Zaktualizowana_wersja_analizy_BBN_quotPropaganda_historyczna_Rosji_w_latach_2004.html.
- ¹⁹ Apie tai išsamiau: Anna Becker, Mythos Stalin. S. 74–81.
- ²⁰ Tamara Guzenkova. Istoričeskaja politika: pamiatj prošlogo kak instrument konstruirovanija nastojaščego, in: Tamara Guzenkova (Red.). Nasledniki pobedy i poraženija. Vtoraja mirovaja vojna v istoričeskoj politikie stran SNG i ES. Moskva. 2015, s. 7–38, čia p. 35–37.
- ²¹ D. Malcev, L Usova, J. Soshin, A. Atajev. Otstaivajaja status pobeditelia, in: Tamara Guzenkova (Red.). Nasledniki pobedy i poraženija. S. 41–95, čia p. 70–71.
- ²² Jegor Isajev. Istoričeskaja politika v Rossii: Reprerentacii stalinskoj epochi v populiarnom kinematografie, in: *Žurnal issledovanij socialjnoj politiki*, t. 13, nr. 3, 2015, s. 391–406.
- ²³ Anna Becker. Mythos Stalin. S. 79–80.
- ²⁴ Ten pat, p. 124–125.
- ²⁵ Nikolaj Koposov. Pamiatj v zakonie. Pro istoriju, in: *Russkij žurnal*, 2014-04-08, <http://www.russ.ru/Mirovaja-povestka/Pamyat-v-zakone>
- ²⁶ Aleksej Miller. Politika pamiaty v Rossii: Rolj ekspertnyh soobščestv, in: Olga Malinova (Red.). Simvoličeskaja politika. Političeskije funkcii mifov, vyp. 3, Moskva. 2015, s. 210–235, čia p. 226–230.
- ²⁷ Anke Giesen. Raskolotaja pamiatj: otraženije konflikta vokrug „Memorialnogo centra Permj-36“ v rossijskich medijach, in: *Žurnal issledovanij socialjnoj politiki*, t. 13, nr. 3, 2015, s. 363–373.
- ²⁸ D. Malcev, L Usova, J. Soshin, A. Atajev. Otstaivajaja status pobeditelia. s. 41–95, čia p. 47.
- ²⁹ Ilja Altmann. Memorializacija Cholokosta v Rossii: istorija sovremenotj perspektyvy, in: Michail Gabovic (Red.). Pamiatj o vojnie 60 let spustia: Rossija, Germanija, Evropa. Moskva. 2005, s. 509–530, čia p. 526–530.
- ³⁰ Pavel Polian. Istoriomor, ili trepanacija pamiaty. Bitvy za pravdu o GULAGE, deportacijach, vojnie i Cholokostie. Moskva. 2016, s. 530.
- ³¹ Modest Kolerov. „Istoričeskaja politika“ v sovremennoj Rossii: poisk institutov i jazyka, in: Russkij sbornik. Issledovanija po istorii Rossii. Moskva. 2014, t. 16, s. 441–480, čia p. 461.
- ³² D. Malcev, L Usova, J. Soshin, A. Atajev. Otstaivajaja status pobeditelia. s. 41–95, čia p. 45f.
- ³³ Jan Rydel. Polityka historyczna w Republice Federalnej Niemiec. Zasłości, idee, praktyka. Kraków. 2011, s. 274–278.
- ³⁴ Jan Assmann. Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen, München, 2000, (3. Auflage).
- ³⁵ Peter Niedermüller. Der Mythos der Gemeinschaft, Geschichte, Gedächtnis und Politik im heutigen Osteuropa, in: A. Corbea-Hoisie u. a. (Hg.). Umbruch im östlichen Osteuropa. Die nationale Wende und das kollektive Gedächtnis. Innsbruck. 2004, s. 11–27, ypač s. 23–24.
- ³⁶ Jukka Korpela. Kijevo Rusia – istoriografinė fikcija? In: Alvydas Nikžentaitis, Rimvydas Petrauskas, Michael Borgolte (Sud.). Lietuvos valstybės susikūrimas europiniame kontekste. Vilnius. 2008, p. 127–143.

- ³⁷ Viktor Shnirelman. Prezidenty i archeologija, ili što iščut politiki v drevnosti: daliokoje prošloje i jego političeskaja rolj v SSSR i v postsovietskom prostranstvie, in: Ilja Gersimov, Marina Mogilner, Aleksandr Semionov (Red.). Imperija i nacija v zerkalie istoričeskaj pamiat. Moskva. 2011, s. 357–405, čia p. 377–378.
- ³⁸ Ten pat, s. 357–405, čia p. 379–382.
- ³⁹ Ten pat, p. 381.
- ⁴⁰ Žr. Putin kalbą, in: <http://www.Eurasischesmagazin.de/ticker/Wladimir-Putin-zum-Anschluss-der-Krim-Rede-im-Wortlaut-Volltext/121>
- ⁴¹ Tamara Guzenkova. Istoričeskaja politika. S. 7–38, čia p. 31.
- ⁴² Olga Malinova. Aktualjnoje prošloje: simvoličeskaja politika vlastvujuščej elity i dilemy Rossijskoj identičnosti. Moskva. 2015, s. 69–70.
- ⁴³ Jutta Scherrer. Erinnern und Vergessen: Russlands Umgangs mit (seiner) Geschichte in einer europäische Perspektive, in: Lars Karl, Igor Polianski (Hg.). Geschichtspolitik und Erinnerungskultur im neuen Russland. Göttingen. 2009, s. 23–40, čia S. 34.
- ⁴⁴ Jutta Scherer. Ein Leben für den Zaren. Auf der Suche nach nationalem Zusammenhalt berauscht sich Rußlands Elite an vorrevolutionären Mythen und den Gebeinen der Romanows, in: http://www.zeit.de/1998/10/Ein_Leben_fuer_den_Zaren_1998.02.26; Isabelle de Keghel. Abschied vom sowjetischen Gründungsmythos – Die Oktoberrevolution im Vergangenheitsdiskurs des spät – und postsowjetischen Russland, in: Bernd Faulenbach, Franz Josef Jelich (Hg.). Transformationen der Erinnerungskulturen in Europa nach 1989. Essen. 2006, S. 247–248.
- ⁴⁵ Isabelle de Keghel. Verordneter Abschied von der revolutionären Tradition: „Der Tag der nationalen Einheit“ in der Russländischen Föderation, in: Lars Karl, Igor Polianski (Hg.). Geschichtspolitik und Erinnerungskultur im neuen Russland. Göttingen. 2009, S. 119–140.
- ⁴⁶ Bernd Bonwetsch. Erinnerungskultur und Traditionspflege im postsowjetischen Russland, Bernd Faulenbach, Franz Josef Jelich (Hg.). Transformationen der Erinnerungskulturen in Europa nach 1989. Essen. 2006, S. 221–225.
- ⁴⁷ Piotr Czauderna. Sympozjum? Dziedzictwo II wojny Swiatowej z perspektywy 70 lat? W europejskim centrum Solidarnosci – relacja, in: <http://ako.gdansk.pl/sympozjum-dziedzictwo-ii-wojny-swiatowej-z-perspektywy-70-lat-w-europejskim-centrum-solidarnosci-relacja/> (2017-07-03)
- ⁴⁸ Olga Malinova. Aktualjnoje prošloje. s. 42–43.
- ⁴⁹ Vladimir Lapin. Predislovije. Romanovy, 400 let bytovanija mifa, in: Vladimir Lapin, J. Safronova (red.). 400-letije doma Romanovych 1613–2013. Sankt Peterburg, 2016, s. 7–22.
- ⁵⁰ Nikolaj Kopusov. Pamiatj starogo režima. S. 131–133; Igorj Torbakov. „Nepredskazujemoje“ ili „nieopriedelionnoje“ prošloje? s. 91–125, čia p. 116.
- ⁵¹ Plg. Anatolijaus Čiubaiso tekstą, skaitytą Peterburge 2003. 09. 25: http://www.prpc.ru/library/civ_09/01.shtml. arba vieno iš „Dešiniųjų jėgų sąjungos“ lyderių Leonido Gozmano pasisakymą in: <http://www.rosbalt.ru/2004/12/16/189420.html>. Plačiau apie tai: Fedor Luk’janov, Blick zurück nach vorn. Russland zwischen Geschichte und Globalisierung, in: *Osteuropa*, 2009, Jg. 59, H. 2–3, S. 133–150, hier S. 144–148. Išsamią šios temos analizę žr.: Olga Malinova, in: Aleksej Miller (Red.). Nasledije imperii i budusceje Rossii. Moskva. 2008; Olga Malinova. Kolektyvinės praeities idėja posovietinėje Rusijoje: savivaizdis ir imperijos palikimas, in: Alvydas Nikžentaitis, Michal Kopczynski (Sud.). Atminties kultūrų dialogai Ukrainos, Lietuvos, Baltarusijos (ULB) erdvėje. Vilnius. 2015, p. 257–275.
- ⁵² Modest Kolerov. Prostranstvo imperii: mečty i praktika, in: <http://www.regnum.ru/news/fd-abroad/litva/1336781.html>
- ⁵³ Woher ist das russische Land gekommen. Und wohin soll es gehen? Die inoffizielle Geschichtsschreibung in heutigen Russland, in: Gerhard Besier, Katarzyna Stokłosa (Hg.). Geschichtsbilder in den postdiktatorischen Ländern Europas: auf der Suche nach historisch-politischen Identitäten. Berlin. 2009, S. 75–92, čia p. 89.
- ⁵⁴ Jutta Scherer. Ein Leben für den Zaren. Auf der Suche nach nationalem Zusammenhalt berauscht sich Rußlands Elite an vorrevolutionären Mythen und den Gebeinen der Romanows, in: http://www.zeit.de/1998/10/Ein_Leben_fuer_den_Zaren_1998.02.26
- ⁵⁵ Vladimir Lapin. Predislovije. Romanovy, 400 let bytovanija mifa, s. 7–22, čia p. 9.
- ⁵⁶ Heinz Timmermann. Die Verarbeitung des Endes des Sowjetimperiums im heutigen russischen Bewusstsein, in: Bernd Faulenbach, Franz Josef Jelich (Hg.), Transformationen der Erinnerungskulturen in Europa nach 1989. Essen. 2006, S. 275–297, čia p. 281–283.
- ⁵⁷ Olga Malinova. Aktualjnoje prošloje. s. 169–170.
- ⁵⁸ Andreas Langenohl. Erinnerung und Modernisierung. Die öffentliche Rekonstruktion politischer Kollektivität am Beispiel des neuen Russland. Göttingen. 2000, S. 304.
- ⁵⁹ Jutta Scherrer. Erinnern und Vergessen: Russlands Umgangs mit (seiner) Geschichte in einer europäische Perspektive, in: Lars Karl, Igor Polianski (Hg.). Geschichtspolitik und Erinnerungskultur im neuen Russland. Göttingen. 2009, S. 23–40, čia p. 39.
- ⁶⁰ Arsenij Roginskij. Erinnerung und Freiheit. Die Stalinismus-Diskussion in der UdSSR und Russland, in: *Osteuropa* 61, Jg. 2011, H. 4, S. 55–69, čia p. 67–69.
- ⁶¹ Anna Becker. Mythos Stalin. S. 118.
- ⁶² Modest Kolerov. „Istoričeskaja politika“ v sovremennoj Rossii. s. 441–480, čia p. 476.
- ⁶³ <http://wiadomosci.onet.pl/swiat/w-moskwie-otworzono-muzeum-historii-gulagu/cnlfq4> (2017-07-07).

Astrida PETRAITYTĖ

ŠEŠI MARŠRUTAI PO MEDŽIAGINIŲ IR DVASINIŲ PAVELDAŲ

*Irena Vaišvilaitė. Pasivaikščiojimai po krikščioniškąjį
Vilnių. Vilnius: Baltos lankos. 2017*

Metu ir religijos istorikė, knygos pasirodymo dabar – ambasadorė prie UNESCO Irena Vaišvilaitė, pristatydama šį leidinį Vilniaus knygų mugėje, siūlė nestudijuoti jo ištaisai, tiesiog paskaitinėti atskirus skirsnelius, vaikštinėjant siūlomais maršrutais. Nesilaikiau šios rekomendacijos – perskaičiau, drybsodama ant sofos. Bet knygos galia juk tuo ir matuojama – ar įtraukia į magiškąjį vaizduotės pasaulį, kur skaitytojo patirtis, matyti vaizdai susipina su autoriaus įžvalgomis, refleksijomis, žiniomis, stiliumi... Pažintinei literatūrai šis abipusiškumas ypač svarbus. Kai šį tą žinai, esi regėjęs, o autorius viską nušviečia ryškiau, gal ir kitaip, išplėsdamas iš tamsos nežinotas detales, atkurdamas priešistorę ir t. t., patiri turtinantį nuotyki. Manychiau, toks laukia visų, atsiversiančių šią knygą, beje, gausiai iliustruotą (nuotraukų autorius Andrej Vasilenko).

Joje nubrėžiami šeši krikščioniškieji maršrutai – keturi pirmieji skiriami katalikiškajam (lotynų) Vilniui, po vieną – Rytų krikščionims (stačiatikiams, unitams, sentikiams) ir evangelikams. „*Pastaruoju metu nuolat pabrėžiama, kad Vilniuje sugyveno krikščionybė, judaizmas ir islamas. Rečiau prisimenamas kitas labai ryškus Vilniaus ypatumas – nuolatinė Rytų ir Vakarų, arba graikų ir lotynų, krikščioniškųjų tradicijų kaimynystė*“ (p. 7). Šis labai prasmingas priminimas *pasivaikščiojimuose* detalizuojamas ir pagrindžiamas, tačiau šios minties pratęsimas įvade sutrikdė: „*Lotyniškoji ir grai-*

kiškoji krikščionybė netiksliai vadinamos katalikybe ir stačiatikybe“ (p. 8)... Tarsi pareiškama, kad šiame veikalė nebus *netikslių* įvardijimų, tokių kaip katalikybė ir stačiatikybė, vis dėlto tolesnis pasakojimas supina šias mums įprastas gijas.

Vaišvilaitė, suprantama, nedėsto *istorijos*, bet, pristatydama vieną ar kitą šventovę, paaiškina jos sukūrimo peripetijas ir tolesnį likimą, tad fragmentas prie fragmento, detalė prie detalės ir susidėlioja istorinis kontekstas.

Detalesniems paaiškinimams pasitelkiami įterpiniai smulkesniu šriftu – štai stabtelėjusi prie kokio nors šventojo atvaizdo, autorė pateikia glaustą jo „biografiją“, aptaria bažnyčios interjero komponentus (pavyzdžiui, klausyklos istorinę raidą, stačiatikių šventovių ikonostasus) ir pan.

Pirmasis *pasivaikščiojimas* pradedamas nuo Katedros, kuri išaugusi ant (ir iš) keliasluoksniu istorinio pamato, pradedant hipotetine pagonių šventykla ar Mindaugo katedra. Jos vietoje Jogaila po Lietuvos krikšto (1387 m.) pastatė šventajam Krokuvos vyskupui Stanislovui pašvęstą katedrą. Ši sudegė, bet pamatai aptikti. Ldk Vytauto atstatyta katedra keitėsi dar ne kartą. Dabartinė, kaip žinome, yra architekto Lauryno Gucevičiaus kūrinys, XVIII a. antroje pusėje atsiradęs ne plynėje vietoje, daug ką įglobęs ir iš ankstesnės šventovės (pavyzdžiui, Šv. Kazimiero koplyčią). Katedra baigta, Rusijos imperijai jau „priglobus“ pačią Lietuvą.

Gidės vedami, apžiūrime Katedros puošybą, stabteldami prie kiekvienos skulptūros. Trijų šventųjų skulptūros ant Katedros stogo traukia akį iš tolo. Centre – šventoji Elena, laikanti kryžių, jai iš kairės – šventasis Stanislovas, iš dešinės – šventasis Kazimieras. Dar prisimename Paveikslų galeriją be šių skulptūrų – 1950 m. jos buvo nuverstos, tik 1997 m. atkurtos (skulptorius Stanislovas Kuzma).

„Katedra neatrodo nuobodžiai ar sausai, nes kiekviena jos dalis yra savita – centrinis fasadas iškilmingas, šoniniai judrūs, o altoriaus dalis kreipia žvilgsnį aukštyne“ (p. 28). Didžiojo altoriaus „architektūra atkartoja Katedros fasadą“ (p. 46). Apžiūrėdami sienas puošiančius kūrinius, ilgiau stabtelėsime prie Pranciškaus Smuglevičiaus paveikslų, antai centrinės navos gale regime šv. Mišias aukojantį Stanislovą, kurį užsipuola karalius Boleslovas II...

Autorė nevengia ir kritiškai (t. y. profesionaliai) vertinti meno kūrinių, liudijančių krikščionybę, jos istoriją ir veikėjus: „Neseniai pastatytas ir, deja, grožiu nei skoniu nepasižymintis paminklas palaimintajam Vilniaus vyskupui Jurgiui Matulaičiui“ (p. 57).

Katedroje būtinai aplankysime koplyčias, nors ne visos iš vienuolikos atviros. Nemažai jų yra ankstesnės už Gucevičiaus Katedrą. Žymiausia, išpūdingiausia, ko gero, Šv. Kazimiero koplyčia, kurią Lietuvos ir Lenkijos karalius Zigmantas III pradėjo statyti „netrukus po to, kai Vilniaus vyskupo Eustachijaus Valavičiaus rūpesčiu popiežius Paulius V įvedė šventojo Kazimiero paminėjimą visuotinėje Bažnyčioje“ (p. 68). Šventojo Kazimiero palaikai, čia iškilmingai palaidoti jau karaliaujant Vladislavui IV (Zigmanto III sūnui), ne kartą – ištikus įvairioms negandoms – buvo perkelti, bet galiausiai grįžo, kai Sąjūdžio laikais tikintieji pagaliau (1989) atgavo Katedrą. Kitose koplyčiose irgi apstu tiek religinių, tiek istorinių paslapčių. Antai Švč. Mergelės Marijos koplyčioje Žygimantas Augustas slapta susituokė su Barbora Radvilaite, kuri netrukus atgulė šventovės požemiuose greta pirmosios karaliaus žmonos Elžbietos Habsburgaitės.

Koplyčių dekoras išpūdingas ne tik krikščionišku turiniu, istorinių pervartų liudijimais (pavyzdžiui,

Goštautų koplyčios Šv. Mykolo Dievo Motinos paveikslas, keliavęs po įvairias bažnyčias, ilgai slėptas, atsirado tik XX a. pabaigoje), bet ir puošnumu, menine verte (Šv. Kazimiero koplyčioje tapytų kompozicijų autoriai – Michelangelas Palloni's ir Pranciškus Smuglevičius), o kai kada ir kurioziškumu – štai vienas seniausių šv. Kazimiero atvaizdų „*turi dvi dešines rankas ar, tiksliau sakant, plaštakas, kurių kiekviena laiko po leliją*“ (p. 73).

Šalia Katedros rasime ir kai kurių krikščioniškų šventyklų, statytų dar iki Lietuvos krikšto, ženklus. Šv. Martyno koplyčia, buvusi Aukštutinėje pilyje, galbūt visai išnykusi, bet Šv. Onos bažnyčios Žemutinėje pilyje pamatai atkasti, paženklinėti, regimi.

Autorė vedžioja ne tik po bažnyčias – eidami nuo vieno svarbesnio objekto prie kito, stabtelime ir „pakeliui“. Juk krikščioniškoje Vilniaus istorijoje figūruoja ne vienas Senamiesčio gyvenamasis namas. Pilies gatve vesdama Jono bažnyčios link, autorė pasitelkia skambiają metaforą: „*Taigi leidžiamės į pasivaikščiojimą po šį „Vilniaus Vatikaną*“ (p. 91). Pasirodo, daugelis namų priklausė Katedros kapitulai – aukštesnio rango dvasininkų bendrijai.

Per antrąją *pasivaikščiojimą* gidė veda į Šv. Jono bažnyčią, įaugusią į senojo Vilniaus universiteto kompleksą. Ją, Jogailos funduotą, pradėta statyti dar prieš oficialų Lietuvos krikštą – 1386 m. „*Jėzuitai ir Vilniaus magistratas Šv. Jono bažnyčių atstatinėjo po XVII a. vidurio karo su Maskva ir po XVIII a. gaisrų. 1737 m. bažnyčiai iš pagrindų atnaujinti pakviestas tada mažai dar žinomas architektas liuteronas Jonas Kristupas Glaubicas*“ (p. 102). Ši parapinė Vilniaus bažnyčia irgi buvo įsukta į istorinį verpetą (dar ir aš studijų sovietmečiu laikais atmenu čia veikusį Mokslo muziejų).

Vaišvilaitės teigimu, „*tai vienas gražiausių fasadų Vidurio Europoje*“ (p. 117). Didysis altorius sudarytas iš atskirų menų – altoriaus stalų, skulptūrinės kompozicijos pagerbia įvairiais laikais gyvenusius šventuosius Jonus ir t. t. Universitetas – irgi krikščioniškosios istorijos dalis, jėzuitų pastangų liudijimas ir iliustracija. Kaimynystėje buvo ir kita mokslo įstaiga. Universiteto gatvėje (pasirodo, kadaise ji vadinosi Vyskupų)

įsukame į erdvę Alumnato kiemą – čia buvo būsimų kunigų bendrabutis ir Popiežiškoji kunigų seminarija, įsteigta 1583 m. Netoliese – Vilniaus diecezinė kunigų seminarija, kurią metais anksčiau įsteigė vyskupas Jurgis Radvila.

Stabtelšime ir prie dabartinės prezidentūros – XIV a. statytus (vėliau klasicistiniu stiliumi perstatytus) Goštautų rūmus įsigiję vyskupai čia turėjo savo rezidenciją iki XVIII a. pabaigos.

Trečiąją *pasivaikščiojimą* Vaišvilaitė skiria pranciškoniškajam Vilniui, pasakoja apie vienuoliją, įkurtą šventojo Pranciškaus iš Asyžiaus. Pranciškoniai yra skilę į observantus ir konventualus – šie, laikęsi sušvelninto režimo, dar vadinami bernardiniais pagal šventąjį Bernardiną Sienietį. Yra ir trečias šv. Pranciškaus ordinas – tretininkai, pamaldumui ir geriems darbams įsipareigoję pasauliečiai.

Pirmieji pranciškoniai Lietuvoje atsirado dar valdant Mindaugui, o mes savo kelią pradėdame nuo Šv. Kryžiaus, arba Bonifratrų, bažnyčios, „*primenančios seniausiąją Lietuvos pranciškonų konventą ir brolių kankinystę kunigaikščio Algirdo laikais*“ (p. 157). Tad užmeskime akį į Trijų kryžių kalną – Antanas Vivulskis 1916 m. sukūrė paminklą pirmiesiems kankiniams pranciškonams (sovietmečiu paminklas nugriautas, atstatytas 1989 m.). O tada trauksime Švč. Mergelės Marijos Dangun Ėmimo (arba tiesiog pranciškonų) bažnyčios ir buvusio vienuolyno Trakų gatvėje link Vilniaus vaivada Petras Goštautas, dar iki Lietuvos krikšto (po kankiniškos pirmųjų pranciškonų mirties) *vėl* juos pakvietęs, įkurdino prie miesto sienos. Nauja bažnyčia pašventinta XV a. pradžioje, o pranciškonų konventas galiausiai apėmęs visą kvartalą. Bažnyčia ir kompleksas atnaujintas XVIII a. pabaigoje, bet ir vėliau patyrė įvairių niokojimų. „*Dabar vientisa jo teritorija suardyta, dalis pastatų ir sienų sugriauta*“ (p. 160). Pranciškoniškosios teritorijos pakrašty (arčiau gatvės) stovi barokinė Suzinų giminės koplytėlė (kažin kokia dabar jos paskirtis?). Šalia masyvios bažnyčios išlikęs vienuolyno korpusas, kuriame sovietmečiu buvo įsikūrusios įvairios įstaigos. Užeiname ir į bažnyčią – ši

labai erdvi, skirta nemenkai miniai. Tokią gausą numatė pranciškonų prisiimta pamokslavimo priedermė. Istorinių negandų pėdsakai dar žymūs, bet sunykusi sienų, skliautų tapyba su šv. Pranciškaus Asyžiečio gyvenimo vaizdais pamažu restauruojama.

Pranciškoniškame *pasivaikščiojime* pristatoma ir Šv. Mikalojaus bažnytėlė. Nors statyta Vakarų švietimšalių reikmėms dar kunigaikščio Gedimino laikais (dabartinė – XV a. statinys, išlaikęs gotikinį pavidalą), bet vėliau atiduota pranciškonams. Ši bažnyčia brangi ir kaip lietuviybės paminklas – tarpukariu joje vienintelėje laikytos lietuviškos pamaldos. Kad lietuviai čia rinkdavosi ne tik Dievo pagarbinti, liudija 1930 m. bažnyčioje pastatytas Vytauto Didžiojo biustas. O kieme stovi 1959 m. iškilusi šv. Kristoforo statula, už kurią dailininkas Antanas Kmieliauskas buvo išmestas iš Dailininkų sąjungos.

Populiariosios Bernardinų bažnyčios visas vardas – Šv. Pranciškaus Asyžiečio ir Bernardo Sieniečio. „*Šią vietą Vilnelės vingyje pranciškonams observantams 1468 m. skyrė Lietuvos ir Lenkijos valdovas Kazimieras Jogailaitis*“ (p. 175). Bene dviem pirmosioms bažnyčioms sunykus, ši – matyt, kartu su vienuolynu – pastatyta 1506–1516 m. Žinoma, ir ši šventovė patyrė tiek fizinį niokojimą, tiek dvasinį žeminimą. Bet išliko, išsaugojo (susigrąžino) savo grožį ir paskirtį. Šalia bažnyčios esanti aštuonkampė varpinė – „*vienas gražiausių Vilniaus gotikos statinių*“ (p. 177). Gotikinio stiliaus pėdsakus išlaikęs ir bažnyčios mūras. Pastatas masyvus, bet viduje pasigėrėjimą kelia „lengvi“ skliautai, prilaidomi pilioriai, o šoninėse navose, arčiau altoriaus, pamatysime „*Lietuvoje retus žvaigždinius ir krištolinius vėlyvosios gotikos skliautus*“ (p. 177). XVIII a. palikimas, sugrįžtantis restauratorių pastangomis, – barokiniai mediniai altoriai, sakykla ir klausyklos (naujausias altorius keraminis). Gotikinės sienų tapybos plotus restauratoriai atidengė ir bažnyčioje, ir šalia esančio vienuolyno koridoriuose. Bažnyčioje išlikę keli antkapiniai paminklai – XVI a. antrojoje pusėje gyvenusio Lietuvos didžiojo maršalkos Stanislovo Radvilos ir kt. (Kai XVIII a. laidoti bažnyčiose buvo uždrausta, Užupyje atsirado Bernardinų kapinės, po kurias gidė

siūlo pasivaikščioti savarankiškai.) Išėję iš bažnyčios į šventorių, apsilankome XVII a. pastatytoje Šventųjų laiptų koplyčioje – ji vienintelė išlikusi, kai atsikratyta sovietmečiu primesto butų „statuso“.

„Prie bernardinų konvento pačioje XV šimtmečio pabaigoje įsisteigė pirmoji moterų vienuolija Vilniuje ir antroji – tuometėje Lietuvoje“ (p. 183). Žygimantas Augustas bernardinėms paskyrė posesiją Užupyje, iš savojo vienuolyno į šią bažnyčią jos eidavo dengtu tilteliu per Vilnelę.

Kiek netikėta, kad šiame, pranciškoniškame, kontekste pristatomas ir gretimas, turistų numylėtas „objektas“ – gotikinė Šv. Onos bažnyčia. Žinios apie šios bažnyčios pastatymo laiką, apie fundatorius neišsamios ir prieštaringos. Viena iš versijų – bažnyčią pastatė bernardinų globota Šv. Onos brolija, „po Reformacijos pakrikimo atgaivinta XVI a. pabaigoje“ (p. 194). Tame šimtmečiu bažnyčia bus įgavusi ir dabartinį pavidalą. „Bažnyčia bernardinams nepriklausė, bet jie rūpinosi čia veikusia vokiškai kalbančių Vilniaus miestiečių Šv. Martyno brolija, kurią aptarnaudavo vokiečių kalbą mokantis bernardinai“ (p. 193). Beje, „Reformacijos pakrikimą“ ši bažnyčia iš tikrųjų mena – čia „pamokslavo Bažnyčios reformos skelbėjai Stanislovas Rapolionis ir Abraomas Kulvietis“ (p. 194). Raudonplyčiu „lengvos ir šmaikščios kompozicijos“ fasadu grožimės, net atsitiktinai praeidami. Trys pagrindiniai bokštai, o prie aukščiausiai iškylančio viduriniojo glaudžiasi dar du mažesni – dailėtyrininkas Vladas Drėma čia net Gedimino stulpus įžiūrėjęs... Ankstesnis bažnyčios interjeras, deja, gaisro sunaikintas, dabartinis – XX a. pradžios. Tik trys barokiniai altoriai likę iš ankstesniojo perstatymo, kuriam vadovavo architektas Jonas Kristupas Glaubicas. „Ant sienos kabo menamos bažnyčios fundatorės Onos Vytautienės įsivaizduojamas portretas, nutapytas XX a.“ (p. 198).

Šv. Onos ir Bernardinų bažnyčių kaimynystėje – Šv. Arkangelo Mykolo bažnyčia kartu su buvusio bernardinų vienuolyno kompleksu. Klauzūrinis vienuolynas, priešingai aktyvaus gyvenimo vienuolijoms (užsiimančioms, pavyzdžiui, ligonių slauga), reiškė užsidarymą tarp vienuolyno sienų. Leono Sapiegos

funduotas naujasis vienuolynas, kurio bažnyčios požemyje palaidotas jis pats, dvi jo žmonos, kiti giminės atstovai, XVI a. pabaigoje pakvietęs užsidaryti užupietes, regis, ne visoms buvo prie širdies, taip atsirado du bernardinų vienuolynai Vilniuje. Fundatoriaus padovanotas „Šv. Mykolo Dievo Motinos atvaizdas netruko tapti bene labiausiai po Trakų Dievo Motinos žinomu malonėmis garsėjančiu atvaizdu“ (p. 200). Dabar šis paveikslas Vilniaus katedroje. XVIII a. vienuolynas ir bažnyčia atnaujinti – pastatyta varpinė, įrengti barokiniai altoriai ir pan. Po įvairių pervartų tiek carizmo laikais, tiek sovietmečiu dabar bažnyčioje veikia Bažnytinio paveldo muziejus. Verta apžiūrėti ne tik eksponatus, bet ir pačią bažnyčios erdvę, ją „dengia lipdyba puoštas skliautas, kurio centre – fundatoriaus herbas“ (p. 201). Pasieniuose išlikę Sapiegų giminės antkapiai. Čia apsilankę galime apžiūrėti muziejaus sukauptą „turingą sakralinės dailės kūrinių iš Vilniaus ir Vilniaus arkivyskupijos bažnyčių rinkinį“ (p. 205). Šis pasivaikščiojimas baigiamas kadaise bernardinų konventui priklausiusiame sode, atgavusiame Bernardinų vardą. Jo sutvarkymas, pasak Vaišvilaitės, yra maloni išimtis apleistų Vilniaus parkų fone.

Ketvirtą pasivaikščiojimą po katalikišką Vilnių autorė skiria senosioms katalikiškoms vienuolijoms ir jų bažnyčioms.

Dominikonai – šv. Domyko įkurta Brolių pamokslininkų vienuolija. „Mindaugą 1253 m. krikštijo Kulmo vyskupas dominikonas Henrikas“ (p. 211). Šv. Dvasios bažnyčia pirmiausia (nuo 1501 m.) priklausė dominikonams. Dominikonų gatvėje iškilusi po gaisrų 1770 m., iki šiol išlikusi nesuniokota. Dabar ten lenkų katalikų centras. Šalia puošnios barokinės puošybos, didžiausia šios bažnyčios brangenybė – „bene žinomiausi Lietuvoje vargonai, sukurti garsaus vokiečių meistro Adamo Casparinio“ (p. 219).

Šią bažnyčią su Dievo Gailestingumo šventove sieja ne tik kaimynystė, bet ir istorija apie dabar joje kabančio malonėmis garsėjančio Gailestingą Jėzų paveikslą klydinėjimus ir gelbėjimą sovietmečiu. Šv. Dvasios bažnyčioje kabėjęs bent kelis dešimtmečius,

iš ten perkeltas 2004 m., tikėkimės, rado galutinę savo pagerbimo vietą.

Svarbi dominikoniškojo pasivaikščiavimo stotelė – XVIII a. pastatyta Šv. apaštalo Pilypo ir Jokūbo bažnyčia, kurią ir sovietmečiu regėjome už niūrios Lenino stovylos. Puiki atsinaujinusi bažnyčia, nors „*buvusių barokinę prabangą liudija tik išmaninga altorių architektūra*“ (p. 224). Restauruotas ir prie jos prigludęs vienuolynas. Įdomus pačių vienuolyno pastatų tarptautiškumas, žinoma, kylantis iš ordinų tarptautiškumo: „*Čia yra Lietuvos, Latvijos ir Estijos dominikonų vikariatas, priklausantis Prancūzijos dominikonų provincijai*“ (p. 222).

Vilniaus užmiestyje 1662 m. įsteigto Jėzaus kančios paminėjimo kelio ryšys su dominikonais, regis, kiek atsitiktinis („*Vilniaus Kalvarijos, panašiai kaip ir Žemaičių Kalvarijos kelias, buvo patikėtos dominikonams*“, p. 227), bet dėl to ne mažiau vertas dėmesio. Vilniaus Kalvarijos sovietmečiu nukentėjo ypač smarkiai – Jėzaus kančios kelią Jeruzalėje atkartojančios koplytėlės 1962 m. buvo išsprogdintos (atkurtos, pašventintos 2002 m.). Kalvarijų kelią užbaigia (kaip sudėtinė jo dalis) Šv. Kryžiaus atradimo bažnyčia.

Mažiau pažįstama vienuolija – karmelitai, pasivaidinę pagal Karmelio kalną Šventojoje Žemėje, XVI a. suskilę į du ordinus – basuosius (grįžusius prie griežtesnės regulos) ir apsiavusiuosius.

Šių vienuolių Vilniuje nebėra, tačiau vienuolynų pastatai ir bažnyčios išlikusios. Pačiame Vilniaus centre – Šv. Jurgio bažnyčia, perstatyta XVIII a., taigi reprezentuojanti vėlyvąjį baroką. Sovietmečiu ji su vienuolynu priklausė Respublikinei, vėliau Nacionalinei bibliotekai, o prieš keletą metų grąžinta Vilniaus arkivyskupijai. Kol kas bažnyčia uždaryta, visuomenei atsiveria retomis progomis. „*Vienuolynas nuo 1687 m. buvo Lietuvos karmelitų provincijos, kuriai priklausė 45 vienuolynai, centras*“ (p. 231). Karmelitai, patraukę Rūdininkų vartų link, XVII a. ten įkūrė Visų Šventųjų vienuolyną ir bažnyčią. Ji, XVIII a. perstatyta, po visų istorinių peripetijų tapusi parapine, dabar lankytojus pasitinka spalvingu interjeru. Vienuolyne XIX a. buvo įrengti butai. Vilniuje veikė ir moterų karmeličių Šv. Juozapo vienuolynas.

Stabtelėję prie populiariųjų turistinių objektų – Aušros vartų koplyčios ir šalia esančios Šv. Teresės bažnyčios, ko gero, daugelis nepagalvojame, kad tai irgi karmelitų palikimas. Ant bažnyčios sienų yra net jų vienuolijos emblema – kalnas su kryžiumi ir trimis žvaigždėmis. Dabartiniai Aušros vartai išaugo iš kuklios miesto sienos: „*Dievo Motinai pamaldūs karmelitai 1668 m. gavo teisę rūpintis miesto vartuose buvusiu Dievo Motinos atvaizdu*“ (p. 236). Buvusio karmelitų vienuolyno pastate dabar įsikūręs Vilniaus arkivyskupijos viešbutis „Domus Maria“.

Jėzuitų neleidžia pamiršti senasis Vilniaus universitetas – juk pakviesti kovai su protestantizmo vėjais, 1569 m. jie įsteigė kolegiją (gimnaziją), po dešimtmečio, laiminant karaliui Steponui Batorui ir popiežiui Grigaliui XIII, tapusią akademija. Šv. Kazimiero bažnyčia – pirmoji šios Jėzaus draugijos, kurią įsteigė Ignacas Lojola, bažnyčia Vilniuje. „*Kertinis šios bažnyčios akmuo padėtas 1604 m., švenčiant šventojo Kazimiero kanonizaciją*“ (p. 238). Greta pastatytas ir visus įžadus davusių vienuolių vienuolynas (vadinamieji profesų namai), turintis atskirą sparną pasauliečiams, trokštantiesiems dvasinių pratybų. Po visų istorinių peripetijų jėzuitai „*iš pogrindžio*“ grįžo į atnaujintą vienuolyną: „*čia gyvena provincijolas, keli kunigai jėzuitai*“ (p. 240). Šv. Ignaco (Ignaco) bažnyčia liudija Ignaco Lojolos įsteigto ordino klestėjimą Vilniuje. Ir ne tik ji – visas kvartalas, kurio pastatai dabar priklauso įvairiausioms institucijoms, kadaise buvo skirtas 1602 m. jėzuitų įsteigtam naujokynui. Pati bažnyčia, per amžius niokota, praradusi pirminę vidaus puošybą, dabar yra Lietuvos kariuomenės „parapija“ ir vyskupija. Buvusiame naujokyno refektoriume (valgomajame), kur ilgą laiką veikė Technikos bibliotekos (dabar jau iškraustytos) skaitykla, restauratoriai atidengė išpūdingos XVIII a. lubų tapybos fragmentus.

„*Jėzuitų kelyje į galutinius įžadus yra trys ugdymo etapai – probacijos*“ (p. 243). Šalia jėzuitų pastatytos Šv. Rapolo bažnyčios stūkso buvę trečiosios probacijos namai (vienuolynas).

Autorė primena ir dar vieną vienuoliją – trinitorius, kurie rūpinosi krikščionių išpirkimu iš kitatikių

nelaisvės. Antakalnyje esanti Viešpaties Jėzaus, arba Vilniaus Išganytojo, bažnyčia su gretimais vienuolyno pastatais priklausė trinitoriams, kuriuos globojo LDK etmonas Kazimieras Jonas Sapiega (dabar čia įsikūrusi jauna Šv. Jono brolių, joanitų, vienuolija). Įdomu, kad „XII a. įkurta vienuolija Vilniui padovanojo net vieną vietovardį – dabartiniame Verkių regioniniame parke, prie pat Neries upės yra Trinapolio (Trinitorių miesto) vienuolynas su Švč. Trejybės bažnyčia“ (p. 244). Trinitorių vienuolynai buvo uždaryti XIX a.

Katalikiškus pasivaikščiojimus baigia apsilankymas Šv. Petro ir Povilo bažnyčioje. Pasirodo, ją (ir vienuolyną, kuris knygoje detaliau, deja, nepristatomas) LDK didysis etmonas Mykolas Kazimieras Pacas skyrė vienuolijai, kurios vardas dabar skamba egzotiškai, – Laterano regulos kanauninkams. Bažnyčia, kerinti barokiniais lipdiniais, maldininkus traukia dar ir trimis malonėmis garsėjančiais atvaizdais (vienas iš jų – Švč. Mergelė Marija, laužanti Dievo rūstybės strėles).

Penktasis *pasivaikščiojimas* skirtas Rytų bažnyčioms.

Matyt, bus pravartu priminti *graikų tikėjimo krikščionių* nevienalytiškumą – šis įvardijimas apglobia stačiatikius, unitus ir sentikius. Knygoje primenama ir tai, dėl ko katalikams, matyt, tenka muštis į krūtinę – krikščionybės „esminis skilimas įvyko tik po to, kai Vakarų krikščionys nukariavo ir apiplėšė Bizantijos sostinę Konstantinopolį“ (p. 250). Taigi, dalis Rytų krikščionių įsivardijo ortodoksais, stačiatikiais. LDK pasiekė slaviškos formos bizantinė arba graikiškoji krikščionybė (Bizantijos valstybinė kalba buvo graikų). Rytų krikščionys irgi vieni reformavosi, o kiti laikėsi „tikrosios“ ortodoksijos. Tad šiandien „stačiatikiais čia [Lietuvoje] vadinami tik Maskvos stačiatikiai, nuo jų atskilę Rytų tradicijos krikščionys vadinami sentikiais, be to, esama Rytų tradicijos katalikų (unity)“ (p. 251), šie oficialiai vadinasi graikais katalikais.

Stačiatikių, dar *senosios* Lietuvos valstybės laikais atsikėlusių į dabartinę Lietuvą iš rytinių žemių, negalima laikyti svetimšaliais įsibrovėliais. Juk stačiatikybė buvo spalvinga gija, įsipynusi į dar ikikrikščioniškos Lietuvos gyvenimą (antai Mindaugo sūnus Vaišelga

buvo stačiatikių vienuolis). Nekeista, kad pagoniška-me krašte stačiatikiai ėmė apaštalauti. Lietuvos valdovų santuokos irgi ne kartą atkėlė vartus Rytų mados: „*Su antrąja Algirdo žmona, Tverės kunigaikštyte Julijona, siejama daugelio Vilniaus cerkvių istorija. Jai priskiriama ir senosios stačiatikių katedros – Skaisčiausiosios Dievo Motinos bažnyčios statyba*“ (p. 254). Nuo šios Bernardinų ansamblio kaimynystėje prie Vilnelės iškilusios šventovės mūsų gidė ir siūlo pradėti *pasivaikščiojimą* po stačiatikišką Vilnių. „*Vilniaus stačiatikių katedroje iškilmingai sutikta Maskvos didžiojo kunigaikščio Jono III duktė Elena, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro nuotaka*“ (p. 258), tiesa, pačios jungtuvės vyko Vilniaus vyskupo katedroje.

Stačiatikių vyskupijai priklausiusi miesto dalis, apie 70 namų, buvo vadinama *Popovščizna*. Iki XVII a. Vilniuje cerkvių būta gal net daugiau negu katalikiškų bažnyčių, bet dauguma buvo medinės ir laikas jų nepagailėjo. Lietuvos galingieji ne visada buvo vienodai maloningi stačiatikybei: „*Po lotyniškojo Lietuvos krikšto pamažu pradėtos riboti stačiatikių teisės. Be kitų apribojimų, Vytauto brolis kunigaikštis Žygimantas uždraudė statyti naujas ir net remontuoti senas cerkves*“ (p. 274).

Skaisčiausiosios Dievo Motinos katedros, nukentėjusios nuo gaisrų ir kitų negandų, atstatymu susirūpinta, numalšinus 1863 m. sukilimą – lešų rinkimo vaju įsuko Muravjovas, pramintas Koriku, „*didelę auką skyrė ir pats 1867 m. Vilniuje apsilankęs caras Aleksandras II*“ (p. 261).

Bokšto ir Pilies gatvių sankryžos aikštėje dabar stovinčią Šv. Paraskevės cerkvę pastatė Muravjovas XIX a. Bet jos pirmtakė, pašvęsta ankstyvosios krikščionybės kankinei, laikoma viena seniausių cerkvių Vilniuje, mat statyba „*siejama su kunigaikščio Algirdo pirmosios žmonos Marijos vardu ir tvirtinama, kad 1346 m. mirusi kunigaikštienė čia palaidota*“ (p. 268). Išori-nėje sienoje yra įrašas, „*teigiantis, kad šioje cerkvėje buvo pakrikštytas Rusijos caro Petro I tarnas afrikietis Hanibalas, didžiojo rusų poeto Aleksandro Puškino prosenelis*“ (p. 271). Vaišvilaitė abejoja, ar tai galėjo nutikti cerkvėje, kuri Petro I lankymosi metais (1705 ir 1708) priklausė unitams. Įdomu (ir smagu), kad

šioje cerkvėje pamaldos vyksta ir lietuviškai.

Netoliese, Didžiojoje gatvėje, stabtelime ties Šv. Mikalojaus Stebukladario Palaikų Perkėlimo cerkve. XVIII a., regis, lygiuojantis į tradicines barokines Vilniaus bažnyčias, ji buvo įgavusi vėlyvojo baroko stiliaus bruožų, bet atnaujinant suteikta daugiau bizantinių detalių, vis dėlto išlikęs barokinis skliautas ir kt. Fasado lentoje įrašas, kuriuo istorikai nepasitiki, skelbia, „kad ši cerkvė pati seniausia Vilniuje ir kad čia vietoje senos medinės Algirdo žmona Julijona pastatė mūrinę šventovę“ (p. 273). Susitarę su cerkvės patarnautojais, pateksime ir į Šv. arkangelo Mykolo koplyčią, kurioje yra šio „Dangaus kariaunos vadovo, kovotojo su blogiu“, atvaizdas, atliktas reta mozaikos technika.

Stiklių gatvės pradžioje stabtelėsime „prieš restauratorių atidengtą gražų gotikinį mūrą, kuriame matyti aukšti langai“ (p. 280) – šis triaukštis pastatas yra „priglobęs“ buvusios Išganytojo Prisikėlimo cerkvės mūrus.

Beje, gal tai ir natūrali priklausomybė, bet mane trikdo, kad Lietuvos stačiatikiai, po įvairiausių istorinių peripetijų – priklausę Kijevo vyskupijai, pavaldžiai Konstantinopolio patriarchatui, ir kt., – dabar priklauso Maskvos patriarchatui...

Kaip katalikiškas, taip ir stačiatikiškas maršrutas veda ne tik maldos namų link. Turime progą prisiminti, kad dabartinės „Amatininkų užiegos“ vietoje XVI a. veikė Pranciškaus Skorinos (beje, konfesinė jo priklausomybė traktuojama įvairiai) spaustuvė. Joje išleistas religines knygas Vaišvilaitė įvardija kaip „Mažąją kelionių knygelę“ (maldaknygė) ir „Apaštalą“ (keturių Evangelijų knyga), nenurodydama leidinių kalbos (to neprireiktų, jei būtų pateikti originalūs pavadinimai). Tenka tikslintis kituose šaltiniuose, – jos išleistos senąja bažnytine slavų kalba. Skorinai išvykus, stačiatikiškos leidybos tradiciją XVI a. pabaigoje tęsė Vilniaus burmistras Lukas Mamoničius, įkūręs spaustuvę ir pasikvietęs kelis spaustuvininkus.

Anksčiau cituotais teiginiais apie stačiatikių suvaržymus, kai Lietuva priėmė katalikišką krikštą, yra pagrindas suabejoti, nes mūsų gidė, pakvietusi į Rotušės aikštę, primena: „Vilniaus miesto magistrato įstatai numatė [turbūt ne iki krikšto? – A. P.], kad jame turi būti kata-

likų ir stačiatikių „suolai“ ir kad stačiatikiai ir katalikai turi būti atstovaujami po lygiai. Katalikai dokumentuose vadinami „lotynų tikėjimo“, stačiatikiai – „graikų tikėjimo“ (p. 284). Religinio atsinaujinimo vėjus magistratas, regis, priėmė ramiai: „Protestantai ir toliau buvo priskiriami prie „lotynų“, unitai – prie „graikų“ (p. 284).

Nors LDK laikais ypatingi „graikų tikėjimo“ suvaržymai nebadė akių, tačiau Lietuvą „priglobus“ carinei Rusijai, stačiatikius imta „lepinti“. Štai Šv. Kazimiero bažnyčia po 1831 m. sukilimo uždaryta, o po dešimtmečio paversta stačiatikišku Šv. Mikalojaus soboru. Knygos autorė ironizuoja: „Taigi XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje šventasis Mikalojus negalėjo skųstis jam Vilniuje paskirtų šventovių stygiumi“ (p. 285). Tuo laikotarpiu stačiatikiai apskritai klestėjo: „XX a. pradžioje Vilniuje veikė 31 cerkvė ir 19 katalikų bažnyčių“ (p. 306).

Žvėryno pradžioje 1909 m. pastatyta neobizantinių formų Dievo Motinos Ženklo iš Dangaus cerkvė, o kitame Žvėryno krašte – Vilniaus gubernatoriaus Aleksandro Potapovo inicijuota (metai leidinyje neminimi) cerkvė, „pašvęsta šventajai kankinei Kotrynai Aleksandrietei“ (p. 308).

Ryškus Basanavičiaus gatvės (viršukalnės) akcentas yra Šv. Konstantino ir Mykolo (arba Romanovų) cerkvė, iškilusi 1911–1913 m., pagerbiant Romanovų dinastijos 300 metų jubiliejų. Geltonų plytų mūras primena senąsias Vladimiro-Suzdalės cerkves, nors labiau į akis krinta „svogūniniai“ kupolai. Kiek netikėta, kad „drąsiai kylanti aukštyn erdvė suformuota stačiai susikertančių gelžbetoninių konstrukcijų“ (p. 306). Suprantama, čia netrūksta nei ikonų, nei ikonostasų. „Cerkvės pašventinimas buvo labai iškilmingas, jame dalyvavo ir Romanovų šeimos atstovė, tuo metų valdžiusio caro Mikalojaus II dukterė kunigaikštė Elžbieta Romanova“ (p. 306). (Čia jau nujaučiamas Vilniaus įtraukimas stačiatikybės ir rusiškumo sferon, bet mane sutrikdė ne tiek jis, kiek „personažų“ įvardijimas – caras Nikolajus jau tapo Mikalojumi? O iš kur toji Elžbieta, juk bolševikų kartu su visa šeima sušaudytos caro dukros – Olga, Marija, Anastasija ir Tatjana... O jei per klaidą čia įsimaišiusi Jelizaveta Romanova, ankstesnių laikų Rusijos imperatorė, argi ją turėtume vadinti Elžbieta?..)

Trumpai pristatomos dar kelios šventovės – Šv. Aleksandro Neviškio cerkvė už geležinkelio stoties, Šnipiškėse, šalia Kalvarijų turgaus, XIX a. pabaigoje iškilusi Šv. arkangelo Mykolo cerkvė. O Liepkalnyje XIX a. pradžioje įrengtose Stačiatikių kapinėse jų stovi net dvi – Šv. Efrosinijos Polockietės (pastatyta 1838 m., dabar parapiinė) ir kapinių fundatoriui skirta Šv. Tichono iš Uždonės cerkvė. „Kapinėse dar stovi Šv. Jurgio koplyčia, 1865 m. pastatyta ant žuvusių 1863-ųjų sukilimo malšintojų kapų“ (p. 310). Taikiai bažnytėles lankydami, perverčiame ir įvairiausių, dažnai kruvinus, Lietuvos istorijos puslapius...

Susipažįstame su stačiatikių ir unitų vienuolynais. Stabtelėję pasigrožėti „lygių Vilniuje neturinčiais“ vartais, suprojektuotais architekto Jono Kristupo Glaubico, einame Švč. Trejybės vienuolyno link: „Už antrųjų vartų mus pasitinka ant kalvos viršūnės stovinti kompaktiška cerkvė su lieknais bokšteliais kampuose. Cerkvę supra vienuolyno pastatai“ (p. 287). Tris stačiatikius lietuvius Antaną, Joną ir Eustatijų čia ištiko tragiškas likimas – dėl krikščionybės išpažinimo kunigaikštis Algirdas liepė šventame pagonių miške įvykdyti jiems mirties bausmę. „Kankinių mirties data laikomi 1347 m. Jie kanonizuoti Konstantinopolyje 1364 m., o jų palaikai Vilniuje netrukus pernešti į neseniai pastatytą Švč. Trejybės cerkvę“ (p. 290). XVI a. prie jos veikęs vienuolynas caro laikais buvo paverstas kalėjimu, čia kalintas ir Adomas Mickevičius kartu su kitais Vilniaus universiteto filomatais bei filaretais.

Dabar bažnyčia ir dalis vienuolyno grąžinta unitams, su kuriais verta nors trumpai susipažinti. Karalius Zigmantas Vaza visas stačiatikių bažnyčias paskyrė unitams, bet, Skaisčiausiosios Dievo Motinos katedros dvasininkijai pasipriešinus, unitų Bažnyčios centru tapo Švč. Trejybės vienuolynas ir cerkvė. Unitų vyskupas Juozapas Veljaminas Rutskis vienuolyne įkurdino „savo paties įsteigtos bazilijonų vienuolijos vienuolius“ (p. 291), parengęs nuostatus, „kuriuose senosios Rytų vienuolystės taisyklės derinamos su Ignaco Lojolos jėzuitų konstitucija“ (p. 292).

O trijų stačiatikių kankinių palaikams patyrus ir perkėlimus, ir pradingimus, jų (regis, jau galutinis)

„atradimas XIX a. stačiatikių [Šventosios Dvasios] vienuolyne sutapo su vis didesnėmis Rusijos valdžios pastangomis diegti Lietuvoje stačiatikybę ir rusiškumą“ (p. 291), taigi pateko į nepalankų istorinį kontekstą.

Kankinių palaikus priglaudusį stačiatikių vienuolyną Aušros vartų kaimynystėje 1597 m. kartu su cerkve įkūrė būtent unijos nepriėmę Švč. Trejybės vienuolyno vienuoliai, brolija ir prijaučiantys miestiečiai. Vienuolynas turėjo mokyklą, spaustuve, prieglaudą. Įžengę pro vartus, išvystame – bijau susipainioti, ar Šventosios Dvasios cerkvę, ar Šventosios Dvasios Atsiuntimo soborą arba bažnyčią (visi pavadinimai vartojami, nors, regis, nėra sinonimiški). „Arčiau gatvės stovi vyrų vienuolyno pastatai, giliau kieme, į dešinę nuo cerkvės – moterų vienuolynas. Tai vieninteliai šiuo metu Lietuvoje veikiančios stačiatikių vienuolynai, gyvavę ir sovietų valdžios metais“ (p. 295). Vyrų Šventosios Dvasios vienuolynas įkurtas XVI a. pabaigoje, keletas vienuolių ir dabar čia garbina Viešpatį. Veikiantis moterų vienuolynas, pašvęstas šventajai Marijai Magdalietei, įkurtas XIX a. viduryje, bet per tą laiką vis kilnotas iš vienos vietos į kitą. Cerkvė pastatyta „vakarietišku“ stiliumi (manoma, kad perstatant po XVIII a. gaisro čia pasireiškė Glaubico talentas), bet Muravjovas, ją atnaujindamas, „pasirūpino ir išnaikinti barokines voliutas“ (p. 298). „Po kupolu, soboro centre stovi trijų Vilniaus kankinių relikvijorius, neseniai iškeltas iš kriptos“ (p. 298). Cerkvės požemiai saugo ne vieno stačiatikybei nusipelnusio asmens palaikus.

Stačiatikiams skirtą *pasivaikščiojimą* baigia glaustas sentikių pristatymas. XVII a. Rusijos „senojo tikėjimo“ stačiatikiai, pasipriešinę Maskvos patriarcho Nikono sumodernintai liturgijai ir persekiojami valdžios, pasitraukė į pakantesnę LDK. Lietuvai tapus Rusijos imperijos dalimi, Maskvos valdžia „jiems nebuvo švelni – buvo uždarinėjami jų maldos namai, suiminėjami dvasios tėvai“ (p. 311). Vis dėlto po 1905 m. Rusijoje priimti religinio pakantumo įstatymai palengvino jų dalią. Tai bendras glaustas kontekstas, o Vilniuje didesnių pasivaikščiojimų sentikiškais maršrutais nesurengei. „Norint prisiliesti prie medžiaginio ir dvasinio sentikių paveldo Vilniuje, teks keliauti į Naujininkų

rajoną. Čia, *Sentikių kapinėse, stovi ir jų maldos namai*“ (p. 312). Gidė perspėja, kad susiruošus apsilankyti sentikių Dievo Motinos Užtarėjos maldos namuose, derėtų nepamiršti kuklumo – moterys turėtų ne tik prisidengti galvą (to pageidaujama visose cerkvėse), bet ir vilkėti sijoną, o ne kelnes... Pamaldose, kurios nevadintinos šventomis Mišiomis, „tik giedamos psalmės ir meldžiamasi prie ikonų“ (p. 313), nekonsekuojama duona ir vynas, joms vadovauja bendruomenės autoritetas be kunigo išventinimų.

Šeštasis, paskutinis *pasivaikščiojimas* po Evangelikų bažnyčias yra pats trumpiausias (nors jau esame susidūrę su kai kuriais Reformacijos laikų liudijimais ir vardais). Protestantiškomis bažnyčioms Vilniuje suskaičiuoti neprireiks net vienos rankos pirštų, nors, žvelgiant istoriškai, atmintinų vietų yra kur kas daugiau.

„XVI a. viduryje Lenkijos ir Lietuvos valdovas Žygimantas Augustas kreipėsi į popiežių Paulių IV prašydamas sutikimo surengti suvažiavimą, kuriame būtų aptarti tikėjimo klausimai“ (p. 317). Įtakingas, kai kada net faktiniu Lietuvos valdovu tituluojamas, su karaliumi besibičiuliaujantis Mikalojus Radvila Juodasis, regis, buvo pagrindinis krikščionybės atnaujinimo Lietuvoje judintojas (tokį įspūdį esu susidariusi iš solidžių Dainoros Pociūtės-Abukevičienės studijų). Bet šiame pasakojime jam tenka periferinis vaidmuo. Vis dėlto popiežiaus atsiųsto vyskupo Aloyzo Lipomano palydovas jėzuitas Salmeronas, matyt, ne itin maloniai nusiteikęs, savo laiške pripažįsta: „Lietuvos sostinėje neribotą galią turi evangelikus reformatus, arba kalvinistus, globojantis Mikalojus Radvila Juodasis“ (p. 317). Žygimantas Augustas atsidūrė tarp dviejų ugnių – viso katalikiškojo sparno su Popiežiaus galia ir „atskalūnų“, bet saviškių, mylimos žmonos gentainių Radvilų, o dar iš užsienio (Vokietijos, Prūsijos, Šveicarijos) pučiančių liuteronizmo, kalvinizmo ir kitokių vėjų. 1563 m. jis „patvirtino privilegiją, suteikiančią lygias teises skirtingų tikybių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kilmingiesiems. Nors privilegijoje buvo kalbama apie katalikų ir stačiatikių teises, ją sau taikyti ėmė ir protestantai“ (p. 319).

Kontrreformacija irgi davė gražių vaisių (jėzuitų iniciatyva įsteigtą Vilniaus universitetą jau aplankėme). Tad dabar kartu su mūsų gide apžvelkime išlikusius protestantų paminklus ar bent jų pėdsakus. Pirmiausia stabtelkime prie Didžiosios gatvės nr. 10 – tai „*dalis senos Goštautų posesijos, per Barborą Radvilaitę atitekusių Radvilai Juodajam*“ (p. 320). Rūmų kieme jis buvo pasistatęs „*liuteronų koplytėlę*“. Rūmuose trumpai veikusi ir Abraomo Kulviečio vadovaujama mokykla (regis, jos vieta nėra tiksliai žinoma?). Radvilai netrukus palinkus prie kalvinizmo, nauji maldos namai ir mokykla (kurioje dirbo Andrius Volanas) pastatyti ten, kur dabar įsikūrusi Švietimo ministerija. Kilus katalikų nepasitenkinimui, „*1640 m. kalvinistų maldos namai iškelti už miesto sienos*“ (p. 321).

Pilies gatvėje stabtelime prieš Chodkevičių rūmus: „*Tikriausiai juose kalvinistas Jonas Chodkevičius ginčijosi su į Vilnių ką tik atvykusiais ir jo kaimynystėje kolegiją įkūrusiais jėzuitais*“ (p. 321). Viešų teologinių ginčų, regis, nevengta – kolegijoje (tapsiančioje universitetu) evangelikai karštai ginčijosi su jėzuitais dėl eucharistijos, tokie disputai vyko ir Šv. Jonų bažnyčioje.

Jonušo Radvilos rūmų (Liejyklos ir Vilniaus gatvių sandūroje) liekanos irgi primena čia buvus „*kalvinistų koplyčią*“.

Vokiečių gatvėje ir dabar veikia Vilniaus evangelikų liuteronų bažnyčia. Stabtelėję priešais vartus (bažnyčia yra giliau kieme), įsižiūrime į restauratorių atidengtą namo nr. 20 fasado fragmentą su vokišku įrašu, kuriame „*galima įskaityti Jėzaus vardą, prasidedantį J raide*“ (p. 324). Beje, Vokiečių gatvė (sovietmečiu vadinta Muziejaus) ne be reikalo atgavo savo vardą: „*Vilniaus liuteronų bendruomenę daugiausia sudarė vokiečiai Vilniaus miestiečiai, amatininkai ir pirkliai*“ (p. 325). Įėję pro vartus, kiemo gilumoje pamatome Evangelikų liuteronų bažnyčią su prišlieta varpine, įkurtą 1555 m. Perstatyta po gaisrų ji įgavo naują pavidalą, nelabai tipišką protestantų maldos namams. Nors išorinės bažnyčios formos dar tik „*vos vos paliestos baroko*“, užtat viduje „*krinta į akis puošnus barokinis altorius ir sakykla*“ (p. 328). Sovietmečiu bažnyčia buvo paversta sporto sale, smarkiai suniokotas interjeras atkurtas

po 1990 m. Dabar apsilankę galime patikėti: „1737 m. *sudegusių liuteronų bažnyčių pavesta atstatyti šios bendruomenės nariui Jonui Kristupui Glaubicui. Jo ranką nesunku atpažinti altoriaus architektūroje*“ (p. 328).

Pylimo gatvėje aplankome Evangelikų reformatų (kalvinistų) bažnyčią, baigtą statyti 1835 m. „*Skveras priešais dabartinę Evangelikų reformatų bažnyčią, kitoje gatvės pusėje, apytiksliai sutampa su sklypu, į kurį po 1640 m. riaušių buvo iškelti dabartinėje Volano gatvėje stovėję evangelikų reformatų maldos ir bendruomenės namai*“ (p. 330). Čia, greta bažnyčios, būta ir kapinių, veikusių iki XIX a. pradžios, vėliau laidota atskirame sklype liuteronų kapinėse ant Tauro kalno (kapinės sunaikintos sovietmečiu, jų prieigose buvo pastatyti Santuokų rūmai, anuos laikus mena tik išlikusi, kol kas apleista gydytojo Jono Frydricho Niškovskio koplytelė ar mauzoliejus). Skvere prieš dabartinę reformatų bažnyčią stūksojo griozdiškas paminklas sovietiniams partizanams. Užėjus į bažnyčią, nustebina erdvaus interjero paprastumas – pamokslininko pakyla, suolai... „*Vienintelis vidaus erdvės papuošalas – ornamentais ištapytos lubos*“ (p. 332). „*Kadangi nuo ankstyvųjų reformatų sąjūdžio Lietuvoje laikų evangelikų bendruomenėse buvo nemaža lietuviškai kalbančių, jau XVI amžiaus pabaigoje Vilniuje parengta ir išleista religinių knygų – Merkelio Petkevičiaus Katekizmas, Mikalojaus Rėjaus Postilė*“ (p. 332–333). (Gal šiame sakinyje reformatus vis dėlto reikėtų sukeisti vietomis su evangelikais? Pradinis sąjūdis buvo bendresnio protestantiško, evangelinio pobūdžio. Lietuviškai kalbančiųjų daugiau patraukė išsikristalizuojanti reformatų bendruomenė, ypač palyginti su liuteronais, kurių nemažą dalį sudarė vokiečiai.) Pateikiama ir glausta istorinė šios Bažnyčios raida, struktūra, priklausomybė.

O visą skyrių, kartu ir knygą baigia nemenkas sąrašelis kitų po 1990 m. atsikūrusių ar susikūrusių evangelikų bendruomenių, tarp kurių ne tik baptistai ar metodistai, jau įsitvirtinę istoriškai, bet ir naujesnių laikų darinys „Tikėjimo žodis“ ar Protestantų (?) bažnyčia, pasivadynusi *Naująja karta*...

Vis dėlto kai kurie knygos teiginiai sukelia abejonių, tarkim, kunigaikštis Radvila Juodasis vadinamas „*garsių kalvinistų*“ (p. 109). Reformacijos Lietuvoje judėji-

mą nuosekliai tyrinėjanti Dainora Pociūtė teigia, kad bažnyčios atsinaujinimo Lietuvoje iniciatorius kūrė nepriklausomą evangelišką bažnyčią, neįvardydamas savęs nei liuteronu, nei kalvinistu: „*Nuo 1555 m. rašyti laiškus, kreipdamas jį į helvetų* [t. y. kalvinizmo – A. P.] *doktrinos pusę ėmė Calvinas. Tačiau itin savarankiškas ir autoritatyvus charakterio Lietuvos Reformacijos lyderis neskubėjo patvirtinti besąlygiškos ištikimybės kuriai nors Vakarų konfesijai ir formavo gana nepriklausomą Lietuvos evangelikų Bažnyčios viziją.*“*

Dėl kai kurių teiginių prieštaraučiau ne tiek autorei (nors, regis, ir jai), kiek mūsų valstybei – manyčiau, turto restitucija religinėms bendruomenėms buvo pernelyg plati, neatsižvelgta, kad šiandien religinis gyvenimas smarkiai susiaurėjęs. „*Nors ir sunkiai, Vilniaus arkivyskupija yra atgavusi nemažai senosios kapitulos ir Vilniaus vyskupų nuosavybės. Jai vėl priklauso ir dauguma Pilies gatvėje stovėjusių kanauninkų namų. Arkivyskupija daugumą jų nuomoja verslo įmonėms*“ (p. 93). Ilgai tęsėsi pranciškonų „byla“ – Vaišvilaitė piktinasi, esą „*atsirado norinčių svetimo turto – nuosavybės grąžinimas pranciškonams vis užginčijamas*“ (p. 164). Teigiamai išsprendus šią bylą, protestų, bent retorinių, irgi pasigirdo, štai prof. Vytautas Landsbergis, matyt, skaudama širdimi griebsi ironijos: „*Steponas Batoras atsiima namą.*“** Ir man kyla eretiška mintis – kaip čia mėsininkai, auksakaliai, kiti amatininkai nesugalvojo susiburti ir atsiimti „savo“ nekilnojamojo turto – juk amatininkų gildijoms kadaise priklausė jei ne kvartalai, tai bent nemažai pastatų...

Summa summarum: knyga tikrai praturtins mūsų turėtąjį krikščioniškojo Vilniaus vaizdą, pripildydama jį naujo turinio, detalių ir pan. Įdėmiai perskaitę *Pasi-vaikščiojimus*..., manau, bent punktyrais nusibrėšime ir keliasluoksnį istorinį Lietuvos kontekstą. ■

* Du laišakai. Popiežiaus nuncijaus Luigi Lippomano ir kunigaikščio Mikalojaus Radvilo Juodojo polemika (1556). Parengė Dainora Pociūtė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 33–34.

** <http://lzinios.lt/lzinios/Komentarai/steponas-batoras-atsiima-nama/242942>

SCAMNUM ASINÓRUM (ASILŲ SUOLAS)

Putinas su žiūronais, stebėdamas savo Raudonosios armijos pratybas ore, vandenyje ir po vandeniui, ant žemės ir po žeme, čekistams įprastu lengvai chamišku stiliumi bandė patikrinti aksiomą *должен ли джен-тельмен* (NATO aljansas) *помочь женицине* (Rusijai) *выйти, если она хочет войти*. Įsitikino: *должен*, todėl rusų kariniams orlaiviams prabuvus virš Lietuvos tik 2 minutes, susivyniojo meškeres ir dingo.

Tada atkuto didesnio ir mažesnio kalibro vietiniai politologai, esą iš anksto žinoję, kad Putinas Raudonasai mums niekuo negrasina, baubus patys pasikviečiame, todėl gynybai skirti 2 proc., o juolab daugiau, BVP yra per didelė prabanga. Visus taip išmintingai mąstančius apdovanojau prabangiai vertinga knyga – įteikiau Erazmo Roterdamiečio „Pagiriamąjį žodį kvailybei“.

Šį veikalą nusiunčiau ir Lukašenkai, kuris be žiūronų, bet su sūnumi, stebėdamas, kaip raitosi savos ir svetimos kariuomenės pabūklų dūmai, stebėjosi, kodėl didysis kaimynas, švelniai tariant, jam yra *не то друг, не то враг*. Juk Aliksandras pats net nacionalinę vertybę – bulves – pirma laiko nukasė, kad neklimptų ant ežių per rubežių atburzgę raudonųjų tankai, bet Vladimiras vis tiek jo nepakvietė drauge pasigėrėti, kaip rusai į ožio ragą bent mintyse riečia vakariečius. Per pratybas *Занад* viešai gavęs *над зад*, batjka nutarė radikaliai keisti politikos kursą. Užteks perlus, tfu, bulves kiaulėms barsytyti! Gana vilkti uodegą, t. y. būti pajuokos objektu. *Вырą pašlovinki, Мўза, патырусј vargo didžiausio*, – apsiverkė. Nusišluostęs politines ašaras, prisiminė išmintingus Ovidijaus žodžius: kas būtų girdėjęs apie Hektorą, jei Troja būtų buvusi laiminga? O apie Aliksandrą visi netrukus išgirs! Užteks jam, kaip mokė romėnų poetas Markas Aurelijus Marcialis, *uxori hubere suae* – būti savo žmonos žmona, kitaip tariant, pastumdėliu. Deja, lankas ne visa-

da nuneša strėlę ten, kur taikoma. Be to, jeigu Jupiteris vis trenktų žaibais, kai tik žmonės nusikalsta, greitai taptų bejėgis... O juk Aliksandras netgi ne Jupiteris, taigi yra visapusiškai nepajėgus, net nesitrunkydamas žaibais...

Nebūdamas nei karvedys, nei ariergardo karys, vidutinių gabumų diktatorius vėl užmezgė draugystę su liūtu, kai vienam atitenka viskas, kas pelninga, o kitam viskas, kas nuostolinga, t. y. vėl prisėdo ant *scamnum asinórum* (asilų suolo), kur jau senokai įsitaisęs pats stambulis Stambulo Erdoganas...

Tokių suolų esama ne tik artimajame užsienyje, jie sparčiai populiarėja ir pas mus. Ant vieno vis bando prisėsti dar vienas Aurelijus, 5 km bėgimo ristele distanciją pralaimėjęs alaus mėgėjui Linui, neabejotinai pavartojusiam šio dopingo ir per varžybas. Po pergalės išsiblaivęs šis taip suįžulėjo, kad jau žada į futbolo vartus pastatysias patį premjerą, o jiedu su ministru Aurelijum paeiliui mušią įvarčius! Giriasi, kad ir vėl laimės, o tada galės choru su bendraminčiais gurkšnoti visų rūšių tauriuosius gėrimus ne tik uždaroje patalpose, bet ir viešosiose vietose...

Ant *scamnum asinórum* visai kadencijai įsitaisę ir nemažai Seimo narių, todėl jie žūtbūtinai stengsis, kad būtų perrinkti ir gink, Dieve, nereikėtų gyventi pagal įstatymus, kuriuos patys priėmė...

Bet blogiausia, kad Vakarų Europa ant šito suolo jau ketvirtį amžiaus laiko pasodinusį visą Rytų ir net Vidurio Europą, specialiai mums gamindama ir brangiau parduodama prastesnės kokybės maistus, vaistus, padangas ir šlangas, net apdarus su šlepetėmis, o toks Vingių Jonas, tfu, Valstybinės maisto ir veterinarijos tarnybos direktorius, tik dabar apie tai sužinojo... ■

Tiesiai iš pasuolės
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2017. 9 (633)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius, Lithuania

E-mail: info@kulturosbarai.lt

SUMMARIES

Juozas LAKIS. *Lithuanian Ethos after Two Heat Waves*. Discontent regarding the rising level of emigration in Lithuania has reached its peak. Specialists and non-specialists have started to ask what will happen in 2050? "There are fights impossible to win if the strong ones refuse to take the burden together with the weak ones, the healthy ones with those that are ill", insists the author quoting the words of bishop Gintaras Grušas (page 2).

Arūnas SPRAUNIUS. *The Time of Barbarians*. Consumerism that reduces values to their financial expression is hardly a temporary phenomenon, moreover so that humanity so far strongly believes in the power of financial sanctions thus business as usual continues. And yet this does not seem to work any longer (page 12).

Darius BARONAS. *Old Good Christianity in the Face of Reformation Challenge*. This paper takes issue with one-sided approach to the Protestant Reformation which, in the opinion of the author, is still widespread in Lithuanian academia and public at large. Relying on path-breaking research conducted by Western European scholars, the author underlies the thesis that the Reformation did not represent a „good“ or „true“ form of Christianity as „opposed“ to „bad“ or „false“ Roman Catholic one, but just another face of universal Christianity. This paper is written in the hope that overcoming the value-laden views inherited from Protestant-Catholic polemics is possible in Lithuania too. This may contribute to a better understanding of both medieval and early modern history of Christianity in Lithuania and abroad (page 19).

Andrius MARTINKUS. *The Weak Ray of Lithuania in the Context of the Decline of the West*. However one decides to evaluate the period of 1918–1940, one has to acknowledge that these two decades strengthened Lithuanian identity and society. The state made efforts to make the society stronger and more mature, however the present neoliberal Lithuanian Republic is just providing services for global neoliberal status quo and its society is growing weaker (page 23).

Tomas RAMANAUSKAS. *In Quest of Denigration*. A reply to the article "The Visions of Centenary and Cultural Reality" by Rita Repšienė published in the issue no 7/8, 2017 (page 27).

Laura GUOKĖ. *In a Lithuanian Village*. About personal Exhibition of Laura Guokė "In a Lithuanian Village". Young Lithuanian artist has had great success abroad and has now opened her exhibition in Šiauliai. It includes her work that was shown in London National Portrait's gallery and won an award there (BP Portrait Award 2016). Her experience while working in a Lithuanian village and eventually in refugee camps in Greece is very interesting and topical (page 28).

Aldona ŽEMAITYTĖ-PETRAUSKIENĖ. *The "Forest" of National Costumes, the Exhibition of Dalia Mataitienė*. A review of the exhibition of stage artist's collection of costumes at the National Museum (page 30).

Danutė ZOVIEŅĖ. *Stability and Mysteries of Jūratė Mykaloitytė*. The exhibition of new paintings by Jūratė Mykaloitytė was opened in Vilnius, the gallery of the Lithuanian Artists' Union. A review of the exhibition (page 33).

Janis TAURENS. *Thésès about Modernity*. Philosopher's essay. Translated from Latvian by Arvydas Valionis (page 36)

About a Strong Wave of Wind and Theatre Margins. The lecturers of Theatre Summer Workshop Ju Row Farr and Kristina Werner are interviewed by Monika Meilutytė (page 40).

Rita KAUCIKIENĖ. *Where are the Books Hiding*. An essay inspired by a conversation with psychologist Tomas Lagūnavičius (page 45).

Kešutis ŠAPOKA. *Nothing to Do with Fate*. An overview of a number of art exhibitions, including "Mouth to Mouth" by Slavs and Tatars, installation "Guotika" by Donatas Jankauskas, drawings by Mindaugas Lukošaitis and the show of Jay Gard "This is a Frame not a Picture" (page 47).

Dovilė STATKEVIČIENĖ. *Shallow Waters for the Children of Wolf*. The historical theme of wolf's children discussion by German theatre director Sonya Schönberger who was invited to stage a play in Lithuania is very important these days when so many people have become placeless in various parts of the globe and when geopolitical issues became so topical. But this theme remains presented insufficiently as if from afar (page 52).

Herkus KUNČIUS. *Museum and the Demons. The Theft of the Crown of the Grand Ruler*. Novel (page 55).

Algimantas GRAŽULIS. *Awaiting the Centennial Anniversary of Lithuania's Statehood*. The centennial anniversary of the restoration of Lithuania's statehood sets major tasks and goals for those in charge of the celebratory program and predetermines its content and focus on national and cultural legacy. First of all, we should pay closer attention to the cultural heritage of the period in question, examine the state it is in today and address potential issues related to its preservation and protection (page 60).

Vacys BAGDONAVIČIUS. *Vydūnas About the Nation and the State*. The writings as well as activities of Vydūnas can be discussed as a conscious, philosophically grounded project of nation's education where the role of both nation and the state are equally important (page 66).

Alvydas NIKŽENTAITIS. *The Culture of Memory and Politics of History in Contemporary Russia*. Historian presents his reflections as part of a larger comparative study that covers Russia, Germany, Poland, Lithuania, Belarus and Ukraine cultures of memory (page 73).

Astrida PETRAITYTĖ. *Six Heritage Routes*. Review of the book "Pasivaikščiojimai po krikščioniškąjį Vilnių" (A Walk Through the Christian Vilnius) by Irena Vaišvilaitė (page 84).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Scamnum asinórum*. Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 94).

**Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):**

Adam ZAGAJEWSKI

A defence of ardour (De) (En) (No) (Lt)

In honour of Adam Zagajewski receiving the Jean Améry Prize for European essay writing, we publish Zagajewski's defence of ardour. That is, true ardour, which doesn't divide but unifies; and leads neither to fanaticism nor to fundamentalism.

Ana HOFMAN, Almantas SAMALAVIČIUS

Neoliberalism and higher education in Central Europe (En) (Lt)

A conversation with ethnomusicologist Ana Hofman. Recent cuts in higher education spending fuels the commodification of knowledge, the precarization of academic work, and de-solidarization within the scientific community. Slovenian ethnomusicologist Ana Hofman in conversation with the Lithuanian journal Kultūros barai.

Henry GIROUX, Almantas SAMALAVIČIUS

Higher education and neoliberal temptation (En) (Lt)

A conversation with Henry Giroux. If the university is to survive, faculty are going to have to rethink their roles as public intellectuals, connect their scholarship to broader social issues and learn how to write for and speak to a broader public. Of this much, the cultural critic Henry Giroux is convinced.

Tomas KAVALIAUSKAS, Ullrich KOCKEL

An enlightened localism (En) (Lt)

In a wide-ranging discussion of European identity and regional separatism, scholar of European ethnology Ullrich Kockel considers how competing memories need not lead to conflict but can be turned into a creative force through cultural engagement based on mutual respect.

Sofi OKSANEN

A lion in a cage (En) (Lt)

On the Finlandization of Europe. In the aftermath of World War II, Finland pursued a policy of remaining on good terms with the Soviet Union with a view to safeguarding Finnish sovereignty. This strategy became known as „Finlandization“. A strategy that now haunts Europe, writes Sofi Oksanen, as Russia continues to focus on expanding its sphere of influence.

Bronislovas KUZMICKAS

From a distance (En) (Lt)

Postmodern identity in an increasingly postmodern reality. Why is it that, 25 years after independence, the attachment that Lithuanian citizens once felt to their country has weakened considerably? Because postmodernist self-consciousness prefers regional identity to state identity? Bronislovas Kuzmickas reports.

Antanas ŠILEIKA

Long ago and far away: Big stories from small countries (En) (Lt)

Baltic stories in a global context. What's different about a place is what's interesting, writes Canadian novelist Antanas Sileika. A proposition that raises all manner of difficulties, as well as presenting unique opportunities, when writing fiction based on Baltic history aimed at a North American audience.

Giedrius SUBACIUS

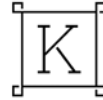
The death of a language (En) (Lt)

It is often said that every two weeks a language dies. But the statement belies a complex reality, in which languages are transformed, replaced or simply vanish along with their users. Giedrius Subacius on the fate of the Lithuanian language, among others.

SRTR fondas *Kultūros barų* projektams 2017 m. skyrė 60 000 eurų finansinę paramą

SRTR fondas remia rubrikas: Rūpesčiai ir lūkesčiai (iš dalies), Problemos ir idėjos, Kūryba ir kūrėjai (iš dalies), Apie knygas

LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

LIETUVOS RESPUBLIKOS
KULTŪROS MINISTERIJA

BĮ Lietuvos kultūros taryba projektui „Nepriklausomybė postatminties veidrodyje“ skyrė 5000 eurų finansinę paramą.

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešojo erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliam bendravimui ir diskusijoms.

Geriausi straipsniai iš visos Europos

eurozine

Spaudė akcinė bendrovė *Spauda*, www.spauda.com

Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius

Tiražas 2500 egz.

Kaina – 1,45 Eur

Jay GARD. Iš parodos „Tai rėmas, ne tapyba“. Apie ekspoziciją skaitykite p. 47

Vidmanto Ilčiuko nuotrauka

Kaina – 1,45 Eur
KULTŪROS BARAI 2017. Nr. 9 (633), (1–96)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

